

Forel Ágost: A jelenkor kulturtörekvései*

I.

Ez általánosításba nemcsak a meglévő de mindenk előtt a kívánatos kulturtörekvéseket foglalom s ezekről szólok. Ne pillanatnyi érzélgések, t. i. egyrészt a régi hagyományok ingadozásaiból, másrészt a jelenkor megrázó eseményeiből összeállított tömegérzés vezessék a kultúra törekvéseit. Jövő céljait inkább megismerésünk igazi haladására építse. E nézőpontból kiindulva elsősorban röviden vázolom a XIX. század ajándékozta új, a kultúra haladását elősegítő megismeréseket.

Ezt a századot valóban a tudomány századának nevezhetnők. A francia forradalom óta tényleges tudományunk minden téren óriási léptekkel haladt előre. Fizika, kémia, növénytan, állattan, stb. eddigelé hallatlan diadalokat arattak. Újabb tudományok, így a szövettan, a fejlődéstan, a bakteorológia és még sok más, úgyszólván újonnan születtek; oly tudományok, melyeknek nevét s lényegét száz év előtt apáink egyáltalában nem vagy alig ismerték. Fizika és kémia a tudománynak számtalan ágazatait fejlesztették tovább. E haladás első következményei a technika, az ipar, a közlekedési eszközök s a kényelem eddig hallatlan fejlődése, melytől az emberiség csaknem elkábult. A kultúrember örült tempóban hódította meg a földfelületet; a földkerekség legtávolabbi részeit közelebb érezzük magunkhoz, mint száz év előtt a szomszéd népeket. A mai kultúrember elbizakodott hódítónak látja önmagát, olyanak, ki tetteivel arányban nő. A pénz-forgalom s a kereskedelem t. i. a haladás folytán szintén a mérhetetlenségig fejlődtek s az együgyű tömeg magát ezzel az anyagi föllendüléssel azonosította, saját érdemének s hőstettének tekintette s ehhez mérten jelentékenyen túl-

* Szerző felolvasta a Galilei körnek f. évi március hó 12-én tartott ülésén.

becsülte saját magát, értékét, a technikát, az anyagi hasznot s az anyagi élvezetet. Ezenkívül úgyszólván hipnotizálta a gyors meggazdagodás s ezáltal a gyors boldogulás gondolata.

Ennek következtében az iskolai oktatás minden haladása abból állt hogy igyekeztek sokat a tudás enciklopédiájából az ifjúság fejébe beleszorítani. A szemléltető, érzelmi alappal bíró művészet ezáltal részben sokat szenvedett, részben bizonyos követeléseket megvalósított. Szaporodtak tárgyai, az érzelmi árnyalatok változatossága; de másrészt az emberek az elmélyedésre nem találtak és nem találnak időt.

Az anyagi kulturhaladás egész mámora — ezt ma már el nem tagadhatjuk — nehéz hibában szenvedett, a tények súlyos félreismerésében, t. i. az ember tanulmányozásának, illetve magának a kulturhordozónak, vagyis agyvelejének elhanyagolásában. Továbbá majdnem azt mondhatnók, hogy a XIX. század orvostudományának s melléktudományainak hatalmas előmenetelei az egész emberre vonatkoztak, az agyvelő kizárásával. Bár ez kissé éles és nagy mondás, de általánosságban igaz.

Ebből magyarázhatunk meg talán egy különös jelenséget: dacára annak, hogy a XVIII. század a nagy szociál-filozófiai megismeréseket hozta létre, a francia forradalmat érlelte, a vallásos hitre súlyos csapást mért — csak Goethét, Voltairt és Lamarckot emlitem — s ámbátor a XIX. század tudományos haladása a vallásos hit kinyilatkoztatási meséin halálos sebet ütött: a vallásos hit semmikép sem csökkent, sőt néhol egész a vakbuzgóságig növekedett. Ezt az ellentmondást csak úgy magyarázhatom meg, hogy egyrészt a lélektant és az agytudományt elhanyagolták, másrészt pedig az anyagi érdekek hajhászása minden egyebet elnyomott. Hiányzott az idő az érzelmek mélyítésére. Az emberek pedig mégis vigaszt és táplálékot kívántak érzelmi életük részére s így megtartották a különböző felekezeteknek régi, hagyományos, a papok által modern mezbe öltöztetett formuláit s egész gépiesen a szokott ruhába öltöztették új érzelmeiket, mivel hiányzott az idő új, a mai tudásra jobban illő érzelmi mez kiszabására. Tényleg jellemző, hogy a múlt századok komoly, elkeseredett vallási harcai után, melyek egész Európát forrongásba hozták, vallási téren sekély együgyűség s vele együtt félnék maradiság lépett fel, mely inkább a kínai copfnak válna dicsőségére, semmint a mi kérkedő kulturhiúságunknak.

A XIX. század megismerései mindennek dacára magukban hordják a XX. század legmodernebb kulturtörekvéseinek csíráját. Es e csíra is tudományos, csupán helyesen kell fel-fognunk.

Az előbbi századokban mindig szükségesnek tartották, még a tudományos megismerés nevében is, hogy az ember a mindenségben kiváló helyet foglaljon el. Nem tartották sem istennek, sem állatnak, hanem e kettő keverékének. Teste állat volt, lelke ellenben istené, mint szikrája a mindenség ama megsejtett vagy remélt igazgatójának, kit „Isten” névvel jelölnek

s kit viszont mindenféle emberi tulajdonsággal ruháztak fel, épen mivel az ember a legjobb akarattal s a legnagyobb megerőltetéssel sem tud magának saját magánál magasabb lényt elképzelni. E *circulus vitiosus*-ban mozog a test és lélek hagyományos dualizmusa, anélkül hogy előrehaladna, mivel elképzelhetetlen számára az emberi lélek rengeteg bonyodalmainak és az agy működésének azonossága. Ennek ellenére sohasem ábrázoltak a testtől különvált lelket, álmok, hallucinációk és önkívületi állapotok kivételével. Szóval az emberi kép szerint megalkotott istennel, a világot kormányzó legnagyobb szellemi lény fogalmával kellett mindig számolni. Föltették, hogy valamely módon különösen az embereknek nyilatkozott meg s rájuk kényszerítette parancsait és törvényeit. E hit megerősítéséhez nagyban hozzájárultak a szenteknek és boszorkányoknak tartott hisztériásoknak és félbolondoknak önkívületi hallucinációi. A francia forradalom megpróbálta e nyűgöt lerázni, de ez időben még hiányzott a tudományos alap e rajongók hallucinációinak és autoszugesztíóinak helyes magyarázására, s a babona szolgálatába szegődött metafizika letörésére. A visszahatás következtében állott be az imént említett fegyverszünet a vallás és a tudomány között, mely a XIX. századon keresztül tartott. Micsoda új dolgok jöttek ezután?

Azóta két fontos megismerés lépett fel, melyek az emberre s annak a földön való helyzetére vonatkoznak. Már Kopernikus és Galilei csökkentették az ember természetes nagyzási hőbortját, midőn rámutattak földünknek a világűrben elfoglalt kis helyére. Végül Róma is, kénytelen-kelletlen, megadta magát. De ez még nem volt minden:

Első tény: a fejlődéstan. Lamarck már száz év előtt mutatta ki a bibliai teremtéstörténet tarthatatlan voltát. Föltette, hogy az összes élőlények félreismerhetlen rokonsága (az embert sem véve ki) tényleges leszármazáson alapul; hogy a növény- és állatvilág valamely módon lassanként fejlődött először legegyszerűbb formáiban a földfelület kihűlt, anorganikus anyagából; hogy azután fizikai és kémiai ingerek szüntelen behatása alatt fejlődtek a fajok évmilliókon át, míg végre azzá váltak a miknek most látjuk őket. E lángészből termett gondolat túlkorán és váratlanul jött s az akkor mindenható Cuvier le is bunkózta. Majd a XIX. század közepén jött Darwin ismeretes kiválasztástanával. Hivatkozott a mesterséges kiválasztás tényeire, hogy mesterségesen teremtünk új fajokat és variációkat, hivatkozott a vad természetben folytatódó létért való küzdelemre s a fajoknak természetes kiválasztás útján történő keletkezését számtalan ténnyel s megfontolással indokolta meg, melyek oly meggyőzőek voltak, hogy a tudományos aránylag rövid küzdelem után elfogadta az új elméletet. Enne folytán a jövőben valószínűleg Lamarck és Darwin századának nevezik majd a XIX. századot. Azóta tényleg mindig kétségtelenebbül bizonyult, hogy a kiválasztás önmagában nem alkalmas mindenek

a megmagyarázására s hogy Lamarck a külvilág ingercsoportjainak az organikus élőlényekbe való beírásáról (*engraphia*) szóló elve átváltozásukra, növekedő bonyolultságukra s ezáltal új alakzatok teremtésére nagy befolyást gyakorol. Az élőlények evolúcióját ma már komoly természetvizsgáló nem vonja kétségbe. Csak az egyik a lamarckizmusra, a másik a darwinizmusra fekteti a fősúlyt s még más melléktényezők bukkannak fel, pl. földrajzi különválás, stb. Azonban tudományos indukció állapította meg azt a tényt hogy az ember, akárcsak az összes többi állat és növény, előbbi egyszerű élőlények természetes átváltozásának eredménye, nem pedig Isten természetfölötti teremtéséé. E megismerést nem levezető okkötésekből, hanem ama jelenségek meggyőző számából merítették, melyeket az állattan, a növénytan, az összehasonlító bonctan és fiziológia, az összehasonlító élettan, a növényi és állati földrajz, a földtan, a palaeontológia, stb. hoztak napfényre. A közönség többnyire nem sejtí, hogy a fentemlített tudományszakok új és alapos részletkutatásai a fejlődéstannak hány újabb bizonyítékot szolgáltatnak; ennek folytán az a régi gondolat, hogy Isten minden egyes állat- és növényfajt porból teremtett, számunkra époly képtelen, mint a régi mitológiák s a vad népek mondái. Még a jezsuita-atyák sem vonhatták ki magukat e változás alól s Wasmann is végül elfogadta az evolúció törvényét, bár természetesen előzőleg a katolikus egyház számára átigazította.

Mi következik azonban elsősorban a fejlődéstanból? Legfontosabb az átöröklés tanainak és fogalmainak teljes átváltozása. Elmúlt Leenwenhock ideje, ki a sperma-sejtben miniatűr-embert látott. Az élőlény ontogenetikus fejlődését nemzésének pillanatától felnőtt állapotáig oly folyamatok lebonyolításának kell tekintenünk, melyeknek lappangó energiája a csírasejtekben található. E lappangó energiának azonban előfeltétele ama számtalan nemzedéknek átöröklése, melyek a mai élőlénynek előjárói voltak, vagyis e lappangó energia a filogenetikai őssor számtalan alakváltozásainak eredménye. Ebből az következik, hogy átöröklés folytán előre meg van határozva, a főbb vonásokban, minden élőlény alakja, szerveinek és szöveteinek összes működései. A nemi szaporodás s az ebből következő apai és anyai csíratulajdonságok vegyülése folytán ugyan rengeteg sok egyéni variáció fejlődik. De az alfaj, a faj, a nem, az osztály, az ország öröklődő alaptípusa a csírában előfeltételként fennmarad. Az egyéni élet folyamán továbbra természetesen az egyént erősen módosítják más élőlények s a külvilágnak, az embernél különösen jelentékeny befolyása. Ezeket nevezhetjük szerzeménynek, nevelésnek stb., de csak a felszint s a részletet változtathatják meg, az alaptípus maradandó. A megfigyelés összes tényei ezt kétségtelenül megerősítik.

Az átöröklés törvénye terén tett eme nagyszerű megismerésért a fejlődéstannak tartozunk hálával. Tovább fejlesztették Van Beneden, Hertwig, Fol, Boveri, stb. fölfedezései a nemzés

vagy a csírasejtek konjugációjának legfinomabb részletei terén. Itt található minden élőlény legerősebb összhangjának s az átöröklés törvényének kulcsa, bár a mi mai tudományunk még egyáltalában nem tudja az élet e jelenségeit mechaniko-chemiai törvényekre visszavezetni. Ez még a távol jövő zenéje.

Annyi azonban mégis kiviláglik az evolúció törvényéből, hogy az ami az élőlények alakjairól áll, épúgy áll működésükről s különösen az idegrendszer működéséről. Ha így a központi idegrendszer a lélek szerve a magasabb állatoknál s az embernél, ha így a lélek semmi más mint a nagy agy önmagát visszatükröző (introszpicáló) működése (itt emberekről szölok; alacsonyabb idegközpontok megfelelően alacsonyabb lelki működéseket tükröznek vissza): úgy kénytelenek vagyunk lelki életünk törvényeit, vagyis pszichológiánkat az életjelenségek általános törvényeiből, tehát az élőlények evolúciójából levezetni; így a lélek és test volt dualizmusa elveszti létjogosultságát.

Semon Richard két mesteri művében: *Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organischen Geschehens* és a *Mnemische Empfindungen-ben* fejtette ki, hogy az organikus történet törvényei általában mennyiben nyernek pszichológiánkban különleges kifejezést.

Második tény: az emberi agyvelő mélyített tanulmánya.

Száz év előtt agyvelőnkéről vajmi keveset tudtunk. Lángeszű kutatók, így Gall és Burdach, ugyan már felismerték a valóságot s különösen az utóbbi sok fontos tényt is, de hiányoztak az agy tényleges ismeretének előfeltételei, t. i. a mikroszkóp s a mikroszkóp technikája. Nem bocsátkozhatom itt részletekbe. 1830-ban fedezte csak fel Schwann a sejteket. Az agyvelő vizsgálatát nagyon megnehezítette a sejtek viszonya az ú. n. idegrostokhoz. Az idegek alkotó elemeinek rendkívül finom struktúrája csak az utolsó évtizedekben derült ki. Először is megállapították, hogy mindegyik elszigetelő béllal bevont rost egy-egy idegsejtből nő ki, továbbá hogy e rostok nagyon elágaznak, miután hosszabb úton, legyen az az agyvelőn belül, vagy a test körzeti idegeiben, elszigetelten haladtak. Később kitűnt, hogy rostok és sejtek rendkívül finom ízecekből állanak, melyeknek csomói a rostok egyes elágazásaiban oszlanak el, s melyek bizonyos helyeken hálót alkotnak (különösen a sejten) s végül vagy izmokkal vagy más sejtekkel lépnek összeköttetésbe. Vitatkoznak az ízecek (fibrillák) és az alaktalan interfibrilla-anyag szerepéről. Biztos azonban, hogy a rost és sejt alakulata, valamint a központi és kerületi idegrendszerben való kölcsönös elhelyezésük rendkívül változatos, bár az általános típus állandó marad. Biztos továbbá, hogy a külvilág ingereit az érzőidegeknek nevezett idegszervek vezetik a központi idegrendszerhez, úgy mint például a telefondrót fülünkhöz vezet valamely zenekari szimfóniát. Épúgy meg van állapítva, hogy az agy az ingercsoportokat ú. n. emlékképek vagy engrammák (Semon) alakjában összegyűjti, míg másrészt az ú. n. motorikus

idegek segélyével a legfinomabb árnyalatokban játszik izmainkon. A technikai képességek összes finomságai nem egyebek, mint a nagy agy munkájának az ú. n. innerváció által az izomra átvitt finomságai s ezek viszont az engrammok belső feldolgozásán alapulnak,

Az agy fiziológiája sem maradt tétlen. A francia forradalom egy fia, Flourens s Johannes Müller, a lángeszű német fiziológus, kísérleteik által már a XIX. század kezdetén jelentékenyen megvilágították a központi idegrendszer működését. Azóta a módszerek folyást finomultak. Előbbi tanítóm és főnököm, Gudden, finoman átérzett, fiatal állatokon végzett irtási kísérleteivel egyes érzésidegeknek és agycentrumoknak meghatározott és megfelelő működésekhez való viszonyának közelebbi részleteit mutatta be, melyeknél szellemesen kapcsolta össze a bonctant a fiziológiával. Broca nyomdokain haladva, Fritsch, Hitzig s mások kezdték az emberi gondolkodás szervének, az agykéregnek, egyes provinciáit értékelni. Újabb időben Vogt és Cecilé (Berlin) nagyszerű neurobiológiai intézetükben, Brodmannal együtt, az ember és a majom agykérge különböző provinciáinak pontos, finom szerkezetét állapították meg. így aztán mind közelebb jutunk ahhoz, hogy lelki működéseink finomabb szerveit felismerjük.

E téren a pathológia is nagy munkát végzett. Az örület s általában az elmebetegségek tanulmányozása, fényes világot vet amaz elválaszthatlan egységre, melyet mi testnek és léleknek nevezünk, s melyet inkább „agylélek”-nek hívhatnánk. így például az emberi nagy-agy egyik romboló betegsége, az ú. n. *paralysis progressiva*, kétségtelen módon, darabról-darabra, a nagy-agy elemeinek lassú elpusztítása által szétmorzsolja az embert az emberben, tudniillik lelki és mozgási képességeit, stb.

A pszichológia sokáig csüggött a régi metafizikai tanokon s az agyvelő tudományától távol tartotta magát. Ma már nem teheti ezt. Birodalmát fokozódó biztossággal hódítja meg az agy s működéseinek tudományos kutatása. A pszichofiziológia, az ú. n. Fechner-féle pszichofizikai törvény, a parallelizmus, stb. alkotják hozzá az első lépést.

Azonban ez sem kielégítő. Teljesen be kell látnunk, hogy minden tudatos folyamat, minden érzelem, minden érzés, minden gondolat, szóval lelki introspekciónk minden jelensége az agytevékenység egy összességén alapul, amelyik emez introspektív jelenségekkel egyforma lényegű. Lelkünknek tudatos tartalma nem egyéb, mint az önmagát visszatükröző agytevékenység s e belső tükrözés amaz agytevékenységtől époly elválaszthatatlan, mint a fény az árnyéktól. Az a régi kifogás, hogy „öntudatlan” agytevékenység is létezik, manapság már nem állja meg a kritikát. A hipnotizmus jelenségeinek tanulmányozása megdönthetetlenül kimutatta, hogy egész csomó agytevékenység, melyeket öntudatlanoknak tartottunk, tényleg tudatos, de ninces összekapcsolva közönséges ébrenléti tudatunkkal. Ezért manapság mindinkább

tudatalattiságról beszélnek, vagyis oly tudati jelenségekről, melyeknek idegtevékenysége csak látszólag öntudatlan. Látszólag öntudatlan tehát csak annyit jelent, mint elfeledett, vagy észre nem vett, vagy emlékezetes ébrenléti tudatunkkal nem közvetlen összeköttetésben álló.

A pszichológiának mélyített tanulmánya mind kétségtelegebbül az azonosság-elmélethez vezet, a monizmushoz, a pszichológiai és agy-fiziológiai jelenségek egységéhez. A monizmusnak kell feltétlenül az ú. n. parallelizmus helyére jutnia, mely csak a monizmus és dualizmus kétértelmű kompromissziuma volt. Csak a lélek és agytevékenység azonosságát hirdető monizmus számol be hiánytalanul gondolkodásunknak, érzésünknek és akarásunknak az okozatiság törvényéhez, a világenergiák törvényéhez általában való összefüggéséről. Csupán ő áll összhangban az evolúció tanával, mely természetesen mind a lelki, mind a testi tünemények terén uralkodik.

Ha összehasonlító élettannal és pszichológiával foglalkozunk, tényleg mind világosabban látjuk, hogy az egész állatsorban, a protistától az emberig, a szellemi képességek a központi idegrendszer fejlődésével tartanak lépést. Újabb időben az alacsonyabb emberfajoknál is találtak oly nagy-agykéreg alkatot, mely az emberszerű majmokéra emlékeztet; az orangután agyveleje pedig alapjában véve ugyanama típus szerint van felépítve, mint a mi nagy-agyunk, habár sokkal kisebb és egyszerűbb. Itt két írásomra utalok, melyek nemrég hagyták el a sajtót: *A rovarok lelki élete* (E. Reinhard, München 1910) és *Agyvelő és lélek* (teljesen átdolgozva, 11 kiadás, Alfred Kroner, Leipzig 1910). E két írásban az itt csak érintettek nézve hozok fel bizonyítékokat. Mindenekelőtt Semon már említett művét *Die mnemischen Empfindungen* ajánlom melegen mindenkinek, aki komolyan próbálkozik megérteni egy, az energetikán alapuló lélektan kialakulását. Természetesen még roppant sok részletfeladatot kell megoldani, de a főösvény szabad s a dualizmus napjai megvannak számlálva, minthogy az tudományosan teljesen tarthatatlanná vált. Semon műveiben kétségbevonhatlanul kimutatja, hogy a lélektan törvényszerűsége fővonalában ugyanazt az utat követi, mint a morfológiai ontogenezis és filogenezis törvényszerűsége. Napnál világosabbá válik előttünk manapság, hogy már nem állíthatjuk ellentétben, miként Descartes idejében, az ösztön automatizmusát az állítólag szabad emberi lélekkel; csak a *mneme* alaptörvényének különböző alfajairól lehet szó. Mint Hering Ewald oly találóan mondja, az ösztön a faji emlékezet, ha úgy akarjuk filogenetikai emlékezet, melynek alaptörvénye egész hasonló a másodlagos automatizmusok vagy szokásokéhoz. Csak az emberi agy roppant plasztikus bonyolodottsága csalta meg önmagát egy teljesen szabad lélek fogalmával. Az egész etikai teret is szabadon sorozhatjuk az agyműködések közé, mint a lélektannak egy ágát, hacsak egy átöröklött altruizmust, vagy a lelkiösmeretet, t. i. a természetesen

ösztönszerű etikai érzelmet el tudjuk választani hagyománytól, miszticizmustól és babonától. A majomszeretet, a heroikus önfeláldozási ösztön, a természetes etikai ösztönhöz tartoznak. Ha azonban a kultürember oda jutott, hogy bizonyos számú görög verssor bemagolását kötelességnek érzi, úgy ez a tárgy bizonyosan mesterségesen és másodlagosan lett bele oltva bonyolult képzetársítások útján. Az emberi agyvelő emelkedett plasztikai tudását arra kell begyakorolni, hogy lehetőleg méltó szociális célokat magoljon be és gyakoroljon kötelességek gyanánt. A tudományos megismerés tényleg képesíteni fog arra, hogy agyunknak plasztikus alkalmazkodó képességét egy észszerű etikára, vagyis annak észszerű tárgyaira irányítsa. Az átöröklött, velünk született etikai érzést ellenben nem lehet belénk nevelni; ezt ösztön, hajlandóság mellett legföljebb gyakorlat erősíti és elhanyagolás gyöngíti.

Ez utolsó példát csak azért említettem, mivel meg akartam mutatni mily mélyreható befolyást gyakorolnak ezek az új megismerések az evolúció és agykutatás terén, egész társadalmi életünkre, társadalmi akarásunkra és tudásunkra.

Ezek után röviden át kell tekintenünk az emberi haladást, vagyis az ember tökéletesedési képességét, mely képesség kultúránk alapja:

Egész alsórendű állatok tulajdonképeni emlékezőtehetségnek csak csekély nyomait mutatják, vagyis ama képességét, mely a külvilág ingercsoportjait egy külön idegközpontban engrammokban belajstromozza és az erre vonatkozó ingercsoport részleges visszatérésénél emez engrammokat újra feleleveníti, vagyis, Semon szerint, *ekphorálja*. Az által, hogy különböző engramm-csoportokban közös részek találhatók, a főtnevezett egyes engramm-részek az agyvelőben különböző engramm-csoportokkal kapcsolódnak, vagyis asszociálódnak. Így ezek egymást nemcsak előforduló külső ingernél váltják ki, hanem az agyvelő belső játéka által is, vagyis gondolkodás által. Ezek az egymást fölváltó, benső ekphoriák, melyeket nem a külvilág ingerei hívnak egyenesen elő, Semon „*mneme-érzései*”, az úgynevezett képzetek. Hogy ezek már középfokú állatoknál, így hangyáknál, méheknek, úszó bogaraknál, stb. feltalálhatók, kísérletileg megállapított tény. Fentemlített dolgozataimban különösen e kérdés foglalkoztat. Egész világos, hogy az idegelemeknek az agyvelőben való tetemes megnövekedése efféle érzék-ingercsoportoknak mindig bonyolultabb és nagyobb feldolgozását teszi lehetségessé. Számptalan asszociált engrammok ekforiája, az emlékezés egyszerű játékát a gondolkodásban mindég komplikáltabbá teszi és a külvilág különféle viszonyaival szemben mindig helyesebben alkalmazza. Egyidejűleg az alacsonyabb ideg-központok durva ösztönei a nagy-agy viszhangjában mind finomabban oszlanak el s mindinkább ez utóbbi uralma alá kerülnek. E viszonyok folytán az agy megnagyobbodásánál lassanként az egyén alkalmazkodó képessége mindig plasztikusabb, válto-

zékonyabb s egyidejűleg egyénibb is lesz, mire befolyással van érzékeinek tevékenysége s más élőlényekhez, valamint a külvilág viszonyaihoz való kapcsolata. A nagy-agynak emez egész energetikája egyrészt introspektív módon tükröződik vissza az egyén tudatában, másrészt mimika és nyelv útján a hasonló fajú egyének megértésében (alkalmilag rokon fajoknál, más fajoknál általában) nyilatkozik meg.

Ebből keletkezik lassanként egyrészt a külvilág megjelenéseivel szemben, a kíváncsiság és a föltalálást vágy s másrészt az a szükséglet, hogy az ember benső lelki életét más egyénnel is közölje. Ez utóbbi a társas rovaroknál inkább filogenetikusan öröklött, ösztönszerűen feldolgozott módon történik, magasabb emlősöknél ellenben bonyolultabb és egyénibb módon mimikai érintésekkel és jelekkel, vagy hangok által, melyek nyelv-csökévényt képeznek. Magasabb majmoknál, sőt már okosabb kutyáknál, bizonyos konvencionális megértés kétségtelen jeleit figyelhetjük meg (p. o. ahogy a kutya urának jeleit megérti). E megértést azonban erősen elhomályosítja az előtérben fekvő öröklött módon megrögzített ösztönnyelv kifejezése, úgy hogy könnyen elhanyagoljuk s hajlandók vagyunk mindezt gépies automatizmusnak tartani. Magasrendű majmoknál ez utóbbi már nem lehetséges: ezek már nagyon is találékonyak. Náluk azonban hiányzik még az a képesség, hogy egyéni tapasztalataikat és találmányaikat maradandó módon átutalják gyermekeiknek, hogy ezek, ilyen hagyományos tudásra támaszkodva, szellemileg tovább építhessenek.

Ez utóbbi tulajdonság az, mely az összes most élő emberfajokat a legmagasabb rendű emberszerű majmoktól megkülönbözteti. Alig kételkedhetünk azonban abban, hogy immár kihalt őseinknek, kik egy Pithekanthropos vagy Neander-völgyi ember alakjában egykor az ember és állat közötti úrt áthidalták, lehetünk hálára kötelezve a kultúra első kezdeteiért. A legalacsonyabb ma élő embereknel, p. o. a veddáknál, a kulturképesség, illetve a tökéletesedés képessége és a hagyományozási tehetség valóban nagyon hiányosak és a mi megfelelő képességeinktől végtelenül távol állnak. A kultúra kezdete nagyon lassú és lomha volt, a miatt, hogy az ősemberek egy nemzedéke szájhagyomány s mindenekelőtt készített szerszámok és feliratok útján hagyott a következőre oly valamit, mit az előtte élő nem ismert. Egész világos most, azok után amit mondtunk, hogy a kultúra továbbfejlődésének föltétele két tényezőtől áll, melyeket csak az evolúció tanának ismerete óta tudunk lassanként egymástól megkülönböztetni:

Első tényező: Az agynak progresszív, bár lassú megnagyobbodása, az evolúció, létért való küzdelem, természetes kiválasztás és Lamarck féle tényezők (*enraphia*) útján. E folyamat csak évmilliók, vagy legalább is százezer évek folyamán lett erősen érezhetővé. A kulturhordozó benső kulturértékét a kulturszerv, vagyis az agyvelő munkaképességének emelésével

lassan fokozta. Csak az ember találékony szelleme tudta háziállatainál és növényeinél az úgynevezett mesterséges kiválasztás által az evolutív tényezőt befolyásolni és előmenetelét gyorsítani. Természetesen a faj öröklött energiáinak ily módon szerzett változásai nem állandók, nem tartósak, mivel e tenyésztés túl gyors és egyoldalú volt. De létezésüket tagadni nem lehet, s ily úton nyerünk úgynevezett tenyésztett fajokat és eltéréseket aránylag rövid idő alatt, ott legalább, hol a nemzedékek egymásutánja elég gyors.

Második tényező vagy tulajdonképeni kulturtényező: Ezt egy szóval: a tudás enciklopédiájának nevezhetjük. Az előbb láttuk, hogy fejlettebb agyvelőnkkel egy nemzedék az előtte lévőnek találmányait kihasználja s ez által könnyebben halmozhat még magasabb és bonyolultabb enciklopédikus kincseket. Nem kell soká itt időznöm. Mindenki tudja, hogy bizonyos emberi találmányok; szerszámok, műemlékek, képírás, jelírás, nyomtatás, fényképezés, matematikai jelek, stb. által a végtelenségig, sőt mértani haladványban nőtt ama tehetségünk, hogy kultúrértékeket először is megrögzítsünk, azután egyszerű formulákban összefoglaljunk, s ez által ama képességünk, hogy gondolkodásunk eredményét utódainkra hagyjuk. Sőt! A tudomány haladása ép a tizenkilencedik században annyira előmozdította a közlekedés, a konzerválás, a múzeumokban, felsőbb iskolákban való felhalmozás eszközeit, hogy az ember legcsekélyebb találmánya ma nemcsak nyomtatásban jelenik meg ezerszeresen, hanem még az egész világon is elterjed s az emberiség közös tulajdonává válik. Mai kultúremlékünk ez által elvakulnak, s meggondolatlanul túlbecsülik értéküket. Nem veszik észre, hogy egyéni képességeiknek kilencvenöt százaléká nem az ő érdemük, hanem őseik felhalmozott szellemi termékeinek értékesítéséből áll. Hála a technikának, a könyvtáraknak, a katalógusoknak és enciklopédiáknak, manapság a nagyon együgyű ember némely téren sokkal többet produkálhat, mint ezer év előtt a lángész. Ezenkívül gyöngé szellemének kísértékü eredménye nem megy veszendőbe, míg régebben számtalan lángész terméke a kultúra számára elveszett, eltekintve attól, hogy az ó-korban általában egész kultúrák olyannyira megsemmisültek, hogy nyomuk sem maradt.

Ennek kapcsán ahhoz a szomorú megismeréshez jutunk, hogy a kultúra egy hatalmas belső bacillust termelt, t. i. a faj elkorcsosulását. E kérdést nem tárgyalhatom itt bővebben, csak azt állapítom meg, hogy a fajok közti régi durva, létért való küzdelem mely a gyöngéket és nyomorultakat kiirtotta és az erőseket és értelmeseket életben tartotta, majdnem teljesen megszűnt. A háború diadala immár nem az erőseké és értelmeseké, hanem a leggazdagabbaké, kik a kultúra leghathatósabb pusztítótermékeit kellő számban megvásárolhatják. E szerszámokkal a modern háború ép a leghasználhatóbbakat irtja ki, míg a gondosan kiválogatott harc képtelenek otthon maradnak és bősé-

gesen szaporodnak. Ezenkívül az orvostudomány és az eddigi majdnem tisztán egyéni higiénia főfeladatuknak tűzték ki az összes nyomorékok életbentartását, fölnevelését és nemzésre alkalmassá tételét, úgy hogy a legrosszabb elemek mindinkább szaporodnak. Még ennél is tovább mentek! Az ember meggon-
dolatlanul bizonyos csírá-ölő mérgeket kedvel, így az alkoholt, az ópiumot, az indiai kenderet és sok kémiai úton előállított narkotikus szert; ezek egyúttal sátáni megrontói. Ily élvezeti cikkek megszokása az embert rabszolgájukká teszi. E veszedelmet modern időben megszázaszorozta azonban az, hogy a kultúr-
társadalomban a tőkésék kizsákmányolás! szabadsága ily bódító szerek termelésében a meggazdagodásnak s az ember ember által való kihasználásának kényelmes forrása lett. Így árasztotta el az alkohol a nyugatot, az opium a keletet. Az államok itt találták a kincstár legkényelmesebb és legbőségebb forrását, így rohan gyors lépésben előre fajunk elkorcsosodása. Mai, a pénz hipnotizmusát uraló társadalmunk a következő elv szerint éli életét: „Sok pénz és élvezet; a ki hátul marad, tegye be az ajtót!”

Nevetnek e látszólagos pesszimizmuson, rádiumot és aeroplánt emlegetnek s nem veszik észre tulajdon fejük ürességét, mindenek előtt nem azt, hogy e szép találmányok egyes magosabb elmék művei, melyeknek tulajdonosai azonkívül elődjeik vállain állnak. Egész világos azonban, hogy ha semmit sem teszünk fajunknak védelmére, úgy a haladás idők múltán gyökereiben szenved majd. Manapság a találmányok kényelmes fölhasználása által látszólag folytonosan fönnáll. De ő maga teremtette meg a legszélesebb alapot kultúránk öröklött értékeinek aggasztó dekadenciájára. A rómaiak, régi germánok vagy gallok agyveleje kétségkívül volt akkora, mint a mienk. Ezt bizonyítják máig fenmaradt koponyáik s ezt bizonyítja kulturtevékenységük módja is. Semmi sem szól amellett, hogy agyvelőnk átöröklési értéke még növekszik, ellenben nagyon sok a mellett, hogy mai visszás nemi kiválasztásunk, egész nemzési módszerünk és szomorú alkohol- és narkotikum-élvezeteink aggasztó faji elkorcsosuláshoz vezetnek. Az egyéni agyvelők öröklődő értékeinek hanyatlása azonban idővel a kultúra megcsontosodását és hanyatlását eredményezi. Kisebb értékű agy velők, amilyenek p. o. a négerkéi, nem tudnak magasabb kultúrát föntartani, nem is szólva arról, hogy fejleszteni nem képesek.

(Befejező közlemény a jövő számban)

Csáth Géza: Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről

ikszáth Kálmán, akit a ma élő magyar írók között a legnagyobbak nevezünk, a múlt év őszén három kötetben kiadta új regényét: *A Noszty fiú esetét a Tóth Marival*.

I.

Mikor valaki már olyan sokra vitte mint Mikszáth, le kell mondania arról, hogy valami nagy szenzációt csináljon az új írásaival, mert hiszen természetes, hogy aki csak teheti, elolvassa a könyvét (még a kritikusok is) és azután fölhangzik az egyetemes dicséret:

Ejnye be pompás, kedves. Micsoda csodálatos meseszöveg. Ó ez az aranyos humor!

És eltárgyalják a könyvet a fővárosi irodalmi szalonokban épúgy és majdnem épolyan dicsérettel, mint vidéki kaszinók dohányzóiban és falusi házak verandáin. Mindenki megszokta már, hogy Mikszáth első minőségűt szállít és punktum. Igazságtalanság! Mikszáth olyan friss, még mindig annyira fejlődő, teremtő erejének annyira teljes birtokában levő művész, hogy joggal számot tarthat rá, hogy bőven foglalkozzanak vele nemcsak általános dicséretnek keretében, hanem művészetének komoly vizsgálásával, Annál is inkább időszerű ez, mert az új regény pikáns alkalmat ad holmi hosszabb elmélkedésre. A harmadik kötet végén t. i. az Utóhangban — az író után — megszólal az esztétikus Mikszáth is és nyilatkozik a regényírás jövőjéről. Hallgassuk meg mit mond!

II.

Azt mondja Mikszáth, hogy „a nagy mesemondók eltűntek és vissza se fognak térni többé” . . . Az írók ezentúl a hétköznapi életből fognak meríteni. Lejárt az az idő, amikor a poézist sablonok szerint csinálták és a regények, elbeszélések, drámák megépítése a konvenció tervrajzaihoz ragaszkodott. Mikszáth a közönséget okolja a konvencióért, a közönséget, amely „még fiatal s nem bánja, ha az történik a darabban, amit ő óhajt, hogy történjék”. Az irodalomnak

jobban és jobban közelítenie kell az élethez és közelíteni is fog. Az elbeszélő művekben hiányozni fog az a kerekdedség és frappáns fordulatosság, amit eddig láttunk, hiányozni fog az a csináltság, amelyet a cselekmény szimmetrikus fölépítésében az összefutó szálak elrendezésében érezünk, de több lesz benne az élet valószínűségéből. Így szalad a regény az újság-riport felé. A riport a maga „eredeti természetességében” folyik, szabad és független a „szabályoktól”. „A riporter közli velünk a nyers eseményt, felvonultatja az abban részt vett fő- és mellékalakokat anélkül, hogy kénytelen volna életfolyamatukból többet nyújtani, mint amennyit az esemény megértése kíván.” Így látja Mikszáth a regény fejlődését, ez a véleménye az elbeszélő irodalom jövőjéről, és mint írja, ilyenforma sejtelmek kapcsán tett kísérletet a fentebbi elbeszéléssel.

III.

Tehát a riport lenne az új regényírás homunkulusa? Es a krónikás elmondás, az események időrendi nyers felsorolása — a tökéletesedés?

De hiszen ez nem fejlődés. Az elbeszélés legrégebbi fajtája éppen a riport. Az Iliász, az Odisszea, az Énéisz vajon nem riportjai-e a trójai háborúnak, Odisszeus bolyongásainak és Énéasz atya viselt dolgainak? Igenis riportok ezek, abban a tekintetben, hogy az elmondás bennök leginkább tényekre vonatkozik és az elbeszélés csak egy bizonyos eseménycsoportot ölel fel. Mikszáth a riportot a nemrég-múlt idők elbeszélőművészetével szembe-állítja. Holott a riportnak a kritériumát éppen abban látom, hogy egy „bizonyos” eseményt mond el, egy bebonyolódást és egy kibonyolódást. Olyan valamit, amiben az író éppen azért kelti fel az érdeklődést, hogy az események sajtószerű játékát, a szálak egymásba-bonyolódását, összekuszálódását mutatja be és a végén vagy kibonyolítja a csomókat vagy elvágja. Hiszen éppen ezt az elbeszélő irodalmat jellemzi, „hogy az életfolyamatokból nem nyújt többet, mint amennyit az események megértése kíván”!

Világosabban olyanformán lehetne ezt mondani, hogy az ilyen íróknak az esemény, az egység, a fölátnivaló a történet. És éppen ez jellemezte Mikszáth írásait mindenkor, a mese. A mesélőregényt neveznénk mi riport-regénynek vagy krónikás regénynek, vagy anekdótázó regénynek. És a típusai éppen Mikszáth-regények. Kevésbé típusosak, de hasonlóképpen ebbe a kategóriába sorolandók — akiket Mikszáth is említ — Jókai, Dumas, Hugo Viktor.

Ezen a téren fejlődésről legfeljebb annyiban lehet szó, hogy az író a mese konstrukcióját elrejtse a közönség szemei előtt és ezáltal fokozza a történet élethűségét, vagyis azt a látszatot, hogy amit elmond, valóban megtörtént vagy megtörténhetett. Szóval bemácsolja a szimmetrikus fölépítés vastraverzeit és a „szálak” elrendezéséhez alkalmas boronálót óvatosan használja.

IV.

Ezzel a típussal szemben, mint ellentétet — ha úgy tetszik haladottabbat — állítanám azt az írásművészetet, amelynek számára

egység: az emberi élet. Az ilyen író az eseményekben nem talál valami különösebb érdekességet, nem is látja meg az események között azokat a „szálakat”, mert a művészi nagyítóüvege nem ezekre van beállítva, hanem egy további síkra, ahol emberi alakok bontakoznak ki élesen. Ezek az írók nem riportot írnak, hanem életrajzot. Amazok között az írók között és emezek között egyformán vannak elsőrangú, másodrangú, harmadrangú művészek. De mégis, ha a fejlődés kérdésére, amelyet Mikszáth fölvetett, megakarunk felelni, akkor azt szeretnénk mondani, hogy ez a fajta írói típus ma él és úgy tetszik, hogy a következő évtizedekben többségre fog vergődni. Nemcsak azért, mert a városi élet, az idegrendszer kifinomodása ebbe a másik emberlátó síkra állítja be az írók szeméit, hanem azért is, mert a közönség lassanként — mint Mikszáth mondja — „megöregszik” és függetlenül is hasonlóan lát, mint az írók, hasonló dolgok iránt érdeklődik. Az író tanítja a közönséget látni és a közönség pedig az írókat írni. Szóval a fejlődöttebb ízlésű „megöregedett” közönség kölcsönhatásba kerül az íróval, míg a régi olvasók hasonlatosak voltak a mesemondók publikumához, amely körülülte a művészt és szájtátva hallgatja az elbeszélést, anélkül, hogy sejtene, hogy mi is a művészet abban, amit kap és mi az amit meg kell csodálni.

V.

Azok az írók, akiknek a művészi látótere az „emberre” van beállítva, akiknek az „egység” nem a mese, hanem egy emberi élet, ezek képviselnék a másik csoportot. Ok írják azt a regényt, amely nem mese, hanem élmény, aminek olvasása nemcsak gyönyörűség, hanem még egy darab élet is, de ami nem riport, hanem líra. Ide sorolnám azok közül, akiket ismerek például Balzacot, Flaubert-t, amellet, hogy mesélő, Dickenst is, (aki fölülmúlhatlanul egyesíti a két írói típus erőnyeit) Dosztojevszkyt, Stendhált, Tolsztojt, Jacobsent, Csehovot, Turgenyevet, Anatole Franceot, Thomas Mannt. Ezek az írók az ember belső természetének legszorgalmasabb kutatói. Őket nem az események egymásutánja érdekli, hanem az események okait keresik meg a lelkekben. Ezeknek az emberismerete nem tapasztalati, nem praktikus, mint például Mikszáthé, — akit, mint emberismerőt Bródy Sándor gyakran nagy dicsérettel említ — hanem velük született. Azt szeretném mondani, hogy ezek az írók mielőtt láttak volna embert, már bele tudták magukat képzelni mindenféle helyzetbe és körülményekbe. Mikszáth viszont praktikus emberismerő. Hasonló azokhoz a kórboncnokokhoz, akik sohase folyamodnak a mikroszkóphoz, mert nagy tapasztalataik folytán olyan esetekben is, amikor biztosat mondani mikroszkóp nélkül nem lehet: szabad szemmel is pontos diagnózist vágnak ki. Náluk a fantázia nincs lekötve az emberek megismerésére, mint amazoknál, ők az embereket száz adott eset alapján ítélik meg százegyedszer, praktikusán alkalmazzák a megtanultakat. Ők az emberismeret tudósai. Stendhált, Csehovt, Jacobsent és a többieket pedig az emberismeret művészeinek nevezném.

De mindenféle tétel gyűlöletes és az eféle okoskodás, ha számot tart arra, hogy abszolút igazságnak tekintsék, épenséggel visszatetszik.

VI.

A Noszty fiú esete a Tóth Marival csakugyan riport-regény és ennyiben nem különbözik Mikszáth többi regényeitől. Színhelye Bontó-megye, szereplői Nosztyék és Tóthék. Az esemény, a riport pedig a következő:

1. Hogyan akarta Noszty Feri feleségül venni a milliomos Tóth Marit, hogy megmentse családját az anyagi tönkremenéstől. 2. Micsoda ravasz cselt eszeltek ki a Nosztyak, hogy elhitessék a milliomosékkal, hogy a fiú nem a pénzért akar házasodni. 3. Hogyan ment fuccsba a már majdnem keresztülvitt manőver, hogyan sült ki a turpisság.

Mikszáth kétségtelenül abban látja a regénye riportszerűségét, hogy nem végződik — mint mindenki a címből is gondolná — házassággal, hanem ellenkezőleg az utolsó pillanatban bizonyítékot szerez Tóth apa a Nosztyak aljas szándékairól. Ez a bizonyíték pedig nem más, mint egy megkezdett levél, amelyet Noszty Feri valamely fogadóban könnyelműen ottfelejtett s amelyet a vendéglős megtalált, eltett és az idő elérkeztevel Tóth apának hűségesen elküldött. Ebből is látható, hogy az eset rendkívüli és a véletlenszerű kibonyolódás a maga érdekességében és anekdota-szerűségében nem az élet, hanem a tervszerű írói munka bélyegét viseli magán. Ez nem azt jelenti, hogy Mikszáth nem elsőrangú művész, hanem csak azt, hogy művészete természetének megítélésében tévedett. Ez a regény tehát mese, mint a többi, finom és kedves mese, csupa élő, lélező, vértelt alakokkal, akiket azonban az író bármennyire is élnek, láthatatlan drótokon rángat nagy művészzel, szépséggel és bámulatraméltó okossággal.

Mikszáth művészetének legfőbb tulajdonsága a konstrukciónak ez a biztonsága, harmonikus mivolta, szóval a mesélés. A kompozíciója a maga nemében páratlanul artisztikus de mégis sokkal inkább érdekelnék az alakjai. Hogy a mese szép lesz és nagy filmje akadály nélkül fog siklani (ej be pompásan beolajozta!) azt úgyis tudom, mert már olvastam a *Beszterce ostromát*, és a *Prakovszkyt*, a *siket kovácsot* és a *Kis primást* és a többit is mind.

Igen, az alakjai valamennyien nagyszerű figurák. Jellemző fejek, éles kontúrokkal, klasszikus szépségű portrék. Mulatságos szószátyár szolgák, nagyszájú nénikék, bogaras uraságok, szép fiúk, szép leánykák (egy szőke és egy barna)! ... És nincsen egyetlen rosszul megvilágított pont se, minden tiszta, beállított és színes, mint a Bencur képeken. Itt van például ez a Kopereczky, a mai magyar főispánok típusa, léha, tudatlan, de alapjában mégis szeretetreméltó és *grand seigneur*. Az állatok tanítványának vallja magát és egy kost vezetget mindenfelé, mint más a kutyáját szokta. Nagyszerűen megrajzolt fej az öreg Nosztyé: a régi szabadelvűpárt képviselői között egy tucat ilyen Noszty akadt — ez is típus. A jókedélyű, mulatós féldzsentri-fiúk között könnyű lesz megtalálni Noszty Ferit is. És az összes alakok ilyenek; valamennyi különleges típus, képeskönyvbe való. És mégis úgy tetszik, hogy alig vannak stilizálva. Mikszáth olyan csodálatos természetességgel mozgatja őket varázsfonalain, hogy megesküszünk rá, hogy egytől egyig személyes ismerősei az írónak.

VII.

Talán egy év előtt olvastam egy apró kritikát. Egy kiváló novellistánkról azt írták, hogy féktelen erotika túlteng a novelláiban és ez az immoralis vonás árnyékot vet a tehetségére. Olyanféleképpen végződött a dolog, hogy meg kell javulnia és jó útra térnie. Ez az együgyű okfejtés az írot a témáiért vádolta, szóval olyanféle kívánságot reprezentált, hogy ám írjon az illető, mert hiszen tud írni és érdekesen írjon továbbra is, de válasszon más témákat? Nevetséges kívánság! A kritikus csak arra hivatott, hogy ítélkezzék a művészetről. A művészetről, amellyel az író az ötleteit kiviszi. Arról is lehet beszélni, hogy az ötlet jó-e vagy rossz-e. De arról, hogy erkölcsös vagy erkölcstelen-e! Erre vonatkozólag legfeljebb leánypolgári iskolai igazgatónök és gimnáziumi ifjúsági könyvtárak örei nyilatkozhatnak. Akkor is legfeljebb így:

— Elolvasása serdült korúaknak egészségi szempontból nem ajánlatos!

Mondom, az a kritikus azonban a témái alapján erkölcstelennek jelentette ki ezt a novelláírót, ahelyett, hogy azt mondta volna meg, hogy érdekeseke-e a témái vagy nem, jól vannak-e megcsinálva vagy nem. Ha azonban egy lépéssel tovább megyek a *l'art pour l'art* lépcsőin, akkor azt mondhatom, hogy ennek az írónak az írásait bizonyos buja, elfogult forróság jellemzi. Ebből arra következtetek, hogy az író valóban sexualisan hiperaesthesiás, de nincs módomban kideríteni, hogy ő maga erkölcsös vagy erkölcstelen férfiú-e. És hogy a szerelem a legfőbb, az egyetlen téma, ezt nem kell sem magyarázni, sem menteni. Tudjuk azt, hogy a sexuális funkció minden élő lénynél fontosabb minden másnál. A civilizáció ezt a tényt nem változtatta meg. Az emberi életnek is főmotívuma maga az élet — a továbbélés. A kultúrembernél a sexuális indító erő talán kisebb, de a művészetekben átszublimalódva annál dominálóbb szerepet játszik. Minden emberi gondolkodás, akarás és érzésnek láthatatlan központja ez. A művészet a művészek életének egy-egy darabja papirosán, zenekaron, vásznon, márványban és minthogy az élet domináló vezérmotívuma a nemi élet, tehát a művészet is elsősorban a nemi életről beszél. Természetes, hogy *contradictio in adjecto* már maga az, hogy egy írónak az erotikájába kötök bele. Hiszen nem adhatja a más erotikáját, hanem csak a saját magáét és egyáltalán adhat-e mást mint erotikát? A Noszty fiú esete a Tóth Marival is — erotika. A Mikszáth erotikája.

VIII.

Ez az erotika egészséges — ha szabad így mondanom — parasztosan egyszerű. Karcsú, finomarcú, kissé naiv, jószívű és kedves, közönséges értelemben vett „nőies” leány a Tóth Mari is. Nyilván ez az a típus, amely Mikszáth emberi érdeklődésének is a központjában áll, mert több Mikszáth-regényben ismétlődik. (Prakovszky, Szent Péter esernyője.) Ez az erotika egészen férfias, tehát nem mély és nem túlszenvedélyes. Pár idézet jól megmagyarázza, hogy milyen:

Hova lett Noszty. Hát az bizony visszament a karzat kijáratához, ott leste a letípegő hölgyeket, kik fölfogván a lépcsőknél szoknyáikat, csinos formás lábokban és bokákban élvezetes szemlét nyújthatnak a kujonnak.” (I. 217.)

Vagy ... a Noszty fiú belép a Szent Sebestyén-kórház orvosi szobájába, ahol Tóth Mari az éjszakát kénytelen tölteni egy előre megtervezett hídbontás miatt!

A kis cipők ott heverték az ágy mellett. A rezedaszín szoknya, meg a galamszürke blouse hanyagul a székre volt dobva, az utóbbi még szinte az élő test formáit mutatta a vállaknál és a mellnél, ahol be nem huppant és csak remegve mert odanézni Noszty — a fehér párnákba besüppedve a Mari feje pihent koszorúba font kalászszerű hajával. Nyakának édes vonalai minden lélegzetvételnél mozogtak, alakultak s mozogni látszott velők egy kis szentkép, mely keskeny fekete bársony pántlikán lógott a nyakán, mint a csengetyű a bárányén.”

Idegizgató pszichikai konfliktusok itt nincsenek. A nők sohasem komplikáltabbak, mint amilyen szép a testük. Minden megítélés, minden vágy: egyszerű, materiális. Ez a nemi élet, amit Mikszáth írásaiban találunk merőben testi jellegű, úgyszólván tisztán sexuális és erotikája, egy eredeti szellemi gondolatköre — nincs is. Itt a szerelmeseket az igen és nem kérdése érdekli, de különben semmi sem hiányzik, hogy egyszerű szíveik, mintegy előre összehangolva tiszta harmóniákban rezonáljanak. Jókai e tekintetben valóságos ellentéte Mikszáthnak. Buja, szomjas, különc. Ő már megérzi és kedveli, a másik előkelőbb női típust is, a bestiát, és az összes női típusokat. Gondoljunk a tengerszemű hölgyre, vagy a szép Angyalkára, vagy a Sárga Rózsa hősnőjére, erre a hortobágyi Carmenre. Érdekes, hogy Mikszáth Jókairól írt könyvében ezt a tényt egészen figyelmen kívül hagyta és nem látja meg soraiban ezt a mágikus különös erotikát sem. Pedig ha egy író természetrajzáról be kell számolni: első amit megnézek: az erotizmusa. Petőfi erotikája szintén nem túlságosan nagykaliberű — őt is csak kevés fajta nő érdekelte — de vannak benne finom és éterikus disszonanciák. Példa rá a Szeptember végén. Ez hiányzik Mikszáthnál, nála a szerelem inkább csak testi és a központja egy szelíd, eleven fiatal lány. Stendhal erotikája sokoldalú és káprázatos. Róla magáról is tudjuk, hogy egész életében nők után szaladgált és nagyon sokféle nő hatott rá. Nézzük Shakespeare-ét; Julia, Ofélia, Cleopatra, Kressida, Desdemona, a makrancos hölgy! . . . mennyi más és más fajta nő, mennyi más és más fajta erotika. Dickens erotikája kisebb, de még mindig sokoldalú. A Cooperfield két felesége Dóra és Ágnes merőben különböző nők és az a szerelem, amellyel Cooperfield Dórát szereti, szintén erősen különbözik az „Ágnes iránt érzett nagy vonzódásától”. Anatole France erotikája szintén nem sokoldalú, de van benne valami különös ritka zamat, valami nagy olvadás, lebecsülése a Nőnek és a szép nők imádata. Egy idézet a *Lúdláb királynő*-ből meg fogja világítani ezt az állítást:

(Jáhel és Nyársforgató Jakab pásztorórája.) Csókkal borítottam őt. Ő úgy intézte a dolgot, hogy szemembe tűnjön, hogy neki fekete harisnyája van, a térde fölött gyémántcsatos harisnyakötővel megerősítve és ez a látvány lelke-

met visszaterelte azokra a gondolatokra, amelyek tetszettek neki. Sőt mi több, ő maga nagy ügyességgel és hévvel ösztökélt engem ebben az irányban és észrevettem, hogy abban a pillanatban kezdett belemelegedni a játékba, amikor én már-már belefáradtam. Mindazonáltal megtettem, ami tőlem telt s ezúttal még elég szerencsés voltam, hogy megóvtam e szép teremtést attól a szégyentől, amelyet legkevésbé érdemelt meg.”

Később pedig:

„Békében aludni tértem hát: és miután az ágyba feküdtem, elfújtam a gyertyámat, életem legszebb napja után.”

Milyen éles szemmel, halvány mosollyal és milyen bölcs cinikus lenézéssel nézi Nyársforgató itt a saját szerelmeskedését és a nő buja tüzét, mohóságát. És milyen imádat szól az utolsó sorokból, amikor — mégis — élete legszebb napjának nevezi a napot, amelyen egy szépséges leány — akárki, de szép, fiatal, egészséges és bájos — részesítette őt az élet nagy örömeiben. Eféle különleges belső szerelmi gondolatkörök teszik annyira érdekessé és finommá France erotikáját. És Flaubert-ét is, Petőfiét is, Jókaiét is, Dumasét is, Dickensét is.

IX.

Azt gondolom, hogy minden szimpátia a *similis simili gaudet* elvén alapul. Az író, a művész is azért szeretjük, mert benne magunkra ismerünk. Az az egyszerű magyar földesúr, aki kimondta, hogy neki a Toldi nem imponál, mert minden olyan magától értetődő és kézenfekvő benne, hogy ő maga is úgy mondaná el — a legjobb olvasó, akit író kívánhat magának. Csak az a művész férhet hozzám, akiben ráismerek saját magamra:

Nini, ezt én is így gondoltam volna, ez az érzés az enyém, az én fantáziám is így szokott utazni, mondja az olvasó magában öntudatlanul és szavak nélkül.

A művészi kifejező erő dolga, hogy ami a teremtő személyében, gondolkodásában, pszichéjében speciális, oly módon találja fel, hogy azzal mintegy a ráismerés impresszióját keltse. Minden igazság olyan, hogy kellő bizonyítással el lehet fogadtatni bárkivel. A művészet szuggesztív erején és eszközein fordul meg, hogy ily módon kierőszakolja az olvasótól, hallgatótól, nézőtől a ráismerést, ami egyúttal kielégülést és tapsot jelent.

Mikszáth elsőrangú művész. Olyan, akinek a kifejezni-valójából semmi sem vesz el alkotásközből. Minden a felszínre jut és a maga helyére. Azt szeretném mondani, hogy 100%-ra dolgozik, mert a kifejező ereje tökéletes. Népszerű előadó és nincs meg benne a banálistól való kényeskedő irtózás. Ezt az angol írótól tanulta, akiket szívesen olvas s akiket mestereinek vall. Jutalma ennek az erényének, hogy minden írói erejét a nyelv szépségére és az elbeszélés kerek gördülésének elintézésére fordíthatja. Es a ráismerés kielégülését úgy szólván mindenkiben föl tudja kelteni. A kedélye, a meséje a vidéki magyar uraké, a humora a jó emberismerőké, a nyelv művészete — a stílus-ínyenceké. Egészében megvesztegető és imponálóan biztos technika. Könnyedség, frissesség minden szófűzésében, mondatában! ... Ez már veleszületett.

Feltűnő, hogy a nők nincsenek tőle föltétlenül elragadtatva. Alig találtam nőt, aki Mikszáthot igazában méltányolni tudta volna. Ők öntudatlanul is megérik az írásokban a férfit és azt hiszem, hová Mikszáth egyhangú erotikája általában nem kelt bennök különösebb emóciókat. Azt pedig nem kell magyarázni, hogy a nőknek a humor iránt sokkal kevesebb érzékük van, mint a férfiaknak. Jókai nagy hatását a hölgyekre jórészt a szokatlan és pompás erotikájával merem magyarázni.

X.

Mikszáth mint nyelvművész messze elhagyja maga mögött Jókait. Ezt a gáncsolatlan szépségét a szófűzésnek, ezt a csiszolt, biztos mondatkonstruálást, ezt a mindig magyarizmusokban hullámzó gondolat kapcsolódást, a hangzásnak ezt a szépségét, ezt a teljes egyensúlyát a jelzőknek, kötőszóknak, időhatározóknak és névmásoknak, ezt a ritmusát a vesszőknek, pontoknak, pontos vesszőknek, gondolat és zárójeleknek csak nagyon kevés magyar írónál találjuk meg. (Az egyik kezemen megszámlálhatom valamennyit!) Ebben a stílusban nincsen elfinomultság, különös érdekesség, nincsenek új szók, nincsenek meglepetések. Természetes, könnyed és mégis klasszikus, az anekdota-mondóknak nemesen stilizált, folyékony beszéde ez.

Vannak benne szép hangsúlyok, szünetelések, gesztusok szem-hunyorítások, elmosolyodások és félhangon tett huncfut közbevetések. Nekünk úgy tetszik, hogy Mikszáth művészetében a legnagyobb, legjelentősebb érték a nyelve.

XI.

A humora, a gondolkodása, az észjárása: ez az ami benne a magyar, ami speciálisan a faji karaktert képviseli. A művészi látásának szemüvegét a magyar földből bányászták.

A mosoly, amelyet ajkainkra csal: szelíd torzítás következménye, amellyel az emberi hibáknak és félszegségeknek, helyzeteknek oly tisztán meglátott természetét némi magyarázó hangsúllyal mutatja be. Mikszáth minden alakját szereti és nem bánik velők rosszul. Noszty Ferit is, akit olyan csúful megszegyenít a sors és akinek nagy fáradtsággal fölépített fondorlata a siker pillanatában omlik össze — megvigasztalja:

„Hiszen elég nagy a világ. És van benne elég leány. Szebbnél-szebek, ékebbek. A hozományok se vesztek még ki. Ej, csak egészség legyen és egy kis türethető kártyajárás.” (Ezzel végződik a regény).

Talán a legkegyetlenebb egy csúnya lányhoz, akiről ezeket mondja:

„Tinka szeplős volt, mint egy pulykatojás és idomtalan nagy csontú, mint egy tehén.” (II. 61.)

Mikszáth humorának igazi finomságát mutatja például az a kis előadás, amelyben egy vendéglős Noszty Ferinek jellemzi a vendéglősök polgári rangját.

„Úgy gondolom, hogy a vendéglős olyan, mint a sántával való ferbliben a tizes . . . tetszik ismerni a sántával való ferblit?

— Mindenesetre.

— Természetesen, hiszen látom, hogy magyar anya szülte. Nos, a sántával való ferbliben a tízes a felsők közt felső, az alsók közt alsó, vagyis a vendéglős az iparosok közt iparos, az urak közt úr ... ez az én véleményem.

De ez csak egy árva falat, kóstoló a pompás menüből, amelyet Mikszáth az ötletek százaiból elénk tálal a regényben. És épen az a szervesség, amellyel ezeket beleilleszti a regény szövetébe, teszi az előadását oly változatossá és érdekessé.

XII.

Azt hiszem, hogy a jó író, a kész művészt az jellemzi, ami a gyakorlott, tréningben lévő gyorsfutót. Jól startol, nem veszti el a lélekjelenlétét és biztosan kiszámítja, hogy hogyan kell elsőnek bekeznie. Mikszáth pompásan startol. Pár mondat, két oldal és már is teljesen rábízzuk magunkat; megyünk amerre visz. Azután nem siet. Tudja biztosan, hogy mindennel amit mond, le fogja kötni az olvasót, sohase ragadja el az elbeszélői hév, nem hadar, jókora szünetet tart, gyönyörködik a feszült figyelemben, amely körülveszi és nagy könnyedséggel, eleganciával lendíti a mesét amennyire kell. És elsőnek érkezik be! ... Művészete hiánytalan, tökéletes, egész.

Ami a könyveiből hiányzik az nem a művészetének, hanem az emberi mivoltának, természetének hiánya. E „hiányok” vizsgálása tehát úgyszólván nem is kritikai hanem természetrajzi szempont. De mégis el kell mondani, hogy hiányzik belőle az érdeklődés minden iránt, ami a saját miliójén túl esik. A látószöge kicsiny. (Igaz, hogy viszont senki jobban meg nem látja azokat a dolgokat, amiket Mikszáth megnéz.) Sok mindenről nem vesz tudomást: a tudományokról, a művészetekről, a nagyszerű muzsikáról és a nagystílu életről. Minek, mondja Mikszáth, mikor az, amit látok nekem untig elég gyönyörűséget ad. Minek!? mondja ő a humorista bölcs mosolyával, egy jó pipa dohány és egy jóízű kacagás — ennél többet az élet — akár-hogy forgassuk — úgyse ad.

Dictum, factum:

Mikszáth új regényében, írói erejének teljességében, művészetének delelő pontján mutatkozik. Egyéniségének minden rokonszenves tulajdonsága, konstruktív művészetének minden biztonsága, humorának aranyfüstje, stílművészetének tisztultsága és eredetisége egyaránt rajta csillog a regény hétszáz és egynéhány lapján. Vannak írók, akiknek látása, témái és művészete rokonszenvesebb nekünk — a hasonlósági törvény kényszerítő érvényessége miatt — vannak, akik több gondolatot adnak, akik mélyebben mozgatják meg a kedélyünket, akik sokkal nagyszerűbb perspektívákban látják a világot, találhatunk köztük érdekesebb embert, érdekesebb előadást, finomabb erotikát, differenciáltabb érzéseket mint Mikszáthnál: de igazibb, öntudatosabb, egyénibb írásművészetet alig.

Dániel Arnold: Kommunizmus és individualizmus. II.

Midőn a tápszerhiány irányzata növeli a földjáradékot és alá-súlyesztí a munkabért: egyszerre két osztályt juttat előtérbe a többi osztályok rovására. Egyfelől — a társadalom uralkodó rétegében — a nagybirtokos osztályt. Másfelől — a társadalom dolgozó rétegében a — proletariátust. Kétségtelen, hogy a nagybirtokos, ki azt akarja, hogy saját jövedelme nagyobbodjék s osztálya teljesen érvényre jusson: minél nagyobb gabonaárakat, minél nagyobb tápszerhiányt szeretne látni. Bizonyos egyszersmind, hogy a proletár, ha azt kívánja, hogy az ő osztálya terjeszkedjék, s az ő osztály-ideálja megvalósuljon: kénytelen azt is kívánni, hogy a gabonaárak emelkedő irányzatot vegyenek, mert csak így remélheti az összes dolgozó osztályok proletarizálódását s a kommunizmus eljövételét. Ámde a proletár, mint egyén, egészen más helyzetben van; neki az ő egyéni megélhetése, boldogulása szempontjából épen a tápszerbőség irányzata kívánatos, mert hiszen a tápszerhiány első sorban épen az ő jövedelmét, a munkabért szállítja alá.

A proletariátusba tartozó egyénnek ez az ellentétes érdeke azonban nem változtat azon, hogy a proletariátus, ha mint szervezett osztály lép föl, olyan célokat tűz ki maga elé, melyek csak tápszerhiány eredményei lehetnek. Sőt az is megtörténik, hogy a proletár-ideológusok egészen tudatosan, magát a tápszerhiányt is kívánatosnak jelentik ki, mint olyan tényezőt, amely céljaikat előmozdítja. Így Vandervele, a mezőgazdasági szocializmusról írt legújabb munkájában* fölismeri, hogy a mezőgazdasági nagyüzem földarabolását, s a

* Emile Vandervele: *Le socialisme agraire*. Paris, 1908. 179—80. 1.

kisparaszti üzem térfoglalását, mely ezidőszerint Európa nyugati felében tapasztalható, a pár évtized óta mutatkozó alacsony gabonaárak okozzák, s aztán megállapítja, hogy amennyiben a gabonaárak újból tartósan emelkednének: egyszerismind a *socialisme agricole* kilátásai is kedvezőbbekké válnának. Ugyanott reméli is a gabonaáraknak ezt az emelkedését. Nos, e reményében, melyet a kívánság szül, nagyon szépen találkozik a föld köztulajdonba vételének híve a feudális-agráriusokkal, kik szintén a gabonaárak tartós emelkedését óhajtják, persze nem a proletár-ideológia, hanem a nagybirtok érdekében.

De nem csupán ilyen, platónikus óhajokban való találkozás lehetséges a proletár osztály szervezete és a nagybirtok között. A történelem már ennél messzebbmenő párhuzamosságot is produkált a két irány között, az 1840-es évek táján, Angliában, hol a proletárság tisztán politikai szervezete, a chartista párt nyíltan a védővamos, gabonadrágító nagybirtokosokat támogatta a polgárság ellen, mely a gabonavámok eltörlését vette célba. Hogy a nagybirtok és a proletariátus politikai szervezete egymással találkozott: ennek az az oka, hogy mindakettő természetes ellensége a kapitalizmusnak. S az is természetes, hogy e két osztály, midőn a tőkésosztály ellen harcol, a fegyver megválasztásában is találkozik: egyik sem találhat céljának elérésére alkalmasabb fegyvert, mint a gabonaárak fölemelését arra a színvonalra, amelyen már megszűnt a tőkenyeresség. Van a kapitalizmus kiküszöbölésének egy másik lehetősége is: a gabonaárak lesüllyesztése arra a színvonalra, amelyen már megszűnt minden munkátlan jövedelem. De ezt az állapotot nem akarhatja a nagybirtok, mert hiszen a munkátlan jövedelem megszűnése egyszerismind az ő halálát is jelenti; és nem akarhatja a proletariátus osztályszervezete sem, mert a gabonaárak fokozatos alásüllyedésével a proletárok lassanként a kispolgárság soraiba szállingóznának át, s a proletárság, mint osztály, megszűnnék.

A gabonaárak emelkedése nem csupán az egyes nagybirtokos jövedelmét emeli, de megvalósuláshoz segíti egyszerismind a nagybirtokos osztály végcélját, mely a föld és a munkaerő megkötésében áll, ami ismét egyértelmű a cseregazdaság megszüntetésével, s a Karoling idők társadalmi állapotának megváltozott alakban való visszaállításával. Már előzőleg érintettük, hogy e végcél a proletár végcéllal körülbelül azonos.

Társadalmi természetük rokonsága, közös harcuk a kapitalizmus ellen akárhányszor párhuzamos irányba tereli a nagybirtokot, s a proletárosztály politikai szervezetét még napjainkban is, mikor a munkásmozgalom — mint később szó lesz róla — az alacsony gabonaárak hatása alatt már átalakulóban van. Sőt el lehet mondani, hogy a

proletárság politikai mozgalma — sokszor a vezetők tudatos szándéka ellenére is — igen sokat tett a nagybirtok erősítésére, főleg azzal, hogy a nagyszámú és hatalmas erejű kigazdaosztály szervezését elhanyagolta, s a konzervatív irányoknak engedte át.

Szembetűnő a proletár-iránynak a nagybirtok törekvéseivel való párhuzamossága abban az álláspontban is, melyet a két irány a társadalompolitika legfontosabb kérdéseiben elfoglal. Így a nagybirtok parcellázására irányuló, földosztó törekvésnek két halálos ellenségük van: egyik a nagybirtokos, másik az ortodox marxista. A kétgyermek-rendszere a nagybirtokosság s érdektársa a klérus, kígyót-békát kiált. Fölháborodásuk érthető, mert semmi sem fenyegeti olyan veszedelemmel a nagybirtokot (s egyben a tőkét is), mint a népszaporodás szabályozása. Képzeljük el, hogy a születések számának korlátozása az egész civilizált világban általánossá válnék, nem volna-e ebben az esetben a tápszerbőség fokozódása előrelátható és szükségszerű? Nem szűnnék-e meg aránylag rövid idő alatt a földjáradék, a tőkenyeresség s az osztályuralom? Nem válnék-e fölöslegessé és képtelenséggé a háború és a militarizmus? Ám lássuk, ki mellé áll e kérdésben az ortodox marxista? A papok és a nagybirtokosok mellé! Kautsky elítéli a kétgyermek-rendszert, mely, úgymond, használ ugyan a kigazda osztálynak, de „az egész társadalom kárára”. „A kapitalisztikus társadalom fejlődéséhez erős népszaporodásra van szükség. Azon állam, melyben a munkaerő szaporodása lassú, visszamarad a kapitalisztikus nemzetek versenyében.” Valóban, az ilyen országban nem fog virágozni az exportindusztrializmus: gátat vet neki a magas munkabér. De azt elhallgatja Kautsky, hogy az ilyen országnak nincs is szüksége exportindusztrializmusra, mert népessége kenyere a honi föld is megtermi. S arról sem beszél a munkásság érdekképviselője, miért baj az, ha a munkabérek emelkedő irányzatot vesznek? Van azonban Kautskynak még egy argumentuma a kétgyermek-rendszer ellen. Az ország, ahol ez uralkodik „abban a veszedelemben forog, hogy elveszti politikai hatalmát a versengő nemzetek között, mert” — mondja a nemzetköziség apostola — „nem tudja a szükséges katonai hatalmat, mely fegyverfoghatóinak számán alapul, a mérlegbe dobni”.

A proletár gondolkör abban is rokon a nagybirtok gondolatkorével, hogy az államiség gondolata: az etatizmus, mely az erőszak gyökeréből nő ki, nem idegen tőle, sőt egyenesen beletartozik. *Die Gewalt . . . ist eine ökonomische Potenz*, mondja Marx. Világos, hogy a proletár-ideológus csak így gondolkozhatik, mert hiszen a termelésnek az a rendje, melyre az ő törekvései irányulnak,

* *Die Agrarfrage*. Stuttgart, 1902. 199—200. I.

munkakényszeren, ez pedig ismét államiságon, erőszakon alapul. A proletár: állami ember, s a proletár valódi osztályszervezete, melyben ő mint hamisítatlan proletár lép föl: a politikai pártszervezet. Hogy így van és így kell lennie: ezt könnyen megérthetjük, ha arra gondolunk, hogy a proletárosztály terjeszkedése a többi dolgozó osztály rovására tápszerhiánnyal függ össze: s ugyanebből a gyökérből, a tápszerhiányból ered az erőszak, a háború és az államiság. A proletár nem kisebb ellensége a cseregazdaságnak, mint a nagybirtokos, ki a tőzsde ellen vagy a föld szabad forgalma ellen hoz törvényeket. Marx a cseregazdaságra, az árútermelésre vezeti vissza a kapitalizmus összes hibáit. Úgy a nagybirtokos, mint a proletár ideálja egy olyan társadalom, melyben a jóságok forgalma nem kétoldalú, hanem egyoldalú szolgáltatások alakjában történik. S itt is világos az összefüggés; mert a kétoldalú szolgáltatás, a tiszta cseregazdaság uralmához a tápszerbőség vezet: ellenben a tápszerhiány egyoldalú szolgáltatásokat vált ki, s egyszersmind a nagybirtok és a proletariátus terjeszkedését is a tápszerhiány mozdítja elő.

Ha azt nézzük, miképen alakult a XIX. század folyamán a tápszerek termelésének és az irántuk való szükségletnek viszonya: e század történetében két időszakot lehet megkülönböztetnünk. Első felében, az 1850-es évekig, a tápszerek termelése nem igen tartott lépést a népszaporodással. Különösen Angliában mutatkozott erősen a tápszerhiány, mert itt még mesterségesen is fokozták a védővámok, melyek a gabonabehozatalt korlátozták. Később a gabonavámok eltörlése után enyhülés állott be; lassanként megfordult a tendencia: a tápszerek kezdtek gyorsabban szaporodni az embereknel, s a tápszerbőség irányába kezdett haladni a kultúrtársadalom gazdasága. Gyorssá vált ez a haladás az 1870-es évek óta, azóta, hogy az európai társadalom élelmezésébe a tengerentúli földek termése is bekapcsolódott. Ma. a XX. század elején az emelkedő tápszerbőség jegyében állunk és minden jel arra mutat, hogy ez az irányzat tartós lesz. Egyfelől magában az európai mezőgazdaságban is a termelő eljárás oly gyors javulása mutatkozik, mint még soha előzőleg, másfelől az egyre jobban tökéletesedő közlekedés újabb és újabb, termékenynél termékenyebb tengerentúli földeket kapcsol be a társadalom élelmezésébe. Ezidőszert már a tropikus világrészek gazdasági föltárása is kezd napirendre kerülni. De nem csupán a termelés rendkívül megnövekedett természeti és technikai lehetőségei ígérnek a tápszerbőség irányzatának maradandóságát, hanem még egy másik, nagyfontosságú jelenség is, melyet az összes műveltebb

országban tapasztalni lehet: maga a tápszerek iránt való szükséglet sem növekszik már ma oly gyorsan, mint azelőtt. A dolgozó nép már nem szaporodik oly gyorsan és oly öntudatlanul, mint Malthus és Ricardo idejében, hanem saját belátásából korlátozni, szabályozni kezdi szaporodását. A dolgozó ember, kinek értelmi és erkölcsi színvonalát a komplikált termelőmód, s a növekvő általános jólét állandóan emeli: egyre inkább követi azt az elvet, hogy ne helyezzen több gyermeket a világba, mint a hánynak jövőjéről gondoskodni tud. Ehhez képest a legfejlettebb népek, melyek a civilizáció élén haladnak, lassan bár, de félre nem érhetően közelednek a szabályozott népszaporodás állapotához, melyben a társadalom tagjai tudatos előrelátással a termelés kiterjesztésének lehetőségéhez fogják alkalmazni a világba helyezendő egyének számát.

De ne térjünk el a tárgytól. Azt mondtuk az előbb, hogy a XIX. század története a népélelmény viszonyait tekintve két időszakra oszlik: a tápszerhiány s az ezt követő tápszerbőség időszakára. Az előzőleg előadottak után magától értetődik, hogy akkor, mikor a tápszerhiányt tápszerbőség kezdte föl váltani: megváltozott egyszersmind a társadalmi fejlődés irányzata is. Előzőleg a földbirtok és a vagyon koncentrációja, s a dolgozó nép fokozódó proletarizálódása mutatkozott: ellenben az új időkben, azóta, hogy a tápszerbőség érezhetőbbé vált, a földjára hanyatlását, s a munkabérek emelkedését lehet észlelni. Szaporodnak a dolgozó nép takarékbetétei és egyéb megtakarításai; a mezőgazdasági népesség körében fogy a proletárok, nő a kisgazdák száma. Az ipari munkás még proletár, de már egy folyton nagyobbodó százaléka lép arra az útra mely a kispolgárság soraiba vezet. Egyidejűleg úgy a városi, mint a falusi nép körében élénk szövetkezeti mozgalom észlelhető. A XX. század elején már egészen világosan lehet látni a társadalmi fejlődés ezen megváltozott irányát, természetesen leginkább azokban a legműveltebb európai és tengerentúli országokban, melyekben a termelés technikája a legfejlettebb, s a tápszerbőség a legnagyobb.

Ha azonban a munkás arra az útra lép, hogy proletárból magántulajdonos munkássá, kispolgárra alakuljon át: akkor nyilván át kell alakulnia az ő osztálytermészetének, társadalmi törekvéseinek, osztályideológiájának is. A munkásmozgalom a XIX. század folyamán proletár-kommunistikus mozgalom volt. Azonképen, a mint a dolgozó nép fokozatosan magántulajdonhoz jut: lassanként át kell alakulnia kispolgári, individualisztikus mozgalommá.

Ma még a legfejlettebb országokban is csak kezdetén van a

munkás annak, hogy proletárból kispolgárrá válják. Mindamellett nemcsak itt, de még a kevésbé fejlett országokban is mutatkoznak már a munkásmozgalom átalakulásának jelei.

Ezek elseje: a szakszervezeti és a politikai munkáspárt között kifejlődő ellentét, mellyel a munkásmozgalom irodalma sokat foglalkozik, anélkül, hogy kielégítő magyarázatát tudná adni.* Ha az előadottak alapján állunk, nem okoz különös nehézséget ennek az ellentétnek a megértése. Csak azt kell megállapítanunk, miképpen viszonyuk a munkásosztály politikai, illetőleg szakszervezeti mozgalma a tápszerhiányhoz, illetőleg a tápszerbőséghez.

Képzeljük el, hogy a tápszerbőség ma uralkodó irányzatát a gabona értékének fokozatos növekedése váltaná föl: mi következne ebből az esetben? A járadék emelkedése, a munkabérek hanyatlása, a konjunktúrák romlása, a válságok gyakoribbá válása és kiéleződése. Világos, hogy ilyen körülmények között a szakszervezetek nem mutatnának föl sikereket; egyik bérharcot a másik után vesztenék el és tönkremennének. Tönkrejutás várna továbbá a munkásság termelő és fogyasztószövetkezeteire, sőt a kiscgazdák szövetkezeteire is, oly közvetett okokból, melyekre most nem térhetünk ki. A munkásosztály elveszítené minden reményét arra, hogy a létező gazdaságrend keretében, gazdasági mozgalom útján valamit elérhessen és nem maradna más hátra, mint a politikai szervezkedés. Es minél inkább kiéleződne a tápszerhiány: annál inkább gyarapodnék a politikai mozgalom úgy terjedelemben, mint a résztvevők fanatizmusában.**

Vegyük azonban az ellenkező esetet, azt t. i., hogy a tápszerbőség irányzata, mely ma észlelhető, állandóan megmarad. Ebben az esetben tovább fog tartani a munkabérek emelkedése, a konjunktúra javul, a válságok mindegyre ritkábbak és szelídebbek lesznek. Következésképpen a szakszervezeti mozgalom fejlődik és hatalmasodik; általában minden oldalról szövetkezeti képletek állanak elő. Ellenben a politikai mozgalom visszafejlődik és végül meg is szűnik, mert a tápszerbőség fokozódása visszafejleszti és végül megszünteti a munkátlan jövedelmet, az osztályuralmat és az állam mai alakját.

* Nagyon figyelemreméltó azonban, amit erről a tárgyról Szabó Ervin ír *Szindikalizmus és szociáldemokrácia* című cikkében. *Huszedik Század*, 1909.

** Kautsky újabban reménykedik is abban, hogy a szakszervezeti „apró munka” napjai meg vannak számlálva és újból a politikai mozgalom fog túlsúlyra jutni. S ezt a reményét kifejezetten a világpiacon immár két év óta mutatkozó magas gabonaárakhoz fűzi. (V. ö. *Neue Zeit* XXVI. évfolyam, 2. kötet, 546—549.)

Ez is egyike azoknak a jámbor agrárius-feudális óhajításoknak, melyek az ortodox marxistáktól oly kevésbé idegenek.

Mit látunk mindebből? Azt, hogy a nyomorgó és minden magán tulajdont elvesztítő munkás osztályszervezete a politikai párt, ellenben a jólétbe kerülő és magánvagyonot szerző munkás osztályszervezete a szakszervezet és a szövetkezet. A politikai szervezkedés az államra vonatkozik; az állam az erőszakban s az erőszak a tápszerhiányban gyökereik: világos ennél fogva, hogy a tápszerhiány politikai szervezkedést csinál a munkásszervezkedésből, úgy, amint magából a munkásból valódi máról holnapra élő proletárt, államra utalt embert csinál. Ellenben a gazdasági szervezkedés a jövedelemnek minden erőszak és állami beavatkozás kizárásával, tisztán gazdasági eszközökkel való emelését célozza. Természetes, hogy a gazdasági szervezkedésre a tápszerbőség fokozódása nyújt módot, mely kiküszöböl minden kényszert és a munkajövedelmet nagyobbítván a munkátlan jövedelem rovására, a jövedelemszerzés gazdasági eszközét, a munkát túlsúlyra juttatja a jövedelemszerzés kényszeren alapuló eszközei fölött, azonképen, amint magából a munkásból is szabad, független és másokon nem uralkodó egyént, tiszta gazdasági embert csinál.

A politikai pártban, melynek végcélja a föld és a termelőeszközök köztulajdonba való vétele, a proletárzászlóaljok sorakoznak, dobszó mellett, katonai fegyelem alatt, ellenben a gazdasági szervezetekben a jövőendő kispolgárok szövetkeznek egymással.

Minél inkább nő a tápszerbőség, annál inkább előtérbe lép a szakszervezet és a szövetkezet jelentősége, és háttérbe a politikai párt-szervezeté. Nem csupán történelmileg lehet ezt megállapítani, de földrajzilag is. A civilizált országok közül azokban a leggyöngébb a politikai munkásmozgalom, amelyekben a munkabérek legmagasabbak, amelyekben a tápszerbőség legnagyobb, t. i. az angolnyelvű országokban és Franciaországban.

Vannak más európai országok — mint például Németország és Olaszország — melyekben erős politikai munkáspárt fejlődött ki proletárcélokkal, a föld és a termelőeszközök szocializálását írván zászlójára. De másfél évtized óta — mióta a tápszerbőség hatásait kifejezettebben lehet érezni — magukban e politikai szervezetekben is az átalakulás jelei mutatkoznak. A vezetők egy része fölismeri, hogy a társadalmi fejlődés tendenciája nem kedvez a proletár-iránynak, belátja, hogy a politikai munkásmozgalom nem soká tarthatja fenn magát, ha törekvései egy állami gazdaságrend előkészítésére irányulnak, mert ez a törekvés ellentétben áll a viszonyok alakulásával s ehhez képest teljesen improduktív. Azt kívánják tehát, hogy a munkásmozgalom álljon a fejlődés tényleg mutató irányának szolgálatába és vallja legfőbb céljául, melynek minden egyebet alárendel, a munkás-

osztály jövedelmének, műveltségének, gazdasági súlyának növelését, sőt terjessze ki e törekvését az egész dolgozó népre és alakuljon át proletármozgalomból a dolgozó nép egyetemes mozgalmává. Ezt a munkásmozgalomban mutatkozó új irányt „revizionizmus” (Olaszországban „reformizmus”) névvel szokták jelölni.

A revizionizmus nem egyéb, mint a munkásmozgalom-átfordulása a kommunizmus irányából az individualizmus irányába. Legfőbb képviselőinek, Bernsteinnek és David-nak írásaiból jól kilátszik ez. Dávidról köztudomású, hogy ő a mezőgazdasági kérdésben a kisüzem s a kisbirtok mellett foglalt állást. Bernstein óvatosabb, de főművében, az ismert *Voraussetzungen*-ben nem hiányzanak az olyan kijelentések és fejtegetések, melyek individualizmusban fogamzottak, vagy ennek legalább is koncessziót tesznek. így például egy helyen, miután megállapította, hogy a modern társadalomban a magántulajdonosok száma nem fogy, hanem szaporodik, a következőket mondja: „Ha a szociáldemokrácia tevékenysége és kilátásai attól függenének, hogy a tulajdonosok száma hanyatlik-e, akkor igazán aludni mehetne. Azonban éppen ellenkezőleg áll a helyzet. Nem a társadalmi vagyonság hanyatlásával, hanem inkább ennek emelkedésével függenek össze a szocializmus kilátásai.”* Ez elég bátor kijelentés, ha a következtetések, melyeket hozzáfűz, óvatosabbak is; ami nem is lehet másképen azon elméleti kiforrotlanság mellett, mely a revizionizmust jellemzi.

Nagy koncessziókat tesz Bernstein az individualizmusnak ott, ahol a demokrácia és a szocializmus viszonyáról, s egyben a munka szervezetének fejlődés-lehetőségeiről beszél. Itt világosan megmondja, hogy csupán a gazdasági önfelelősség garantálhatja a szabadságot. „. . . Egészséges társadalmi élet nem lehetséges, ha nem az összes munkaképes egyének gazdasági önfelelősségén alapul.” Ugyanott mondja: „Jog a munkára abban az értelemben, hogy az állam mindenkinek garantálja a saját szakmájában való foglalkozást, belátható időnkig nem valószínű és nem is kívánatos.” ** Ez, amint mondja, önkényre és örökös cívódásra vezetne.

Hasonló individualista szellemben mondja egy más helyen: „A szociáldemokráciának nem az a célja, hogy ezt a társadalmat fölbontsa és összes tagjait proletarizálja, hanem inkább az, hogy a munkást a proletár helyzetéből a polgár helyzetébe emelje föl, s ezzel a polgárságot s a polgári létet általánossá tegye.”***

* *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgabe der Sozialdemokratie*. Stuttgart, 1904. 50-51. l.

** I. m. 1301-31. l.

*** Ugyanott, 128. l.

A revizionizmuson megismerszik, hogy a tápszerbőség váltotta ki. Erre vall már az a felfogása is, hogy korunkban az osztályellentétek s az osztályharcok nem a kiéleződés, hanem inkább az elsimulás felé fejlődnek; mert hiszen nyilvánvaló, hogy az osztályharcok annál élesebbek, minél szűkösebb s annál szelídebbek, minél bőségesebb a tápszerek termelése a népesség számához és igényeihez viszonyítva. Hasonlóképen az a fölfogása, hogy a gazdasági válságok ritkábbakká és enyhébbekké válnak. Sőt egy helyen Bernstein maga fölismeri, hogy ez a tápszerbőséggel függ össze, a következőket mondván: „Helyi és részleges pangások elkerülhetetlenek, de általános üzembeszünetések a világpiacon mai szervezete és kiterjedése és főleg az élelmiszerek termelésének mai nagy kiterjedése mellett nem azok. Különösen az utóbbi jelenség fontos a mi problémánkra nézve. Talán semmi sem járult oly nagy mértékben a válságok szelidítéséhez vagy növekedésük megakadályozásához, mint a járadékoknak s az élelmiszerek árának hanyatlása.”*

Dacára a benne határozottan meglevő individualisztikus elemeknek, a revizionizmus ma még nagy engedményeket tesz a proletár álláspontnak és csak nagy óvatossággal tesz előre egy-egy újabb lépést azon az úton, amelyen elindult, sőt alkalomadtán szinte habozik, ne forduljon-e vissza. Ennek az az oka, hogy a munkás, akit képvisel, ma még inkább proletár, mint kispolgár és habár ideológia dolgában megvannak már a kispolgári szükségletei: viszont a proletár gondolatoktól sem tud még elszakadni. Ebből ered a revizionizmus bátortalansága, elméleti zavarossága, eklekticizmusa.

Ezzel függ össze, hogy a revizionizmus egyelőre főképp politikai irány gyanánt mutatkozik, mely a politikai szervezetben állott elő s a politikai munkáspártot fönn is akarja tartani; amihez képest azután a mai állam ellen sem léphet föl, mert hiszen politikai szervezetek csak addig létezhetnek, a meddig állam létezik. A revizionisták azt a legfőbb céljukat is, hogy a munkásnép sorsát már a jelenben javítsák, elsősorban politikai mozgalom útján iparkodnak elérni; azonban a politikai mozgalom eszköze az állam, a politikai mozgalom az államra kíván hatni s az állammal akarja létrehozni azt, amire törekszik. Következésképpen a revizionizmusban egyelőre még sok az államszocialisztikus vonás. Valamely nagy népmozgalomnak, mely tisztán, logikusan az individualizmus alapján áll, az államra és a politikára vonatkozólag nem lehet egyéb célja, mint az, hogy a szó mai értelmében vett államot és a politikát egyáltalán megszüntesse, amennyiben egyelőre maga is részt venne az állami életben: itt

* Ugyanott, 82. l.

csak az a cél vezetheti, hogy az állami életből fokozatosan kiküszöbölje az egyoldalú szolgáltatásokat és kétoldalúakkal helyettesítse, hogy ezzel egyszersem kiküszöbölje a kényszer elvét, mely ma az állami életben uralkodik, s az önkéntes szerződés elvét állítsa helyébe, hogy tehát a mai államot, mely az embereknek kényszerű társulása: szabad, önkéntes társulássá, szövetkezetté alakítsa. Ettől az állásponttól a mai revizionizmus még távol áll, de lehet, hogy közeledni fog hozzá idővel, ha majd nagyobb lesz a tápszerbőség, s a munkás-tömegeknek, melyekre támaszkodik, nagyobb lesz a jövedelmük és több lesz a magántulajdonuk, mint ma.

Közelebb állnak a fenti állásponthez a szindikalisták, kiknek antipolitikus, antimilitarisztikus törekvései ismeretesek. A szindikalisták nagy céljukat, a társadalmi rend átformálását az állam kizárásával, gazdasági szervezkedés útján akarják megvalósítani. E gazdasági szervezkedés legfőbb eszközének a szakszervezetet tekintik, ami természetes, mert a szindikalizmus az ipari munkásság szakszervezeti mozgalmából nőtt ki. A szakszervezeti mozgalom kifejlődése, mint tudjuk, a tápszerbőség fokozódásával függ össze; maga a szakszervezet épen nem kommunisztikus s autoritatisztikus, hanem ellenkezőleg, már természeténél fogja individualisztikus, demokratikus társadalmi képlet. A szakszervezet: iskola, mely a bérmunkást önálló akarásra, sorsa önálló intézésére neveli; a szakszervezet előkészítő képlete a jövő ipari termelőszövetkezetének. Természetes, hogy a szindikalizmus, mely a szakszervezetből nőtt ki, az individualizmus felé hajló irány, noha még csak átmenetnek lehet tekinteni, a kommunizmustól az individualizmushoz, épúgy, mint a revizionizmust s egyszersem ugyanazon okból is, mint emezt. A szindikalisták hangoztatják a föld és a termelőeszközök köztulajdonba vételét, mert a szakszervezetek, melyeknek ideológiáját alkotja a szindikalizmus, ma még főleg vagyontalan vagy igen csekély vagyonú, túlnyomóan proletárhelyzetű munkásokból tevődnek össze. De minél inkább közeledni fog a szakszervezetek tagjainak jövedelmi és vagyoni helyzete a kispolgáréhoz: annál inkább hajlani fog a szindikalizmus arra, hogy elejtse a sajátlagos proletárköveteléseket, de erre egyszersem, ha céljait komolyan veszi, egyenesen kényszerülni fog. Mert a társadalmi rend átformálódásához nem elég az ipari munkásság szervezkedése; a döntő szó, mint minden átalakulásban, úgy ebben is, a mezőgazdasági népességé. Már pedig ugyanazon tényező, mely az iparban a szakszervezeteket kialakította és tovább fejleszti, a tápszerbőség: a mezőgazdaságban a kisparasztot állítja előtérbe. Azon gazdasági szervezkedésnek, mellyel a szindikalisták a társadalmat át akarják alakítani, szükségszerűen ki kell terjeszkednie a kisparasztok

gazdasági szervezkedésére is: már pedig ez sohasem fog végbemenni más, mint tiszta individualista, a magántulajdon alapján álló program jegyében.

Ma még képtelennek látszik a bérmunkás előtt és még képtelenebbnek a bérmunkás ideológusa előtt, hogy ő valaha kibéküljön a magántulajdon intézményével, melyet úgy tekint ma, mint egy vas-korlátot, mely a dolgozó népet a kultúra áldásaitól elzárja. Ámde ha majd a modern termelőerők hatalmas kibontakozása tovább fokozza a tápszerebőséget; ha majd tovább emelkedik a munkabér s a munkásság soraiban nagyobb számmal akadnak olyanok, kiket megtakarításaik a magántulajdonosok sorába emelnek: meg fogják érteni a munkások azt az egyszerű igazságot, hogy nem a magántulajdon intézménye okozza az ő elnyomásukat, hanem az a körülmény, hogy önékik nincs magántulajdonuk.

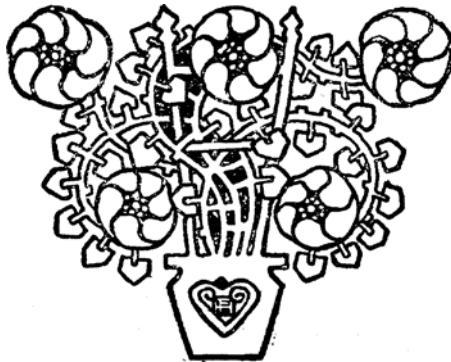
A magántulajdonnak nem csupán arisztokratikus eloszlása lehetséges, de lehetséges olyan eloszlása is, hogy a föld azé legyen, aki műveli és a termék azé, aki termelte. Az egyenlőtlen birtok- és vagyoneeloszlás nem oka, hanem okozata az egyenlőtlen jövedelemeloszlásnak. A jövedelemeloszlás mikéntje a tápszerek termelésének és a népességnek egymáshoz való viszonyától függ. Egyenlő jövedelemeloszlás, illetőleg a munkátlan jövedelem kiküszöbölése csak ott lehetséges, ahol a társadalom több tápszert képes termelni, mint amennyire szüksége van. Magának a dolgozó népnek módja van arra, hogy ezen állapot létrejövetelét előmozdítsa, mert nem csupán a mezőgazdasági termelés kiterjesztése teremthet tápszerebőséget, de a népszaporodás korlátozása is; már pedig a dolgozó népnek — és csakis ennek — hatalmában áll, hogy korlátozza saját szaporodását. Feltűnő, hogy a jelenkor individualista irányai — mint a feministák s az anarchisták egyes csoportjai — a neo-malthuziánus propagandát is fölvtették programjukba, anélkül, hogy a jövedelemeloszlás ricardoi törvényével foglalkoztak volna, mert érzik, hogy az egyéniség szabad kifejlése csak általános jólét alapján lehetséges, ennek pedig nincs nagyobb ellensége, mint a túlságos népszaporodás. A legújabb időkben, a legfejlettebb országokban már a munkásság körében is kezd lábrakapni a neo malthuzianus propaganda; remélni lehet, hogy a munkásság azonképen, amint lassanként individualistává lesz, fel fogja karolni ezt a saját legfőbb érdekét.

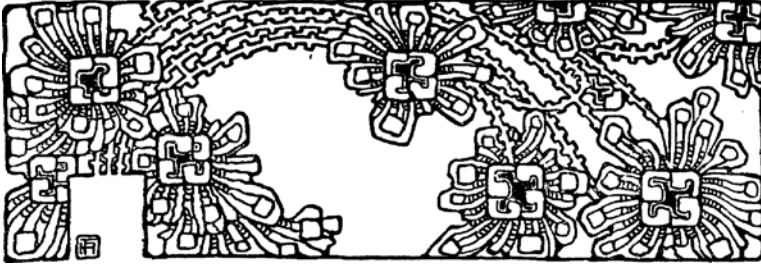
A munkásmozgalom útja, mely a jövőbe vezet, az individualizmus térségeire vezet.

Vajon amennyiben az individualista irány fog diadalra jutni a munkásmozgalomban: megszűnik a munkásmozgalom s az egész dolgozó

nép mozgalma, — mellyel össze fog ölelkezni — szocialista mozgalom lenni? Semmiesetre. A kommunizmus nem lényeges alkotó eleme a szocializmus fogalmának. A szocializmus fogalmában azon törekvések foglalódnak össze, melyek a munkátlan jövedelemnek, az osztályuralomnak kiküszöbölésére irányulnak. A kommunizmus csak eszköz ennek a célnak eléréséhez. Ha a dolgozó nép el fogja vetni a kommunizmust, mint célszerűtlent, s egy más eszközt állít helyébe, mely valóban alkalmas az osztályuralom megszüntetésére: ezzel nem lett kisebb mértékben szocialista, mint előzőleg volt.

Azonképen, amint a proletár lassanként át fog alakulni magántulajdonos munkássá, vagyis kispolgárrá, a proletár-szocializmus is helyet fog adni a kispolgári szocializmusnak, anélkül, hogy változást szenvedne a szocializmus célja: az osztályuralom megszüntetése, s az emberfaj fölemelése a fejlettség azon legmagasabb fokára, melyet egyáltalán elérhet.

Bergstein Béla: A polgári vagyonok eredete* II.

3.

Három okát ismerjük már a nagy vagyonok keletkezésének, de e három még sem elegendő az összes vagyonok keletkezésének megmagyarázására. A városi polgárok gazdagsága nemcsak erre a három okra vezethető vissza. Oppenheimer *Grossgrundbesitz und soziale Frage* című pompás könyvében deduktív úton igyekszik a modern gazdasági élet történetének elméleti vázlatát adni. Következtetései arra vezetnek, hogy a cseregazdaság a városi földjáradék útján teremtette meg az első vagyonokat.* Ezt a teljesen elvont megállapítást Bücher** és mások tényekkel is igazolták, s hatalmas *Kapitalismus*-ában Sombart is ezzel az elmélettel magyarázza a nagy vagyonok létrejöttét. Szerinte is a városi földjáradék volt a legfőbb előidézője a tőkeakkumulációnak, s büszkén mondja: „Fel van tárva a titok! Le van leplezve a polgári vagyonok eredete!” Vizsgáljuk meg közelebbről ezt az elméletet.

Az a terület, amelyen a városok keletkeztek, feudális és patricius nemes családok tulajdonát képezte. „Mindenki, aki később a városban letelepedett, az egész kereskedő és iparos had, a *marchands et manouvriers sans heritage*, szóval az egész városi népesség e néhány család telkén telepedett le, amennyiben nem kapott szállást a város vagy a kolostorok és a templomok telkein.” A telkekért természetesen bért fizettek. A városi népesség szaporodása következtében azonban a bérösszeg, vagy helyesebben a földjáradék rendkívül emelkedett, s a telektulajdonos nemesek gazdagodtak. Pénzbőség áll be, s lassanként általános lesz e vagyonok hasznosítása. A feudális és a patricius

* L. 88 és k. 1.

** Bücher: *Entstehung der Volkswirtschaft*. I. kiadás 237. 1.

urakból kereskedők lesznek, nagy vagyonaikkal, melyeket később földbirtokaik jövedelmével is gyarapítanak, dominálnak a világpiacon, s a későbbi kapitalista kereskedők nem *self made* man-ek, hanem az első városi telektulajdonos nemesek leszármazottai.*

Sombart mindezek bizonyítására tulajdonképpen csak annyit hoz fel, hogy egy csomó német, francia, belga, olasz és angol városról kimutatja, hogy kereskedői között számos nemes eredetű volt. A vagyonok eredetének lépésről-lépésre való kimutatása maga is beismeri, lehetetlen. Azonban kétségtelen, hogy a nemes kereskedők még nem bizonyítanak amellet, hogy vagyonuk földjáraadékból származott. Joggal kérde Strieder,** hogy honnan származott akkor a zsidók vagyona, kik földbirtokot nem szerezhettek? S mivel igazolja Sombart azt, hogy e nemes kereskedők már akkor vagyonos emberek voltak, mikor kereskedni kezdtek, s nem e épen azért lettek kereskedőkké, mert elszegényedtek? S vajjon nemességük nem későbbi eredetű-e mint vagyonosságuk? De egyéb kételyek is merülnek fel. Nagy kérdés, hogy elég nagy volt-e egyáltalában a földjáraadék ahhoz, hogy nagy vagyonok előálljanak? „El kell fogadnunk Schmoller nézetét”, mondja egyik helyen Sombart,*** „hogy (Németország) népességének növekvéséről alig beszélhetünk 1250-től 1450-ig. Ugyanez a helyzet más országokban is.” Városokba özönlésről ebben az időben még nem beszélhetünk. S bár az egész kézműves kort Sombart szerint is a népesedési mozgalmak stagnálása és a technika kezdetlegessége jellemzi, mégis azt állítja, hogy „a népesség gyors szaporodása, a produktivitás tekintélyes növekedése és a népességnek várfalakkal való összeszorítása következtében rohamosan növekedett a telkek ára”† (Megjegyzendő, hogy Eberstadtnak†† a lakáskérdés egyik legalaposabb ismerőjének véleménye szerint a középkori városokban épenséggel nem szorították össze a népességet a várfalak. A várfalak aránylag igen nagy területet vettek körül, mert számítottak a vidéki lakosságnak ama jogára, hogy háború esetén a falak mögé költözhetik. Azonkívül gyakran bővítették is a városokat.) Az Oppenheimer-Sombart elmélet tehát semmi esetre sem zár ki kételyeket.

Három író támadta meg különösen Sombart földjáraadék elméletét: Strieder, Häpke†† és Heynen.††† E három közül Strieder az, aki

* Sombart I. 287 és k. 1.

** Strieder: *Zur Genesis des mod. Kapitalismus*. 39 és k. 1.

*** Sombart I. 136.

† U. o. 290 l.

†† Eberstadt: *Handbuch des Wohnungswesens*. 22 és k. 1.

††† *Die Entstehung der grossen Vermögen im Mittelalter*. Schmollers Jahrbuch 1905.

a legnagyobb készütséggel és a legélesebb logikával végezte feladatát. Ő, amint már láttuk, legelőször is azt kérdezte, hogy honnan szármagott a zsidók vagyona? Erre Sombart egy meglehetősen merész hipotézissel felel, melyet tények egyáltalában nem igazolnak. A zsidók vagyonukat még az ókorban szerezték, s a népvándorlás viharain át mentették meg a középkor számára.* Ezt a hipotézist újabban Schipper** egy már jobban megalapozottal akarja helyettesíteni. A zsidók szerinte eredetileg ingatlanokat szerezhettek. Csak a X—XI. századok folyamán fosztották meg őket nagy kiterjedésű földbirtokaiktól. De csak földbirtokaiktól! Ingó vagyonukat magukkal vihették, s ezzel kezdtek kereskedni, ide vezethető vissza vagyonuk. Később, mint láttuk, különböző állami hivatalokban találjuk őket, s talán ezzel, mint a zsidó vagyonok másik forrásával kiegészíthetjük az elméletet. Miután így a zsidó vagyonok kérdését legalább részben megoldottuk, térjünk vissza Sombarthoz. Strieder nem tartja kizártnak, hogy bizonyos esetekben a városi földjáradék nemes embereket meggazdagított, s hogy ezzel a vagyonnal azután később kereskedést kezdtek. Néhány tény is bizonyítja ezt. Azonban e néhány tény nem tartja elegendőnek ahhoz, hogy a jelenséget általánosíthassa. Kutatásai két dologról győzték meg. Egyik, hogy a földjáradék emelkedése, amennyiben erről egyáltalában szó lehet, nem a nemes ősbirtokosok zsebébe folyt. A másik, hogy ezen nemes urakat nem a pénzbőség, hanem a szegénység, vagy a szegényedés vitte a kereskedésre.

Abban az időben ugyanis, amelyben az első városi települések történtek, minden telektulajdonos igyekezett telkét értékesíteni. A birtokos családokon kívül maga a város, továbbá az egyház és a kolostorok versenyeztek a bevándorlók kegyéért, kiknek szerették volna bérbeadni telkeiket. A verseny tehát nagy volt s annál kisebb a bérösszeg.*** Ámde nem szólt rövid időre a szerződés, melyet a bérlőkkel kötöttek. Örök időre, vagy 100—200, sőt 900—1000 évre szóló bérlet volt szokásos.† Az örökbérlet természetesen kizárt minden béremelést s a hosszú időre szóló bérleteknél is csak ritkán használták ki az idő lejártát. Rendes körülmények közt hallgatagon folyt tovább a bérlet, mert ritkán akadt ép a kellő időben új bérlő s a tulajdonos örült, hogy régi jövedelmét el nem veszítette. †† Ilyen körülmények

* Sombart I. 270.

** Id. műve 13. 1.

*** Strieder id. m. 65 1.

† Sombart I. 289, Strieder 67 1. *Von Anfang an ist in den deutschen Urkunden die zeitliche Begrenzung des Leihrechtes selten*, mondja Eberstadt id. műve 31 és 33—34 és k. 1.

†† Strieder id. műve 69. 1.

között alig változott a bérek névértéke. Tényleges értéke azonban valóságban csökkent, mert a pénzek az uralkodók pénzügyi politikája folytán az egész középkoron át folytonosan rosszabodtak s vevőerejük állandóan csökkent. Kinek a zsebébe folyt tehát a földjára-
 dékése? Mert a földjára-
 dék kétségtelenül emelkedett, ha nem is a maihoz hasonló óriási mértékben. A földjára-
 déknek nem az őstulaj-
 donosok látták a hasznát. Az örök vagy igen hosszú időre szóló bérlet inkább csökkent, mint emelkedett. A bérlők azok, akik a lakosság szaporodásával bérelt telkük egy részét bérbeadták. Ugyanezt tették az albérlők s így az ő zsebében is elveszett egy része a földjára-
 déknek. De csak egy része! S ez a lényeges, mert a városi föld-
 járadék ily módon elosztódott az albérlők, bérlők és tulajdonosok kezében s sehol sem idézett elő önmagában nagy vagyonfelhalmozó-
 dást. Legkevésbé valószínű azonban, hogy az őstulajdonosoknál áll-
 hatott volna elő ennek következtében pénzbőség. Pénzbőség sombarti értelemben, melyet már nem lehetett másképen felhasználni, mint épen kereskedéssel.*

De mivel magyarázzuk meg azt, hogy a kézműves kor előkelő kereskedői között annyi nemes embert találunk? Sombart a nemesek nagy számával a földjára-
 dék szerepét akarja beigazolni. Azonban ez még nem bizonyíték sem az elmélet mellett, sem ellene. Strieder és Heynen azonban tényekkel igazolják, hogy Augsburg és Velence nemes kereskedői nem a földjára-
 déknek köszönheték vagyonukat. Strieder nyomon követi Augsburg város nemes kereskedő családjainak törté-
 netét s egyetlen egy esetben sem találja beigazoltnak Sombart elmé-
 letét. A nemesek vagy teljes szegénységben voltak, vagy nem rendelkeztek nagyobb vagyonnal, mint egy középszerű kézművesmester, akkor, mikor épen szegénységük kényszerítő nyomása alatt kereskedéshez fogtak. Vagy nemességüket csak később szerezték meg, mikor már megtollasodtak. Heynen** pedig Velencéről bizonyítja be, hogy a Som-
 bart-elmélet reá nem alkalmazható. Pedig Sombart*** büszkén állítja: „Ha valahol, hát Velencében áll az a tétel, hogy nem azért lett gazdag, mert kereskedelmet folytatott, hanem jövedelmező módon azért folytathatott kereskedelmet és más foglalkozást, mert gazdag volt.” Velencében már akkor voltak nagy vagyonok, mikor még föld-
 járadékról szó sem lehetett s később pedig a velencei település sem történt nyugati formában, úgy, hogy gazdagság sombarti földjára-
 dék útján elő sem állhatott.

* U. o. 67. és k. 1.

** Heynen id. m. 18.

*** Sombart I. 314. 1.

Ennyit Sombart elméletéről, melyet a tények nem igazolnak kellőképpen s ahogy mi tanulmányaink alapján a dolgot látjuk, Sombart elmélete helytelen. Azonban teljesen tudatában vagyunk annak, hogy szerény állításunk nincs kellőképpen megalapozva. Alapos ítélet alkotásához széleskörű levéltári kutatások kellenének, melyhez sem időnk, sem alkalmunk nem volt. S azért csak a legfőbb ellenvetéseket foglaltuk össze, melynek erejéről az is elég bizonyosság, hogy Sombart sehol sem verte vissza az elmélete ellen irányuló ostromot, bár műve megjelenése óta csaknem egy egész évtized múlt el.

4.

Mondottuk fentebb, hogy Marx volt az, aki a tőkét tulajdonképpen fölfedezte, aki annak a lényegét legelőször tárta föl teljes ridegséggel. Marx a tőke történetével is foglalkozott, ebben az irányban végzett kutatásai azonban nem támaszkodhattak oly hatalmas anyagra, mint azokéi, akik utána jöttek. Az utóbbi félszázad gazdaságtörténelme mérhetetlen kincset tárt fel s jórészt ennek köszönhető, hogy Sombart *Kapitalismus*-a mélyebbre hatolt azoknál a rapszodikus megjegyzéseknél, melyek a tőke eredetéről Marx *Kapital*-jában találunk. Mindamellett a tőkekeletkezés legfontosabb kérdésére vonatkozólag a Marx nézetét tartjuk helyesnek.

Marx a tőke kiinduló pontját a kereskedő és az uzoratókében látja. „Nemcsak a kereskedelem, hanem maga a kereskedő-tőke is régibb, mint a kapitalista termelőmód, sőt ez (t. i. a kereskedőtőke) a legrégebb, szabad megjelenési formája a tőkének.”* Az uzoratótőke szerepét már láttuk s megállapítottuk, hogy az csak meglévő vagyonekat gyarapíthat. De honnan származtak ezek a vagyonok? Legfőképpen a kereskedelemből, ez a Marx felelete.** Sombart azonban megtámadja ezt a felfogást. A tőke első funkciója a kereskedelem volt, de kezdetei nem vezethetők vissza a kereskedelemre. Vizsgáljuk meg, milyen szerepet játszott a kereskedelem a nagy vagyonok létrejöttében.

A kézműves kort minden téren a kisméretűség jellemezte. Ez alól az általános szabály alól nem vehetők ki a kereskedők sem. A legnagyobb tévedés a kézműves kor kereskedőiben modern kapitalista kereskedőket keresni. A modern kereskedelem feltételei, a nagy árútermelés és a fejlett forgalmi eszközök, e korban meg nem voltak meg. S az egész kereskedelmi technika, a levelezés és a könyvvezetés a fejlődés alacsony fokán állott. Modern kapitalistát

* Marx III².a 1. 308 1

** Marx I.⁵ 109 „, 715 1. III. ². 320 1. stb.

tehát ne keressünk a kézműves kereskedőben. De ha nem kereshetünk modern kapitalistát, miért ne kereshetnénk annak az őst? A kereskedelem nem volt oly nagy méretű, mint ma. A mai nagy vagyonok a kereskedők kezében csak kereskedő tevékenység folytán össze nem gyűlhetnek. De ami bennünket érdekel, az az, hogy e nagy vagyonok kezdete nem lehetett-e a kereskedelem? Nem gyűlhetett-e össze a kereskedőknél az az első vagyon, amelyet uzsorával, közjövedelmek bérletével, gyarmati kereskedelemmel stb. mérhetetlenül fokozni lehetett, nem lehetett-e a kereskedelem a későbbi nagy kereskedő tőkék kezdete? Sombart felelete: Nem!

Nem fogadjuk el ezt a feleletet. A kereskedelem volt a legfőbb a mai nagy vagyonokat létrehozó tényezők között. A kereskedelem legelső formája, a rablókereskedelem már alkalmas volt arra, hogy a rablókereskedők kezében az első vagyonok összegyűljenek. Már pedig a rablókereskedők, kiknek velencei szerepléséről már említést tettünk, egyetlenegy országban sem hiányoztak.* Ennél azonban sokkal fontosabb a kereskedelem másik kezdetleges formája, a még nem hivatásszerűen üzött, hanem csak bizonyos kedvező esetekre kiterjedő alkalmi kereskedés. Az alkalmi kereskedésből vezethetők le a későbbi nagy vagyonok, ez volt a vagyongyűjtésnek legelső csírája. Kézművesek ugyanis, kik ipari tevékenységük által is fedezhették szükségleteiket, néha-néha megragadták egy-egy kedvező üzlet kínálkozó alkalmát s amit ily módon kerestek, azt mind megtakaríthatták, mert ipari tevékenységük szükségleteiket úgyis biztosította. Így kezdte alkalmi kereskedéssel sikerekben ugyancsak gazdag pályafutását, mint egyszerű szabómester Vicko von Geldersen, a későbbi hamburgi nagykereskedő és Ratsherr.** És Strieder is egy egész csomó kézművest említ, ki teljes szegénységgel kezdte. Mestersége mellett alkalmi kereskedést folytatott s csak később lett hivatásos kereskedő s mint ilyen, vagyonra, tekintélyre tett szert. Így Thomas Ehern,*** a későbbi tekintélyes augsburgi posztókereskedő egyszerű takácsmester volt, ki eleinte csak mellékesen foglalkozott gyapjúkereskedéssel. Később felhagyott az ipari tevékenységgel s gazdag kereskedő lett belőle. Ugyanígy csinált karriert Hans Bimmel, † Jakob Herbrott†† és sok más tekintélyes augsburgi kereskedő is, kiknek vagyona az alkalmi kereskedésre vezethető vissza. S azok az augsburgiak, kik a városi patríciusok vagy a feudális nemesek sorából kerültek ki, azok sem

* Somb. I. 190.

** Vicko v. Geldersen naplója. Nirmheim féle kiadás XIV. 1.

*** Strieder id. m. 142. 1.

† U. o. 148. 1.

†† U. o. 185. 1.

kezdték másképp és nagyobb vagyonnal munkájukat, mint ezek az egyszerű kézművesek. S hogy a kézműves kereskedelem mellett is összegyűlhettek az első vagyonok, hogy a kereskedők megtollasodhattak, az kétségtelen. A középkori kereskedelem két okból, egy negatív és egy pozitív okból alkalmas volt a vagyonyűjtésre.

A negatív ok az volt, hogy a kézműves kereskedőnek szükségletei kielégítésére minél kevesebb pénzre volt szüksége. Az egész kézműves koron át egyedül a feudális úr volt az, akinek nagy summa pénzek kellettek, hogy pompát fejthessen ki, hogy politikai állását fenttartsa stb. De a kereskedő csaknem minden keresményét megtakaríthatta. Maga Sombart írja,* hogy még a XIX. század elején is, a városi polgárok csaknem minden szükségletüket a maguk zárt gazdaságában termelt javakkal elégítették ki. Húst legritkább esetben vettek. Disznó és aprómarha volt bőven a háznál és a veteményes kert szolgált gyümölcscsel meg főzelékkel. Az orsó még mindig a háziasszony szimbóluma volt, s a magaszötte vászon a becsület dolga. Tisztességes leányzó pedig addig férjhez sem mehetett, míg kelengyéjét maga meg nem szötte. A bőrt otthon készítették ki s nemcsak a fehéreneműk, ruhák és kendők készültek otthon, hanem a cipők is, és a kárpitos munkát is otthon végezték, legfeljebb egy-két napra fogadtak munkást a házhoz. Csak ha ezt szem előtt tartjuk, érthetjük meg, hogy kézművesek, akik a legkezdetlegesebb technikával s minimális munkabéért dolgoztak, szintén képesek voltak arra, hogy egy kis vagyont megtakarítsanak. A kereskedők pedig, akik kétségkívül sokkal nagyobb nyereség-eshetőséggel dolgoztak, mint a kézművesmesterek, vagyonra is tehetek szert. S ez a második, a pozitív ok. A vagyonyűjtés nemcsak a fogyasztás kicsiny volta, hanem a nyereség nagysága miatt is lehetséges volt. Maga Sombart említi, hogy a kereskedők sok helyütt monopóliumot élveztek és korlátlanul zsákmányolhattak ki egyes vidékeket.** Ilyen esetekben természetes dolog, hogy a meggazdagodás lehetséges volt. Azonban nemcsak ily rendkívüli esetek vezettek a meggazdagodáshoz. Ugyancsak Sombart számításai szerint ugyanis a nyereség rátája egyes rendkívüli esetektől eltekintve, midőn 135% is volt, körülbelül 10—20% volt.*** Ez szerinte nem vezethetett a meggazdagodáshoz. Azonban ez a 10—20% nem egy évi nyereség rátája, hanem egy üzletnek a haszna, úgy hogy az, akinek évente csak ötször sikerült pénzét megforgatni, 10% mellett évente 61%, 20% mellett 149% nyereségre tehetett szert. S ez ellen nem ellenérv, hogy

* Sombart: *Deutsche Volksw. im XIX. Jahrhundert* 36. és k. 1.

** Sombart: I. 232.1

*** Sombart: I. 228 és k. 1

a Peruzzi-ak, Bardi-ak, Strozzi-ak óriási vagyonának 20—30 évre kiszámított átlagnyeresége csak 14—20%. Évtizedekig senki sem gazdagodhatik rohamosan. Elég volt néhány év a meggazdagodáshoz, melyet ismét évekig tartó pangás követhetett. Nem tarthatunk Sombarttal akkor sem, midőn kiszámítja, hogy átlagban milyen kicsi összeg jutott egy-egy kereskedőre, mert nagy volt a kereskedők száma és kicsiny a forgalom. Nem az átlagot keressük, hanem a vagyonkülönbséget. Voltak-e, lehettek-e szegények és gazdagok a kereskedők között? Midőn 1303-ban 47 kereskedő 749 zsák gyapjút exportál Angliából, nem az a lényeges, hogy ez kereskedőnként csak 16 zsákot tesz ki.* Hanem az, hogy egy közülök 91 zsákot, egy másik 68-at visz ki s viszont vannak közöttük egész jelentéktelen emberek. Vagy midőn 61 kereskedő 9544 forint értékű árut szállít a frankfurti vásárra, ez a kapitalizmus szempontjából 156 forintos átlagot nem jelenthet.** Egyik kereskedő több mint 700 forint, három másik 600 forint értékű árut szállít, tehát már jelentékeny vagyonosságról tesz tanúságot. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a kereskedők nemcsak egy helyen és nemcsak egy áruval kereskedtek, 73 féle árurol találunk följegyzéseket Vicko von Geldersen naplójában,*** kinek több ízben alkalmazottja is volt, és sokoldalú üzletének évi forgalma 1100 lübeci márkát tett ki, amelynek fémértéke körülbelül 13.200 koronának, tényleges értéke pedig 92.400 koronának felel meg.† Ahol ilyen tekintélyes összeget tett ki az évi forgalom, ott tekintélyes lehetett a nyereség is. Ez ellen nem bizonyít, hogy e kor kereskedői még írni is alig tudtak s a kettős könyvvitelt nem ismerték. Abban a teljesen primitív környezetben az egyéni életrevalóságtól és praktikus ismeretektől függött a kereskedő sikere s hogy ezek a praktikus ismeretek elég jelentékenyek voltak, arra példa Vicko von Geldersen, aki sóval és lovakkal, szénnel, gabonával, kendőkkel és minden egyébvel kereskedett s akinek feljegyzései között ha kettős könyvvitelt nem is, de számtalan pénzfajjal való elszámolásokat találunk.

Mindebből azonban nem következik, hogy a középkor kereskedője hasonlított a maihoz. Az nem volt a mai értelemben vett kapitalista. Inkább hasonlított a Beregben, Szabolcsban stb. közismert falusi zsidóhoz, ki teljesen elvonultan zsugori módon él s kicsiny batyujával vagy szekérével bejárja a falvakat, megcsalja és kiuzsorázza az elmaradott parasztságot s bár jelentéktelen és semmitmondó külsejére nézve, mégis tekintélyes vagyonnal rendelkezik. Vagyonnal! Ez az a

* Ugyanott 173. I.

** Hápke id. értek. 263. I.

*** LIV. és k. 1.

† Ugyanott LIV. és LXXII. old.

szó, amelyet megragadunk. A kézműves kor kereskedelme nem teremthette meg önmagában a mai nagy vagyonokat. Azonban lehet a kiinduló pont. A kereskedő volt az, aki legelőször vagyonhoz jutott, mellyel városi ingatlanokat, járadékokat vásárolhatott, kiuzsorázhatta a feudális urat, bányákat vásárolhatott vagy bérelhetett, szóval amely első gradus volt *ad Pamassum*. A kereskedelem a mai nagy vagyonok megteremtője.

Láttuk azokat a tényezőket, amelyek az első nagy vagyonokat megteremtették. Mindezek azonban aligha lettek volna képesek a kapitalizmusnak megfelelő tőkeakkumuláció előidézésére. Azonban a világpiac gyors kiterjedése, a XVI—XVII. század kereskedelmi forradalmi, melyek a nagy földrajzi felfedezésekkel voltak kapcsolatosak, gyorsan megnövelték a kereskedő tőkét. Ez a gazdasági forradalom, amely a gyarmatosításban nyilvánkozott meg s amely nem volt egyéb, mint az európai népeknek a többi földrészek lakói ellen folytatott rablóhadjárata, ez volt az, amely Európában mérhetetlen kincseket halmozott fel s amely nélkül a modern kapitalizmus elképzelhetetlen. Ebből a rablóhadjárataból minden tekintélyesebb európai nemzet kivette a maga részét. Mindre ráolvasható Marx mondása: „Amerika ezüst- és aranybányáinak felfedezése, a bennszülöttek kiirtása, rabszolgaságba törése és bányamunkára való alkalmazása, Keletindia meghódítása és kifosztása és Afrika átalakítása egy nagy vadászterületté, melyben feketebőrűekre vadásztak, jellemzik a kapitalista termelés hajnalhasadását. Ezek az idillikus események a kezdetleges akkumuláció legfőbb tényezői!”*

Azok a formák, amelyekben a többi földrészek kincseit és munkerejét Európa számára kirabolták, a kereskedelem, a rabszolgamunka és rabszolgakereskedés, a nemes ércek elrablása, vagy ravasz fondorlattal való megszerzése voltak. A kereskedők a bennszülöttek tudatlanságát használták ki, úgy hogy a *Hudsonbay Company* a XVIII. század elején 2000% nyereséggel adta el árúit a bennszülötteknek. A portugálok exportja pedig rendes körülmények között 400%-ot jövedelmezett.** S oly nagy arányúak voltak a gyarmati kereskedők visszaélései, hogy a bennszülöttek vad gyűlölettel viseltettek a kereskedők iránt és készek voltak bármely pillanatban arra, hogy őket meggyilkolják.***

Azonban az európai kultúrnépeket nemcsak az a vagyon érdekelte, mely a bennszülöttek kezében volt s amelyet kereskedelemmel oly könnyen meglehetett szerezni. Ott, ahol nem volt kész munkatermék,

* Marx I. 5. 716.

** Sombart: I. 329.

*** Ugyanott 330. 1.

volt munkás és munkaerő, melyet lelketlen erőszakkal ki lehetett zsákmányolni. Bányákban, iparvállalatokban és a mezőgazdaságban munkára kényszerítették a bennszülötteket s ily módon szintén nagy vagyonokra tettek szert. Az olaszok, különösen a velenceiek voltak azok, akik a gyarmatok kifosztásának jó példájával előljártak. Palesztina és Szíria, valamint az Aegei-tenger szigetei voltak azok, amelyekre hálójukat kivetették. Virágzó mezőgazdaságot, pezsgő életet találtak ott s pusztulást teremtettek. Az olasz iskolába járó portugálok, spanyolok, hollandusok stb. pedig felülmúlták mestereiket. „Meggazdagodtunk, mert egész törzsek és népfajok haltak meg értünk s egész földrészek néptelenedtek el miattunk.”* A rabszolgamunka terhei alatt ezersen és ezersen pusztultak el. S hogy minő vagyonokat teremtett meg a rabszolgakereskedés, arra jellemző, hogy néger hercegek egy lóért 10—15 embert is adtak. Courbe, Guinea főnöke pedig egy 1693-ban kelt okiratban említést tesz arról, hogy 800 rabszolga, melyet 29.200 livres-ért vettek, 240.000-ért kelt el.**

Jelentőségében még ezt is fölülmúlja a gyarmatok aránya és ezüstje. A XV. század közepéig Európában folytonosan csökken az ezüst- és az aranykészlet. A kereskedelem, különösen a velencei kereskedelem útján tekintélyes aranytömegek mentek keletre s ha a gyarmatok nem vetnek véget az általános pénzhiánynak, nem fejlődött volna ki oly gyorsan a modern gazdasági élet. Azonban segítségül jöttek a gyarmatok. Ázsia, Afrika és legfőképpen Amerika óriási arany- és ezüstmennyiséggel szolgált. Csak egyedül Afrikából 1493—1700-ig 9500 kg. aranyat importáltak körülbelül 26,505.000 márka fémértékben.*** De hogy hasonlítható ehhez Amerika mesés gazdagsága, hol minden valósággal aranyban fürdött. Az európai kultúra küldöttei mohón vetették magukat e kincsekre. S nem kíméltek meg semmit, épúgy, ahogy nem kímélték meg az embereket. „Joggal mondták, hogy a spanyolok vadállatokhoz hasonlóan zsákmányra vadászva kalandozták be az új országokat. Csalás, csel és durva erőszak mind közreműködtek abban, hogy az évezredek óta összegyűjtött kincsek az új urak birtokába kerüljenek. Megzsarolták a hercegeket, feltörték a sírokat, letörték a templomokat díszítő aranylapokat, s a lakosok testéről lopták le az ékszereket.”† Mérhetetlen kincsek kerültek így európai kezekbe, melyek meggazdagítottak számos kereskedőt s aranyra vadászó kalandort és az állami hivatalnokok nagy seregét. De ezek csak a közvetlen meggazdagodás esetei. Az aranybeözönlés következtében a

* Ugyanott 348. 1.

** Sombart: I. 354. 1.

*** Ugyanott 366. 1.

† Ugyanott 367. 1.

pénz vevőerejének csökkenésével kapcsolatban emelkedtek az árak. A nagy ingatlanok bérlői tehát, akik még a régi pénzérték alapján fizették a bért, meggazdagodtak. Ugyancsak vagyonra tehetek szert azok a kereskedők és iparosok, kik a pénz vevőerejének rohamos csökkenése előtt munkaterméket, illetve nyersanyagot vásároltak. Így váltak a gyarmatok számos ember meggazdagodásának forrásává.

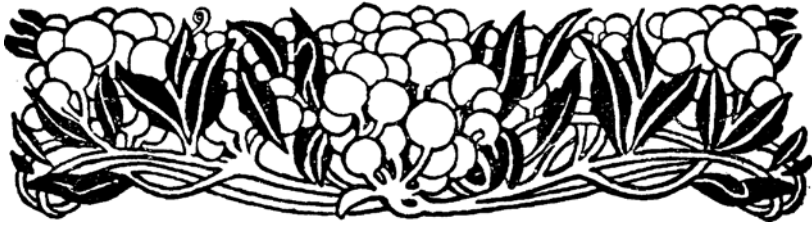
A gyarmatok jelentősége azonban nemcsak abban rejlik, hogy általuk egyes emberek meggazdagodtak. Az az objektív tény is fontos hogy Európában ennek következtében nagy anyagi erő gyűlt össze. A többi földrészek munkájának gyümölcse halmozódott fel Európában, s ez lett a *nervus rerum gerendarum*, a későbbi gazdasági fejlődés lelke. S hogyha Magyarország gazdasági elmaradottságának okait kutatjuk, talán nem egészen alaptalanul állíthatjuk, hogy a korai kapitalizmus azért is fejlődött ki oly lassan Magyarországon, mert a gyarmatok kizsákmányolásából nem vette ki a maga részét.

Ezzel a kapitalizmus legfontosabb, anyagi feltételének létrejöttét megismertük. Láttuk azokat az okokat, melyek a nagy polgári vagyonokat létrehozták s ha még ehhez hozzávesszük, hogy a vagyonok felhalmozódását a társulás* és a hitel** fokozta, s hogy különösen az újabb korban, a földjáradék rohamos emelkedése előmozdította,*** akkor az összes fontos tényezőket kimerítettük. Az előmozdító tényezők mellett azonban ne feledkezzünk meg a nagy pusztító erőről, a háborúról sem. Az elmúlt századok viharai számos óriási tőkét semmisítettek meg. Háborúk emésztették fel az egyes államok óriási adósságait, háborúk tettek tönkre számos kereskedőt és kényszerítettek számos kapitalistát arra, hogy előről kezdje a tőkeakkumuláció munkáját. Később pedig, midőn az egyes államok a gyarmatok kizsákmányolásáért kezdtek versenyezni, ez a káros hatás még fokozódott. Alig kezdődött meg ugyanis a gyarmatok gazdagsága folytán a kapitalizmus kialakulása valamely államban, máris összebújt a többi, rátört arra, amely a gyarmatokat kezében tartotta, megfosztotta hatalmától és meggátolta a kapitalista fejlődést, melynek egyes győztes államban ekkor újra kellett kezdődnie. Így vándorolt a kezdődő kapitalizmus a gyarmatok fölött való hatalommal együtt Spanyolországból Hollandiába, innen Franciaországba, majd Angliába, mindig újra kezdődvén, természetesen nagy tőkeáldozatok árán. Végre a XIX. századdal aránylag békés idők következtek s ez a béke kétségtelenül könnyítette a kapitalizmust diadalra juttató tényezők nagy munkáját.

* Sombart: I. 376.

** Sieveking id. cikke 67. 1

*** Sombart II. 239. 1.

Szemlék és jegyzetek.

Lengyel Géza: A festő mestersége

A *Galilei kör*-ben felolvasást tartott a maga művészetéről Kernstock Károly és felolvasás nyomán, kivételesen nagy közönség előtt érdekes, bár meglehetősen szerzteágazó vita indult meg. Sok volt a lelkesedés, erős volt az új művészet után való vágy és az egész tárgyalás azt a hitet keltette, mintha egy ország, egy nagy népréteg művészet iránt érdeklődő közönsége már teljesen és végkép betelt volna egy túlságosan kifejtett, egy degenerált festői irányzattal, az impresszionizmussal s forró vággyal, türelmetlenül várná a megváltó zsenit, aki e kimerült, elszikkadt hitvallással szakít. Mielőtt gondolkodás nélkül elfogadott frázissá válnék ez az állítás, fel kell jegyezni róla, hogy nem alkalmazható pontosan, noha igaz. Fel kell jegyezni, nem törődve egyelőre azzal, van-e ennek a kérdésnek fontossága, vagy nincs. A magyar impresszionista művészet, — ha egyáltalában szabad e túlságosan tág meghatározással élni — a fejlődés meglehetősen magas csúcsára jutott el ugyan, de ahhoz, hogy kiéltnék legyen nevezhető, hiányzik belőle egy nagyon fontos tényező. A befogadottság hiányzik. Nem szabad elhinni azt a jóhiszemű feltevést, hogy a művész önmagának dolgozik. A művész, amilyen hozzáférhetetlen a teremtés percében, végső elemzésben hozzákapcsolódik közönségéhez. Olyan magános úton járó, olyan mindent eldobó és minden bilincs alól felszabadulni igyekvő művész is, amilyen Kernstock Károly, keresi a megértőket és íme, a szó és az írás eszközeit sem veti meg, hogy reájuk találjon. Az alkotás, az egyéni teremtés processzusába senki belé nem szólhat ugyan, a művészetet fentartók, a vásárlók, a szorosán vett publikum viszont öntudatlanul, pénze révén, mondjuk a kapitalisztikus világberendezés révén, amilyen kevésbé férközhetik hozzá az egyénhez, ép oly kimutathatóan tudja befolyásolni az irányok érvényesülését. A mi magyar közönségünk, szemben az egész kulturvilággal, nagy többségében az impresszionista festői felfogás szeretetétig sem jutott el, s ez irány finomabb, későbbi képviselőivel szemben az értelmetlenség, az ebből fakadó gúny és lenézés álláspontján van. Tulajdonképpen csak az irodalom, a sajtó, a komolyabban vett kritika az, amely a jelennek megfelelő, a mi esztétikai vágyainkat kielégítő művészek és artisztikus hitvallások gyanánt Fényes Adolf vagy Iványi-Grünvald, vagy Rippl-Rónai s Kernstock, a két-három évvel ezelőtti Kernstock piktúráját elfogadta. A helyzet

körülbelül olyan, aminőt fellelünk politikai és gazdasági állapotaink szemlélésénél. A színefestés, a fényfestés, levegőfestés, a múlt benyomásokat feljegyző impresszionizmus egykor oly lelkesen üdvözölt igazságaiból, vagy kitalálásaiból sablonokat szabtak s a legmodernebb tárlatokon veszedelmesen egy kulcszerint hangolt, kényelmetlenül ismerős, s üresen, hidegen virtuóz képek jelentek meg. Ezeket ünnepelte Párisban, Berlinben, Stockholmban a felszínes, a divathoz szorosan alkalmazkodó tömeg. Nálunk viszont csak az átlagnál nagyobb szeretettel és tapasztalatokkal fölfegyverkezett néző, vásárló állott melléjük s ez artistikus vélemény-nyilvánítást ép oly örömmel kellett s kell még ma is üdvözölnünk, mint ahogyan nyereségnek számít egy tiszta liberális politikai mozdulat, noha máshol túl vannak a liberalizmus érzelgősségén, mint ahogyan a legélesebb osztályharc alapján álló magyar szociáldemokrata se tartja mellékesnek és minden fontosság nélkül valónak a magasabb fejlődési fokot jelentő liberalizmus térhódítását, szemben a nálunk honos junker-uralommal.

Fennmaradhat az a kérdés, vajon az impresszionista festés egy kiválóbb jövő eléréséhez feltétlenül szükséges fejlődési állapot-e, vagy közbeeső epizód csupán, amelyet át lehet ugorni. Ami a vita anyagát, Kernstock Károly képeit illeti, azok kétségen kívül létre jöhettek volna egészen függetlenül az impresszionista festői világszemlélettől. Ez az egy példa azonban talán nem bizonyítja az egész, egykor oly gazdagon termő s nekünk néhány hatalmas időre szóló jelentőségű művészt ajándékozott irány hiábavalóságát. Nem bizonyítja, nem világítja meg a jövőt sem, mert sem tökéletes elmélet, sem tökéletes logikájú bölcselkedés, sem a legbőségesebb tapasztalatok nem jogosítanak fel annak kutatására, találgatására, micsoda világgraszoló lángész pattan ki holnap. Vagy merné-e jósolgatni valaki, milyen lesz a magyar líra iránya, ha még csak az első ember fog megjelenni, aki Adytól merőben különböző hangon énekel?

Ez a jövő-kutatás nagyon problematikus, amellet az elevenekkel szemben ép oly igazságtalan, mint a dohos múltba való elmerülés. Itt van azonban az adott, az élő példa, Kernstock Károly művészete s ezzel érdemes foglalkozni, tekintet nélkül arra, megszabja-e már most az új irányt, kell-e egyáltalában irányokat megszabni, ismervén az iskolák, minden néven nevezendő iskolák visszaéléseit. A Galilei kör vitája, Kernstock előadása után meglehetősen elvont elméleti nivón indult el. Megindítója Lukács György, egy logikus, világos világnézettel kapcsolta össze és ítélte el az impresszionista látást és alkotást, megszabta helyzetét s itt legfeljebb az lehet vitás, vajon tisztán artistikus mozgalmaknak, vagy általános mozgalmak artistikus megnyilvánulásainak van-e olyan egyetemes jelentőségük, amelyet ő tulajdonított nekik, azonosíthatók-e teljesen a nagy egésszel, lehet-e lényegük helyes, vagy nem helyes voltáról beszélni, olyan értelemben, ahogyan elfogadjuk, hogy a kapitalista világberendezés, vagy a militarizmus, vagy a papi uralom kártékony. Én úgy hiszem, hogy művészi jelenségeket nem lehet teljesen felmérni ezzel az egyébként tisztának, logikusnak mutakozó mértékkel. Megszüntetni a dolgokkal és tényekkel szemben a hangulat-kritika ingatag mértékét, illetőleg mérték nélkül való voltát s helyébe tenni az állandót, az *én* szerint változó értékelést kizárót: ez a gondolat feltétlenül helyt áll — Lukács György szavaival élve — a természettudományok és az emberrel foglalkozó tudományok világában. Az a kérdés, maga a művészet, az a tény, hogy valaki felmérhető és megszokott eszközökkel értékelhető munka, foglalkozás, termelés helyett verset ír, vagy

vásznat fest be, nem jelenti-e már is az én olyan túltengését, mely egyrészt a világ és a világnézetek kialakulására merőben fölösleges, másrészt egyéni diszpozíció nélkül meg nem közelíthető?

Az én hangoztatásában kimerülő kritika, értékelés kikapcsolása valóban kívánatos. A helyébe lépő állandó mértéket azonban még nem adták a kezünkbe. S annak előkészítésére, vajjon beállítható-e ez a mérték artistikus jelenségekkel szemben, s ha igen, hogyan határozandó meg, nem fölösleges talán a Galilei körben már bezárt vita egyenes folytatása helyett néhány adatot, tünetet, inkább mesterségbelit, tehát állandóbb jelentőségűnek látszót, feljegyezni az örvendetesen viharos érdeklődést keltő művészi probléma környékéről.

Mint minden festői alkotással kapcsolatban, most is fokozódó hévvel tárgyalják a művész és a természet viszonyát. Másolja-e s egyáltalában másolhatja-e a képzőművész a természetet? Tökéletesen el lehet-e nélkülözni? Az első kérdésre Kernstock határozott nemmel felel, a másodikat nem is érinti, annyira természetesnek tartja, hogy a körülöttünk lévő világból vett bizonyos, még oly elmosódott előkép nélkül is a művész el nem lehet, legalább nem tudja elképzelni, hogy teljesen mellőzze tapasztalatait, hacsak a médiumrajzokat s a hasonló, minden anyagszerűségtől ment ábrázolásokat a ma megszokott és elképzelhető képek pótlásául el nem fogadjuk. A másolási szándék viszont így, határozottan, kimondottan, a legtöbb művészen nincs és nem volt meg, ha megvolt, még soha nem sikerült. Ha ugyanis elfogadjuk a síkra vetítés lehetőségét s fel tesszük, hogy ilyen módon a plasztikus tárgyak sík lapon másolhatók, akkor e másolást ideálisan végezné mondjuk egy precíz fotografáló, minden színt és árnyalatot feltétlen biztonsággal visszaadó gép. Nos, az emberiség nagy festői végeztek már ennél többet, végeztek ennél kevesebbet, de ezt a műveletet magát még soha nem végezték el. Mindnyájan saját belátásuk szerint használták a természet motívumait, több vagy kevesebb szabadsággal. Hogy mennyi és milyen minőségű természet-szemléletre van szüksége a művészen, az még azonos célok és megegyező felfogás mellett is hihetetlen módon különböző. Tegyük fel, hogy valakiben megvan a pontos másolás, mondjuk, hogy csak a rajzbeli pontos másolás szándéka. Leül a modell elé, egy részletét alaposan megnézi és papírra rajzolja. Egy másik művész ugyanannyi megfigyelési idő alatt kétszer akkora részletet tud megjegyezni és megrögzíteni. Egy harmadiknak formaemlékező képessége olyan erős, hogy az egészet alaposan szemügyre veszi és órák múlva el tudja készíteni aránylag helyes rajzát. Aki valaha érdeklődött a művészet mesterségbeli adatai iránt, az előtt ez tisztára közhely, az jól tudja, milyen kevésbé lehet naturalista, vagy nem naturalista képekről beszélni, mikor az egyik művész kint a szabad ég alatt, a természetet nyomon követve is folyton komponál, szabadon idomítja a formai és színbeli motívumokat, míg a másik kint csak megfigyel, akárhányszor emlékeztető jegyzeteket se készít s odahaza, a műteremben elkészíti a képet, amely lehet jó, vagy nem jó, de mint természet-másolat emberi és eszközbeli lehetőségeken belül pontos, noha nem közvetlenül a természet előtt készült.

Hogy meddig terjed a szabadság, hol lehet megszabni a határt, melyen túl a formai és színbeli emlékeket a valóságtól elvonatkoztatni tilos — egészen lehetetlen. S ezen a címen sem Kernstock, sem más művész alkotásaiba beleszólni nem lehet. A legjobb, a legigazabb művészek alkotásaiból lehet kimutatni, hogy mindig, a legszélsőbb határig, azaz határtalanul éltek e szabadsággal s olyan motívumok, miket megszoktunk, miken senki meg nem ütközik

az úgynevezett természetessel merőben ellenkeznek. Tulajdonképpen esetről-esetre kellene eldönteni, eldönteni próbálni, jelent-e, mond-e számunkra valamint a természeti emlékek épen jelenlevő feljegyzése, vagy nem. Azon a kiállításon például, ahol Kernstockon kívül még néhány fiatal festő bemutatkozott, volt az egyiküknek, gondolom Tihanyinak, egy rajz-sorozata. Itt nyilvánvaló volt bizonyos vonalban kifejezett mozgásbeli összefüggések keresése s tisztán ez összefüggések kiemelésének szándéka. Egyik női akton, e fontosnak tartott kigyózó vonalokon, vagy tömegeken felül ott volt, egészen mellékesen a fej, de feltűnően kicsinyen, az egész törzshöz viszonyítva. Érzésünk azt diktálja, hogy értelmesebb és többet mondó lett volna az egész, ha teljesen elhagyja a fejet, mint számára ezúttal egészen közömbös részletet, mint ahogyan Kernstock is nyugodtan hagyott el rajzain minden, az adott esetben érdektelen részletet. Az elhagyáson meg nem ütközhetik senki. Az világos és értelmes. A megmásításban jelentkező mellőzés ellenben zavaró, mert hiszen a másítást lehet fokozni, a kis fej helyett lehet még kisebbet, az egész testhez viszonyítva mákszemnyit odaváználni és teljesen feleslegesen összekúszálni vele az egyébként jó vagy rossz, szép vagy nem szép, de egy bizonyos festői látásnak megfelelő képet.

Mesterségbeli észrevételek ezek s talán kicsinyesek az első pillanatra. Nem hiszem azonban, hogy bárki tisztán spekulatív úton közelférközhethetne a képzőművészeti alkotásokhoz, amelyek lényegileg különböznek a szülő művészetektől, amelyek bizonyos műhelyadatok ismerete nélkül alkalmat adnak súlyos félremagyarázásokra. A zene hatása egészen közvetlen, mondhatni testi. Nem közömbös az állatokra sem. A költészet és az írás, a hang révén a zene közeli rokona. Ellenben a házi mesterségek, a primitív ösfoglalkozások és az utánzás vágy összetételéből létrejött, a kéz segítsége, a megcsinálás, a szerkesztő munka révén támadó alkotások egy külön kifejezési mód; főképen az irodalomtól állanak messze, mert univerzálisak, mert nyelvhátrókra tekintet nélkül érthetőek. Közérthetőségük talán nem jelentéktelen bizonyíték amellet, hogy határozott, szóban vagy írásban kifejezett tendenciák képhe vagy szoborba csak belémagyarázás útján kerülnek. Ábrázolás segítségével el tudok kalauzolni Budapesten egy idegent, akinek nyelvét nem értem. Meg tudom magyarázni neki a gépfegyver szerkezetét. De a szabadságharcról készített kép, a jobbágyság eltörlését allegorizáló festmény csak a magyart s csak azt a magyart lelkesítheti, aki az érzelmi közösségen kívül egész sereg nem festői ismerettel felfegyverkezve áll a művel szemben. Mindenki más számára ez az alkotás alakok és színek tetszetős, vagy nem tetszetős, de tartalmilag közömbös halmozata. A Wagner-muzsika megértéséhez csupán zenei ismeretek kellene. A kiélezett tendenciájú képpel szemben gyámoltalanul áll a legkiválóbb szakértő is, ha egy egészen idegen eszköz, a szó, vagy az írás segítségével felbontott, levegőben rezgő, színbenyomásokat érzékeltető kép megfelel egy olyan világnézetnek, mely a felületest, a pillanatnyi szenzációt kereste, akkor feltehetem, hogy Kernstock, aki ez efemer hatás megkötésével nem elégszik meg, aki a lényegest, mondjuk az állandót, vagy legalább is a fontosat ábrázolja, e világnézet körébe nem tartozik. Emberi mivoltáról pozitív következtetéseket azonban legfeljebb képeinek egész sorozata és életkörülményeinek ismerete után tudok levonni. Főkép életkörülményei, vallomásai, cselekedetei után. Maguk az artistikus művek — nem lehet ezt eléggé hangsúlyozni —

a legnagyobb óvatosságra intenek. Mindenesetre kevesebbet tévedünk, ha keletkezésük, összefüggéseik, konstrukciójuk, tisztán festői, mesterségbeli, technikai fejlődésük alapján igyekszünk köztük és világuk, koruk mozgalmi között összefüggéseket keresni, mint ha megkíséreljük a lehetetlent, ha lefordítani igyekszünk festői nyelvüket élő szóra és írásra. Ez a fordítás — ismétlem — sokkal kevésbé sikerülhet, mint valamely nyelv művének más nyelvre való átültetése. Tudjuk, hogy ez sem szokott tökéletesen sikerülni. A gyakorlati élet szempontjából azonban a fordítási lehetőségek kielégítőek s minél jobban fejlődik a nemzetközi érintkezés, minél sűrűbben használunk beszéd és írásközben általános megjelöléseket, annál kielégítőbb lesz. A képzőművészetek nyelve viszont annál kevésbé fordítható, minél kifinomultabb és szerteágazóbb az életmódunk és minél öntudatosabban élvezzük az artistikus termelést. A primitív szentképek célját, irodalmi mondókáit még tudjuk követni nagy általánosságban. Egy jó értelemben vett modern műremek lényegéről kizárólag reprodukció igazíthat útba, leírás, magyarázat alig, az irodalom legfeljebb homályosan, halavány derengéssel újra éreztetheti, amit egy valaki, az író, előtte átélt, átélteni vélt, valamit, ami valóban ingatag és szertefoszló. Vannak ugyan erősen kiélezett mondanivalójú, vannak nyilvánvaló tendenciával felfegyverzett képek, valami gyanakvás azonban mindig marad a tendencia őszinteségével szemben. Bizonyos eszme, tendencia érdekében való agitáció ugyanis vallott igazságok beállítását, esetleg túlzott beállítását követeli. A festő viszont, művész-voltának megfelelően nem annyira túloz, mint — eljárásában ez sokkal fontosabb — másit, átváltoztat megfogható, három kiterjedésű dolgokat oda csal, oda lop kétkiterjedésű lapjára; ez a művelet egészen lefoglalja, ennek eshetőségei, változatai figyelmét teljesen lekötik s a tendencia, az agitáció feladatától, mint művészileg másodrendű kérdéstől, teljesen elterelik. A régi mecénások, oltárképek és bibliai jelenetek készítői gyakran keserű tapasztalatokat tettek, amidőn festőiktől nem csupán önmagukban megálló remekműveket, hanem egyúttal az áhitat felkeltésére, az egyház erejének nevelésére alkalmas eszközöket vártak. A madridi San Antonio de la Florida templom kupoláját Francisco de Goya nagyszabású freskója veszi körül. A kép Szent Antal csodatételeit ábrázolná. A vallásos áhitat, a földöntúli felé törekvő miszticizmus, általában az egyházat s a titokzatos erőt szolgálni kívánó lélek azonban kevés épületeset találhat rajta. Rongyos csavargók, ágról szakadt koldusok között pompás ruhájú, viruló nők — egészen színpadi nézőközönség — sorakoznak egymás mellét. Buja formákat emelt ki a forró vérű piktor. Csipkék tömege közül izgató formák bukkannak elő. Ha képpel s a hozzá hasonlókkal szemben tendenciáról beszélhetünk, hát legfeljebb érzékeni izgató, erotikus tendenciáról lehet itt szó, legalább is ilyen hatásról. A kitűnő egyházatyák pedig, ha maguk nem is vetették meg a női formákat, híveiket, akiknek szemében az askézist kellett képviselniük — materiális érdekeik is ezt követelték — bizonyára nem kívánták a megfoghatatlan csodák helyett a földi örömök nagyon is megfogható tárgyaira figyelmissé tenni. Az egyházi képmegrendelőkkel nagyon sok festő tett úgy, mint Goya. A megrendelő megkapta a kívánt szent élettörténetét, de a szent véletlenül izmos, fiatal férfi volt és követői között a szent asszonyok teljes meztelenségükben pompázó kívánatos nők. Az ájtatos tanítás bizony nagyon háttérbe szorult, szemben a hússal, amelyet olyan kitűnően tudtak vászonra csalni, hogy izgékonyabb temperamentumokon keresztül egész

ésszerűen a nemi ingerekre hatottak s hatnak még ma is. A szemérem-érzetből eredő képcsonkítás hallatlanul brutális cselekedet, de nagyon érthető. Akik a testi vágyak elnyomását prédikálták, akik rajongó aszkéták táborára alapították hatalmukat, erejüket, hogyan tűrhették volna meg azok a veszedelmes képeket, amelyek tiltott meztelenségek mutogatásával, vágykeltéssel tönkre tehetnék az egész kegyes tanítást? A képrombolók nagyon jól rátaláltak az ábrázolás útján való izgatásnak jelentőségére, lényegére, hatásaira. Komplikált kulturfolyamatok útján létrejött eszmék, amilyen az egyházi szervezet a nemzeti idea, a szocializmus, formák útján csak nagyon nehezen és ingatagon fejezhető ki. Egyszerűbb szituációk, primitív mesék, amilyenek a biblia történetei, már valamivel könnyebben érzékeltethetők. Míg forradalomra csábítani képek útján szinte lehetetlen: a nemi inger közvetlenül felkelthető, annál inkább, minél kevésbé szoktuk meg a köznapi életben a meztelenséget, minél inkább olyan irányú a fantáziánk, hogy egyébként is egy-egy leplezett idom, raffinált ruha, fehérnemű, tehát formai dolgok hatása alatt reagál.

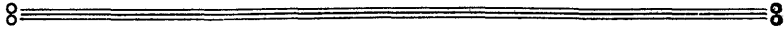
Sajátságos hazugsága a mai művészet-szemléletnek, hogy amíg mindenféle eszmei szándékot kész leszűrni az artistikus termékekből, az érzéki hatások fölött egyszerűen átsiklik azzal, hogy ami művészi, az nem izgató, az nem lehet tárgya alacsony indulatoknak. Elfogadhatjuk nyugodtan, hogy ezek az indulatok nem alacsonyak. Arról azonban, hogy a meztelenségek s különösen a levetközöttségek és félig levetközöttségek láttára kisebb-nagyobb mértékben fel ne támadnának, arról szó sincs. A mi társas szokásaink s a szeméremről nyert képzeiteink következtében a meztelen formákhoz elválaszthatatlanul hozzákapcsolódnak az erotikus gondolatok. Meztelenségeket, nagy változatosságban mi csak képeken és szobrokon látunk. Sem a fűtött szalonokban, sem forró nyáron nem leplezik le magukat az emberek bizonyos határokon túl. Ha például a divat olyan, hogy a ruha erősen kiemeli a női formákat, akkor bizony a divatnak is megvan a maga ingerlő hatása, amely olyan mértékben csökken, amilyen mértékben növekedik a megszokás. Ép így vagyunk a képekkel is. Aki nagyon sok képet lát, az természetesen közönyössé válik a meztelen formákkal szemben. Az az ember azonban, aki csak olykor vetődik el tárlatra, aszerint, amint fantáziája erotikus hatásokkal szemben többé vagy kevésbé ingerlékeny, a leplezetlen emberi testtel szemben e hatásoknak alá van vetve. A képek és szobrok révén felkeltett indulatokat természetesen egyáltalában nem lehel veszedelmeseknek és rombolóknak mondani, amikor az uralkodó nemi morál alkalmat ad csaknem mindenkinek a legidegölőbb perverzítások korlátlan üzésére.

Ez a kitérés röviden és egyszerűen azt a feltevést van hivatva támogatni, hogy képzőművészeti alkotások soha sem tudtak elmondható gondolataikkal pontosan beleilleszkedni a maguk társadalmába s amennyiben nem korlátolt *métier*-beli problémákkal foglalkoztak, minden indulatok közül első sorban az erotikát tudták s talán akarták is felkelteni. A *métier* azonban e különleges műveletnél, a képzőművészeti alkotásnál oly fontos, hogy most is, amikor egy sokáig uralkodott irány dekadenciájáról beszélünk s egy új művészet szárnypróbálgatásából jóslgatunk, tulajdonképpen technikai változatok foglalják le figyelmünk legnagyobb részét. Ha nem így volna, akkor az elgondolás és az eszmék tisztázása volna a fontos s ha elgondolás és festői kifejezés között közvetlen kapcsolatot tudnánk teremteni, akkor Lukács György

volna a kiválóbb festő, mert világosabb és logikusabb programot tud adni mint Kernstock, aki azonban festőnek mégis nagyobb. S ez nem akar párja lenni a kritikusnak az alkotó művésszel szemben való szokásos, triviális lekicsinylésének, hanem egyszerűen és újból és eléggé nem ismételtetően, a *métier* jelentőségének kiemelése. Az impresszionizmus a felület színhatásainak feljegyzésében kimerült s ezért a lényegét elhanyagoló, talán kissé könnyelmű művészetnek mondjuk most. Egy pár nyomorult eszközünk van csupán — vallotta Kernstock a saját művészetéről — s nagyon sok impresszionistát a szavakba nem önthető teremtő ösztönön kívül éppen az a megismerés vezetett, hogy, mert a silány eszközökkel a meglátott, az észrevett dolgokból sem adhat vissza mindent — azonfelül, hogy a látás is tökéletlen — tudatos lefokozással igyekezett legalább egy a felületen, a vászonhoz hasonlóan síkon rezgő impressziót megrögzíteni. Ennek a ma még divatos kifejezési módnak köszönünk néhány nagyszerű művet s igaz, köszönünk sok lapos, élettelen valósággal üres és felületes utánérzést. Ha ezzel szemben az új művészet lényegesebb, alapvetőbb tulajdonságokat akar a vásznon feljegyezni, ha magáig „a” lényegig nem is jut el, ez értelmünk szerint logikus törekvés. Valljuk be azonban, hogy e lényeg mivolta felől teljes közérthető felvilágosítást nem adnak sem Kernstock képbeli, sem szóbeli feljegyzései. A képek, a mi érzésünk szerint, az emberi test alapvető konstrukciójának változatait igyekeznek ábrázolni. Az igyekezet és az eredmény is olykor frappáns. Kis rajzok, melyeken ősi egyszerűség és raffinált kifejezésben” biztonság, szeretetteljes ismétlése az emlékeknek; a természettől való kiindulás a részletekben és a nagy képek, az aktok felépítésében felszabadulás lenyűgöző naturalisztikus részletek alól. Ha a szervezet tökéletes harmóniával együttműködő konstrukciója a lényeg, akkor Kernstock, impresszionista múltját teljesen megtagadva, öntudatosan tett meg hatalmas és nehéz utat. Vallomásában azonban Kernstock, ha érinti is a konstruktivitás fontosságát, inkább a test anyagának gömbölyűségét, plaszticitását emeli ki s egyébként, talán nem *métier*-beli hallgatóira való tekintettel, a kérdést mintegy megkerüli. A plaszticitás, a gömbölyűség kifejezése alatt viszont nem érti azt a sablonos módszert, mely egyszerűen a fény- és árnyékviszonyok feltüntetésével, akár egy panoráma-kép, megcsalja szemünket és hátramenőnek, vagy előre dudorodónak tünteti fel azt, ami valójában sík. Inkább valami eredőjét igyekszik megadni a testi részleteknek, a megszokott kontúr és izomábrázolás helyett. Lehet ezt úgy is kifejezni — de semmi többet nem magyaráztunk vele — hogy keresi az egyensúly-állapotot. Lehet hozzátenni, hogy nem fut hangulatok után, hanem makacs következetességgel keresi meg a jellegzetest. Ez a jellegzetes azonban még nem jelent állandót, ez még változik művész szerint és egyéni diszpozíció szerint, ez még nem jelent megérkezést a vitathatatlan nyugalomhoz és csendhez.

Fel lehet tenni, hogy sok mindenén kívül még egy mesterségbeli kellék is hiányzik az új művészet teljes egyensúlyba jutásához. Hiányzik a fal, amely igazi tere volna, hiányzik a freskó. Egy terület, mely után maguk is vágyakoznak, mely állandó, amely szigorúbb feltételeket szab, mint a vászon, mely kevésbé van kitéve a környezet — a hangulat — változásainak. S ha egy új társadalomtól új művészek várnak valamit, az első, amit várnak, hogy falakat adjon nekik, középületein, könyvtáraiban, múzeumaiban, népházaiban, falakat, ahol monumentálisan és nyugalmasan elmondhatnák, amiről most csak izgalmas feljegyzésekben számolnak be. Bizonyos, hogy a falakkal szemben az én szerint

változó kritikának már sokkal kisebb lesz a jelentősége, mint a közös, az általános értékelésnek. S talán akkor múlik el valóban a hangulat-túltengés, ha finomkodók, érzelgők és mecénások helyett a művészek megkapják a maguk tömegeit és a tömegek a maguk művészetét.

Isaburo Nagai: Japán gazdasági és erkölcsi átalakulása.*

I.

Noha Japán ősi gazdasági viszonyai kevésbé ismeretesek, mégis bizonyosnak látszik, hogy keresztül ment a vadászat és halászat stádiumán, amint ezt a mitológia is bizonyítja. Minden jel szerint a pásztorkodás hiányzott a japán evolúcióból, hanem a vadászat után közvetlenül a földművelés következett. Az ország éghajlati és geológiai viszonyai különösen kedveznek e foglalkozásnak, kivált a rizstermelésnek, mely gyors virágzásnak indult. Másfelől a lakosság könnyen férhetett hozzá a tengerhez, ahol bőven szerezhették halat táplálékul. Fukuda úgy véli, hogy a nem öntözött föld első művelési módja az égető gazdálkodás volt, mely természetesen a lehető legkülterjesebben folyt. Az öntözött földön való rizstermelés eredete ismeretlen, de már Snijeo császár, aki K. e. 86-ban az időszakai népszámlálást honosította meg, rendeleteivel a száraz föld öntözését és az öntözött föld művelését igyekszik előmozdítani.

Japán és Korea közt ősidőktől kezdve kellett érintkezésnek lennie, bár a hivatalos érintkezés első nyoma csak K. e. 30-ra vezethető vissza. Jingo császárnő koreai expedíciója óta a két ország közti viszony szorosabb lett és a szárazföldi civilizációt a koreaiak hozták át Japánba. Ezt a kínai civilizáció beáramlása követte 554-ben a buddhizmus átültetése révén. A buddhista hittérítők tudósok és tanítók voltak, akik művészetet, tudományt, új ipari eszközöket és új fajtájú növényeket

* E cikk szerzője egy fiatal, 22 éves japán tanuló, aki ezidőszert az amhersti mezőgazdasági college hallgatója. Tokióban született, ott végezte tanulmányait és csak egy év óta van Amerikában, tehát teljesen a modern Japán légkörében nevelkedett. Cikkét angolul írta, melyet lehetőleg híven fordítottam, elhagyva a többnyire japán forrásmunkákra való hivatkozásokat.

Kiegészítésként még hozzá kell tennem, amit a szerzőtől több hétre terjedő kellemes együttlétünkön hallottam: az „apák és fiúk” közti ellentétet. Ily ellentétre soha a világtörténelemben példa nem volt, hozzá képest elenyésző Turgenyev apáinak és fiainak küzdelme. A régi nemzedék, mely a kínai filozófia és a *busido* ideál tiszteletében nevelkedett és a részint keresztény, részint spencerista fiatal értelmiség! Nagai úr atyja előtt az európai kép színzavar, az európai zene hangzavar. A haladás fanatikusainak hevéről fogalmat nyújthat az a javaslat, mely előttünk szinte hihetetlennek tűnik fel: Mivel a kínai írás és az egész kínai-japán klasszikus műveltség csak akadálya az európai műveltségnek, többen azt javasolták, hogy az iskolákban kezdettől fogva tanítsanak angolul és vessék sutba az egész múltat. Ma már persze ilyen fantasztikus javaslatról alig lehetne szó.

Cambridge, Mass. 1910 január hava.

Braun Róbert

és magvakat hoztak. A buddhizmus átültetése az első hulláma volt a Japán felé irányuló idegen civilizációnak. Kulturális ereje hatalmas és messzire terjedő volt, úgy a japán gazdasági, mint vallási és társadalmi fejlődésre nézve. Az új vallás gyors terjedésével az új termelés segítségével gyűjtötte óriási vagyon bálványok és templomok emelésére fordított, miáltal a művészet hatalmas öntözést nyert. Sok földbirtok került adomány útján az egyház birtokába, viszont az egyház hű támogatója lett a nagybirtoknak és tőkének. Minthogy az ily föld alig fizetett adót, a parasztok szívesen adták földjeiket az egyháznak, melynek aztán bérlőivé váltak, hogy kibújjanak a kisbirtokot sújtó nagy adóterhek alól. A kínai bürokratizmus lassanként nemesi és földesúri orszályt teremtett, a nemzeti tulajdonban levő föld pedig ugyanily arányban tűnt el lépésről lépésre. A földbirtokos nemesség fokozatosan növelte hatalmát és vagyonát, Japánban pedig egy új kor következett, a heroizmus vagy háború korszaka. E sötét kor 1478-tól 1600-ig tartott. Ez időben a parasztok földesuraiktól irgalmatlanabban nyomtattak el, mint a japán történelem bármely korszakában. Kötelesek voltak katonai szolgálatot teljesíteni és a hadsereget élelemmel ellátni. A társadalom ily állapota sok pénzt kíván, de ugyan hogy bocsátkozhatott egy nemesember vagy földműves pénzügyletekbe? A városok szinte maguktól fejlődtek. A kínai és koreai kereskedelem, valamint az idegen pénz behozatala előmozdított a háború folytatására szükséges költség fedezésére, a nagyobb kereskedő városok pedig nagy tőkét halmoztak föl és olyképen kormányozták magukat, mint a görög városok. Pl. a mai Oszaka közelében Sakai saját hadsereget tartott. A főurak gyakran vették igénybe a városok támogatását, de gyakran viseltek hadat is ellenük és győzelem esetén teljesen megsemmisítették az ellenséges várost. Egy angol író, Mr. Griffis szerint az ekkor épült hajók jóval nagyobbak voltak Kolumbuszénál és gyorsaságuk vetélkedett az egykorú holland és portugál gályákéval.

Marco Polo volt az első európai, aki Japánt ismerte; Zepangnak nevezte el, arany és ezüst országnak. Vasco da Gama fölfedezései a portugál kereskedelmet mozdították elő. 1543-ban a vihar egy portugál hajót a japán parthoz sodort, e hajón először hoztak lőfegyvert Japánba. E hajó okozta kétségkívül a portugál kereskedők sűrűbb látogatását. Utána egyszerre kilenc vitorlás érkezett és a két nemzet közt élénk kereskedelem fejlődött. A portugáloknak ugyan nem igen voltak saját áruik és iparcikkeik, de helyett Kínából és Indiából brokátot, selyemszövetet, fűszert és cukrot hoztak. Ok honosították meg a juhot, a kecskét, a burgonyát és a dohányt; a japán kivitel fő cikkei arany és ezüst voltak.

E gazdasági javakkal párhuzamosan történt a kereszténység bevezetése is a portugálok által. 1549-ben jezsuita misszió jött Japánba. A katolicizmus virágzása 80 évig tartott; 1581-ben 200-nál több katolikus templom és 300.000 hívő volt az országban. Mikor azonban a császár szigorúan lépett föl, a kereszténység hirdetése megszűnt, az áttértek heves agítalása Shimabarában pedig végét idézte elő a katolicizmusnak, mely kiirtott az országból. A politikai függetlenséget fenyegető jezsuita veszedelem a zárt ajtók politikájára vezetett. 1636-ban

császári rendelet tiltotta meg az oly térfogatú hajók építését, melyek óceáni hajózásra alkalmasak voltak. A hollandusok kivételével semmiféle idegen nem kereskedhetett Japánnal és a hollandusok számára is csak egy kikötő, Nagazaki volt nyitva. Ők maguk állandó katonai fölügyelet alatt álltak, egy kis sziget kivételével sehol házat nem építhettek és másutt nem lakhattak, a nép pedig a sziget lakóival nem érintkezhetett; nők, a prostituáltak kivételével, különös szigorral voltak a sziget látogatásától eltiltva.

Ezóta Japán eltűnt a világ szeme elől és békén álmodozott 300 évnél tovább, az 1868-i restaurálásig. A sogunok uralma alatt az egész termelés feudális formák alatt fejlődött. Az ország 288 tartományra oszlott, melyek belső közigazgatásban teljesen függetlenek voltak. Mindegyiknek külön hadserege, igazságszolgáltatása, pénzügye és közlekedésügye volt. Japán tehát számos félig független kis tartományból állt, melyek mindegyike gazdaságilag is a teljes önállóság politikáját üzte. A nép négy osztályra oszlott: a samurai (si), paraszt (no), iparos (ko) és kereskedő (so) osztályra. A samurai, harcos, volt a nép legelőkelőbb osztálya; a nevelés csakis reája szorítkozott. Legalacsonyabb rangot a kereskedők osztálya foglalta el: a pénzszerzés a legmegvetettebb emberi foglalkozás számába ment.

1868-ban következett el a restaurálás. Az utolsó sogun a végrehajtó hatalmat a japán császár kezébe tette le. 1871-ben császári rendelet szüntette meg a feudalizmust, mely 800 évig uralkodott Japánban; ugyanez évben alakult az első pénzverde, mely új, kerek pénzt vert és a posta intézménye is meghonosult. Társadalmi és gazdasági téren megnyílt az út a nyugati műveltség beáramlása számára. 1872-ben épült az első vasút Tokió és Jokohama közt és új papírpénz bocsájtattott ki. 1873-ban a földadó országszerte reformáltatott, az idegenek és japánok közti házasságot új törvény engedte meg. A jokohamai bank 1880-ban, a nemzeti pedig 1883-ban nyílt meg, 1889-ben hirdették ki az alkotmányt, következő évben pedig Tokióban összeült az első parlament.

Az újabbkori gazdasági élet egyik legszembeötlőbb jelensége a népesség számának rohamos növekvése és az ipar és kereskedelem nagyhaladása. 1828-ban 27,200.000 lakos volt; 1903-ban 46,305.000, nem számítva Formóza 3 millió lakosát. A külkereskedelem számai hasonlóképpen óriási haladást mutatnak: 1878-ban 50 millió, 1903-ban 607 millió jen.

A lakosság és az ipar ily rendkívüli növekvése (1903-ban az összes japán kivétel 84,6%-a iparcikkekből állt) mutatja, hogy a földművelés nem képes e fejlődéssel lépést tartani. Az élelmiszerek nem képesek a növekedő lakosságot eltartani. Az évi rizstermelés 210 millió bushel, a búza és árpa 94,3 millió bushel. 1902-ben a behozott rizs értéke csaknem 18 millió, a liszté pedig 3 millió jenre rúgott.

A megművelhető föld területe igen korlátozott, kevesebb, mint 13 millió acre, vagyis az összterület 13%-a, az a terület pedig, melynél meg lehet remény a megművelhetésre, alig 10,5 millió acre,

* 1 acre jóval kisebb egy kat. holdnál, 0405 hektár.

úgy, hogy fejenként alig fél acre megművelhető föld van.* A földadó súlyos teher a parasztságra, 1875-ben az összes állami bevételek 78%-a származott tőle. Az évi rizstermés átlagos értéke 54 millió jen, termelési költség 25,5, adó 18 millió jen, tehát csak 10,5 millió marad a földművesnek. Nyilvánvaló, hogy a földműves más kereset híján nem képes megélni. Gifu kerületben egyik legjobban kormányzott és legszorgalmasabb faluban fejenként egy emberre 0,116 hektár terület jut, melynek értéke 45,32 jen; ugyanott a fejenkénti adó 5,66 jen.** Szembetűnő, hogy Japánban a földműves túl van terhelve adóval.

Amily kedvezőtlen a japán mezőgazdaság helyzete, oly biztatónak látszik ipara. Csakhogy e fejlődés inkább volt revolúció, semmint evolúció. A dolgok új állásában, mely a gyárrendszert hozta létre, a nyomorúság oly alakban mutatkozott, aminő idáig az egész faj történelmében ismeretlen volt. E nyomor nagyságáról némi fogalmat nyújt az a tény, hogy Tokióban 50.000-nél többen vannak, akik a lakásadót képtelenek megfizetni, pedig ez az adó évente csak 20 szent (50 fillért) tesz ki.

Az ipari vállalatok fejlődését a következő számok mutatják:

	Vállalatok száma	Tőke	Befizetett tőke	Tartaléktőke
1896-ban:	1.367	143,617.530	89,900.000	7,404.980
1901-ben:	2.477	219,249.806	166,293.000	24,057.360

1908 június 30-án a 2.371 bank helyzetét a hivatalos jelentés így tünteti föl:

alaptőke	609,752.430 jen
ebből befizetett	454,026,328 „
tartaléktőke	149,456.241 „
letét	1.452,354.633 „
követelés	842,510.753 „
leszámított künnlevő váltó	709,175.217 „

A fizetett osztalék 9,1—9,6 közt váltakozott az utóbbi tíz évben, a tiszta nyereség pedig tíz év alatt 42 millióról 3000 millió jenre szökkent.

1908-ban az összes (fém és papírpénz és bankjegyek) pénz 503,399.746 jen volt. A kamat 1908-ban:

kölcsönre	10,8%
váltó leszámítolásra	10,7%
utalványra	11,1%
hosszú letétre	6,1%
rövid letétre	4,0%
takarékbetétre	5,6%

II.

A modern Japán erkölcsi átalakulása ép oly figyelemreméltó, mint a gazdasági változás, noha a fölületes megfigyelés talán nera látja a mai társadalom igazi gondolatharcát. A sintóizmus Japán uralkodó vallása. A nép régi hite az ősök tisztelete volt és ma is az.

* Magyarországon fejenként 3,7 acre.

** Egy tokiói napilap adata 1909 okt. 12-éről.

A buddhizmus és konfucianizmus átültetése legfontosabb tényezői voltak a nép élete átalakulásának, de mégsem szorították ki az eredeti sinto vallást. A kereszténység nevezetes fejlődést tüntett föl a XVI. században, de az üldözés vaskeze véget vetett neki és befolyásának csekély nyoma maradt a nép műveltségére. Mr. Hearn* szerint a kereszténység Kínában és Japánban csak addig virágzott, míg az új hívőknek megengedte valamely formában az ősök tiszteletét; amint ezt eltiltotta, fejlődésének vége szakadt. Amint X. Innocens pápa 1645-ben kibocsájtott bullája által az intolerancia mellett nyilatkozott, a jezsuita missziók tönkrementek. VIII. Sándor visszavonta ugyan e bullát, de az ősök tisztelete új meg új nehézséget és vitát okozott, míg 1693-ban Clemens pápa határozottan, mindenféle formájában végleg eltiltotta. Azóta az összes missziók eredményteleneknek bizonyultak. Bárhogyan is van a dolog, a jezsuiták propagandája Japánban csak sok ezer hősi mártír emlékét hagyta reánk, anélkül, hogy a pantheista nép hitét megingatta volna.

A restaurálás tulajdonképeni oka a sintóizmus újjáéledése és harca a konfucianizmus ellen. A klasszicizmus és a sintóizmus gócpontjai élesítették újjá ama tényezőket, melyek a hazafiak százazreit szállították zászlók alá. A feudalizmussal együtt a lovagiasság, a *busido*,** szelleme virágzott ki és uralkodott a felső rétegben. Etikái rendszere inkább a konfucianizmusra, mint buddhizmusra vezethető vissza. Türelem, becsületérzés, mértékletesség, bátorság, önuralom voltak a férfi legfőbb erényei, engedelmesség, szelídség, szűzesség a nőéi. Halál a végső válasz mindenre, ami a lovag becsületét érinti. Ha a hűbérúr becsületét veszti, hűbéresei életüket áldozzák uruk becsületéért. Ha a nő szűzessége van veszélyeztetve, erényét nyakának elmetszésével kell bizonyítania törével, melyet e célból kapott, amint gyermekkorát átlépte.

A japán nő a római matrónához hasonló tiszteletben részesült. Amíg a férfiak a harcmezőn voltak, a ház kormányzata őt illette meg. Gyermeknei nevelése és védelme is reája volt bízva.

A restaurálás azonban a régi Japán ez intézményeit egyszerre törölte el. Rohamos erővel nyomultak be nyugati eszmék. A feudalizmussal a *busido* is eltűnt a nép szívéből, noha a klasszicizmus újjáéledése meghosszabbította életét. Az erkölcsi ingadozás a társadalmi erkölcsöt mélyen alászállította a jelen korban. A kereszténység, a protestantizmus újból megjelent és fokozatosan fejlődött részint az ősi vallás iránti antagonizmusból (bárha a nép a jezsuita veszedelem óta nem jó szemmel nézi), részint a materializmus elleni reakcióból, mely a kereszténységgel együtt jelent meg az országban. A kereszténység terjedése a nő helyzetét mindenütt emeli. Mióta a protestáns egyház megvetette lábát Japánban, a nő helyzete szembetűnően emelkedett és az egyének értéke nagyobb elismerésben részesül. A köznép körében,

* *Japan*. 367 1. Hearn e kitűnő könyve talán a legjobb rövid forrásunk Japán szellemi életére nézve. Nagai úr szerint Hearn teljesen átértette a japán szellemet. *Fordító*.

** L. J. Nitobe nagyon érdekes könyvét: *Bushido*.

ha egy leány szülei nyomorának enyhítésére prostituálta magát, ez gyermeki pietás számába ment, holott ma az efféle teljesen eltűnően van a nép lelkében. Az ipari fejlődés folytán a társadalmi zavar növekvése oly nevezetes tény az új Japán életében, amilyent a nép sohasem tapasztalt. A szocializmus eszméje, Tolsztoj tanai váratlan gyorsasággal terjednek. Materializmus és favoritizmus bizonyos fokig megrontották a népet, a társadalmi baj pedig növekvően van. A nemzetközi sajtókongresszuson a londoni *Times* szerkesztője beszédében arra utalt, hogy a nép álljon ellen annak a materializmusnak, melyet a modern társadalom teremtett; a jelen Japán föladata a *busido* lényegének megőrzése a nyugati anyagi civilizáció árja ellen. Tanácsa nagy társadalmi kérdéseinkre mutat. Végül nem szabad elfelednünk a nyugati és különösen az orosz irodalom nagy hatását. Legfontosabb új áramlat Japánban a *sizensigi* (naturalizmus) az irodalomban és úgy az irodalomban, mint a vallásban a klasszicizmus újjáélesztése. A kereszténységről nem mondható, hogy valami nagy külső sikerrel dicsekedhetnek. De a filantrópikus intézmények (iskola, kórház stb.) a nép minden osztálya részéről nagy elismerésre találnak.

III.

Talán itt lehet röviden néhány szót szólni az ország jövőjéről. Az orosz háború eredménye, hogy az ország óriási adósságba került, de mint Kacura miniszterelnök mondta a napokban egyik beszédében, a diplomáciai viszonyok a többi hatalommal nagyon jók és az ország gazdasági helyzete sem látszik veszélyesnek, a nép termelőképessége gyarapodik. Japán gazdasági jövője nem ad okot pesszimista aggályokra.

Japán etikai és filozófiai fejlődése több reménnyel biztat. Látja a két civilizáció és két gondolatvilág közti űrt. A keleti és nyugati civilizáció az emberi nem legnagyobb alkotásai. E kettő közt kell kapcsolatot teremteni, hogy a civilizáció áldása legyen az emberi nemnek. Ha a kereszténység átértette a keleti eszméket és a keleti világ magáévá tette a kereszténységet, új hit fog megnyílni előttünk, melyen egy újabb és magasabb civilizáció épülhet. Jelen műveltségi állapotunkban az emberi gondolatvilág bármely részét tekintsük is, akár a teológiát, szociológiát, filozófiát vagy etikát, a kutatások iránya egy közös cél felé mutat. A japánok már bizonyítékát adták annak, hogy a gondolatok új világát képesek asszimilálni, sőt tovább fejleszteni és tökéletesíteni; vájjon ne lennének képesek a Kelet és Nyugat áthidalásának nagy munkájára, mely eléjük tárul? Egy másik ország sincs kedvezőbb helyzetben e föladat teljesítésére. A mi hazánk szellemi munkásainak, szerény, de racionális óhaja és becsvágya, hogy teljességek e nagyobb munkát, mely által fölépíthetik isten országát e földön.

Amherst, Mass. 1909 december.

Kortörténeti jegyzetek.

Szociálpolitikai szemle: német, osztrák, francia és angol politika. — Jegyzetek a szocziáldemokrata párt kongresszusához. — A szerb radikális-párt és a Justh-párt választási kompromisszuma. — Az Omge választójogi reformja. — Államférfiak ellenőrzése.

A szélesebb néprétegek érdekeit oly durván sértő adóreform felrázta a politikai jogok, a politikai szabadság iránti érzéketlenségből Németországot. Az időközi birodalmi választások és az egyes (szász, badeni) országokban tartott általános választások dokumentálják ezt. De sem az egymásra talált konzervatív és klerikális többséget, sem az ettől irányítást nyerő új kormányt nem fenyelezték e jelenségek. Oly nyíltan és brutálisan, mint most, Bismarck aerája óta nem jutott kifejezésre, mily kevésbe veszi, mennyire ignorálja a népképviselőket és a népet a kormány. Mint nem parlamentáris kormányrendszerű államokban szokás, a birodalmi és a porosz országgyűlés a gravamenek hosszú vitájával kezdődött. A kormány a hatóságok brutális eljárását mindig helyesli, az új egyesülési és gyülekezési birodalmi törvény a gyakorlatban nem jelenti az egyesülési és gyülekezési jog semmiféle biztosítását sem, amint az a sztrájkoknál és a porosz választóreform kapcsán lejátszódott tüntetéseknel is bebizonyosodott. A kormány nyíltan bevallotta, hogy jogot formál az állami alkalmazottak politikai jogai gyakorlásának ellenőrzésére, hogy szocialista képviselők informálását állami tisztviselők részéről nem tartja megengedhetőnek. A bányatulajdonosok által tervbe vett munkaközvetítésbe, melynek célja a munkásság kiszolgáltatása a munkaadóknak, nem avatkozhatik a szabadság nevében a kormány. De a gazdasági szabadság elve nem akadályozza, hogy mikor munkaadók érdekeiről van szó, gazdasági viszonyokba beavatkozzék, mint az a káliumbánya tulajdonosok kényszerszindikátusáról szóló törvényjavaslattal történne. Az előző kancellár politikai hagyatékát képező, az adóreform folytán tárgyalásra nem került szociális javaslatokat megkurtítja az új kormány. Terjedelmüket megszorítja, még határozatlanabbakká teszi. De előkerül a teljesen reakcionárius irányú büntetőreform, mely az államellenes deliktumok fogalmi körének kitágítását, a magánéletbe való további beavatkozásokat hozza magával. A bünvádi eljárás reformjánál az esküdtszék verdiktjei ellen a felelősség megengedése is bizalmatlanságot juttat kifejezésre az esküdtszék állami megbízhatóságával szemben.

A birodalmi gyűlés eddigi működéséről kevés a mondanivaló van. A személyes és pártügyek letárgyalása veszi igénybe leginkább idejét, ami szintén az államügyekre való befolyásnélküliségének lehet következménye. A porosz *Landtag*-on több történt.

A legnagyobb politikai esemény a megígért és oly sokáig varva-vart választójogi reform volt. A kormány, akárcsak minálunk, ezt magánügyének tekintette, szándékát, terveit rejtegette, a nyilván-

nosság elé már kész tervezettel lépett. A halogatásnak és titkolódzásnak oka itt is a határozatlanság volt. Amikor azonban a szász választóreformról kiderült, hogy a pluralitás korántsem képezi azt a garanciát, a reakciónak azt a feltétlen szentesítését és különösen nem képez garanciát egy általános elégületlenségnek a választásokban való megnyilatkozásával szemben, amire pedig okot a porosz kormány bőven szolgáltat, nem lehetett többé kétséges, hogy a kipróbált három osztályú választójog megmarad. A kormány csupán arról akart gondoskodni, hogy a választórendszert nevétségessé tevő, abszurdumokba vivő anomáliák megszüntessenek. Így, hogy az első osztályt egy vagy néhány ember alkotta, hogy abból társadalmi tekintélyek és *horribile dictu* állami méltóságok kiszorultak. Hogy a választórendszer plutokratikus jellegén látszatra változtasson, hogy ideologikus érvekkel inkább fedezhesse, az osztályokba osztás alapjánál az adó mellett a szerzett képesítéseket és érdemeket is figyelembe kívánta venni. Ép oly mesterséges, zavaros és nevéseges rendszert talált ki, különösen a garanciák folytonos keresésével, mint az Andrassy-féle javaslat. A klerikális konzervatív többség azonban nem tartotta szükségesnek szépíteni a dolgot. A kormányjavaslat közvetlen választást akart. A többségnek ez nem kellett, noha a centrumot kötötte volna demagóg programja. A kormány fennakarta tartani a nyilvános szavazást, a centrum azonban első fokon, az elektorok megválasztásánál a titkosságot fogadta el. Az elektorok nyilvános szavazása, a kétfokú választás eléggé biztosítja hatalmát.

Az értelmi cenzusból csupán annyit fogadott el a többség, hogy akik 12 éve legalább középiskolát vagy egyenrangú szakiskolát végeztek, a harmadik osztályból a másodikba kerülnek. Sem a rendszeren, hogy az egyes kerületek öskerületekre osztatnak fel, és az osztályokba sorozás ezen öskerületekben történik, sem a választókerületek kiáltó aránytalanságán nem történt változás.

Mint az adóreformot a birodalmi gyűlésen, úgy a választóreformot is keresztül hajszolták a képviselőten, mibe sem véve a forradalmi időkre emlékeztető impozáns tömegtiltakozásokat, melyeket a polgárság és a munkásság országszerte rendezett és rendez. A nemzeti liberális párt ügyes taktikával úgy a konzervatív, mint a centrum pártot programjának nyílt megszegésére kényszerítette. Poroszországban a politikai reakció uralma továbbra is biztosítva van.

A porosz telepítési politika, mely a németesítés és a kis parasztság társadalmi szükségességének ürügye alatt vesz igénybe milliókat az állampénztárból, nemcsak a nagybirtokos osztály finanszírozására szolgál, hanem tekintélyes összegeket fordít arra a célra, hogy nagyobb birtokok *mis* elemek által potom pénzen legyenek szerezhetők. Az új kormány a tőle összetételében alig különböző előzőnek programját itt teljesen fentartotta és vallja. Minden téren nyílt gazdasági és politikai reakciót hirdet és valósít meg.

Ausztriában a nemzetiségek hajlandóságát a parlamenti működésre, ami az obstrukciót legalább ideiglenesen lehetetlenné tevő

hárszabály módosításban megnyilatkozott, nem fogadta a kormány, oly örömmel, mintamennyire állítólag vágyott utána. Ahol gazdasági és társadalmi téren oly erős a reakció, mint Ausztriában, ott egy népválasztásokból kikerült működni képes és működni akaró parlament nem lehet kedves a kormánynak. Az akcióképes képviselertet tehát igen kevésbé működtette, annál is inkább, mert abban különösen pénzügyi reformjai nem örvendenek nagy népszerűségnek. E reformból nem hiányzott minden eredetiség. (Így különösen a családtagok számára tekintettel alkalmazott adókulcs.) A fogyasztási és jövedelmi adók nagyobb mérvű emelése mellett tervbe voltak véve a vagyonosabb osztályok érdekeit érintő reformok is, ami az egésznek általános népszerűtlenségét eredményezte. A nemzetiségek harcának újból való kitörésére alapos kilátás van.

* * *

Az örökösödési adó reformja képezi a Briand kabinetnek eddigi leginkább progresszív alkotását (az érdekeltek még a szenátusban reménykednek). Az örökösödési adót angol mintára alakítja át, de még radikálisabban, mint ott, mert nem ismeri a kisebb örökségeknek ott biztosított kedvezményeket. A progresszió eddig csak az örökösök rokonsági fokánál jött alkalmazásba, most az örökség nagyságával emelkedik annyira, hogy reakciónárius lapok már kisajátításról beszélnek (29% a legmagasabb kulcs). Az új adójövedelem rendeltetése a képviselőház határozata szerint a munkás nyugdíjtörvény finanszírozása lenne. A munkás nyugdíjbudget külön felállításába azonban a szenátus nem ment bele.

Hogy utóbbi reform nem fekszik annyira a szenátus szívéen, mint gyakran állította, az kitűnt abból a határozatából, mellyel annak életbeléptetését felfüggesztette. Ellenben pénzügyi nehézségek támasztásában tovább ment. Az önszegélyző és a házépítő szövetkezetek tagjait a nyugdíjjárulék fizetésétől felmentette; érdekes az a módosítása is, hogy a nyugdíjjogosult, ha befizetései alapján 180 frank nyugdíjra már igényt tarthat, a további befizetéseket munkásház szerzésére vagy más célokra fordíthatja.

A radikális és radikális szocialista uralom második nagy botránya lefújta a napirendről a laikus iskola védelmére irányuló javaslatokat.

* * *

Az angol képviselőválasztás eredményei a kormányt akcióképtelenné tették. A liberális párt abszolút többsége megszűnt, az irek a rájuk sérelmesnek tartott budgetet, csak a lordok háza vétőjogának eltörlése esetén szavaznák meg, erre azonban alig van kilátás. A kormány mindenekelőtt határozatokat akar provokálni a reformra vonatkozólag, a költségvetést addig nem is szavaztatja meg. A költségvetés után csak a lordok házának vétőjogáról lehetne csak szó, ez pedig most csak megbuktathatja a kormányt. A költségvetés megszavaztatása unionista kormányt tenne csak lehetővé. Most ép az unionistapárt mutatkozik a költségvetés megszavazására késznek és a kormány vonakodik.

A lordok háza megelőző intézkedéseket tesz az őt fenyegető javaslatok ellen, önmaga akarja magát reformálni legnagyobb valószínűség szerint a Rosebery-féle javaslat irányában, mely a reform ellenértéke fejében a király korlátlan kinevezési jogát kívánja mérsékelni; úgy hogy a kinevezés semmi befolyással se lehessen. Csak olyan új peerek lehetnének a lordok háza tagjai, kiket a régi peerek megválasztottak vagy állami méltóságot töltenek be.

A liberális elemektől történt kísérlet a lordok házának reformját tolni előtérbe a hatáskör kérdésével szemben nem sikerült. A kormány és a párt visszavonhatatlanul a vétőjog szabályozására van kényszerítve. Újabb választás a közeljövőben elkerülhetetlennek látszik.

A választások első eredménye a militarizmus megerősödése. A tengeri és szárazföldi haderő nagyszabású fejlesztéséről történt eddig csak bőkezű gondoskodás.

Az egyre erősödő angolelles mozgalom ellensúlyozására az igen bonyolult, de annál kevesebbet nyújtó alkotmányreformon kívül a sajtótörvény reformjával akarnak próbálkozni Indiában. Ebben ismerősre akadunk. A reform abban állana, hogy ezentúl indítandó és a sajtóvétségeket elkövető lapoktól kauciót követelnek (mely újabb vétségek elkövetése esetén elkoboztatik, esetleg többszörös összegben pótlendő). A lapok forgalomba hozatalának ellenőrzésére, esetleg megakadályozására széleskörű jogokkal vannak a hatóságok felruházva. A sajtó útján elkövetett bűncselekmények fogalmi köre (különösen gyűlölet keltése) kiterjesztetik. Egyes intézkedéseitől eltekintve a forradalomba sodródó és ellenséges, idegen néptörzsektől lakott Indiában nem alkalmaznak a sajtóra szigorúbb rendszabályokat, mint nálunk, a szabad, független Magyarországon, ami eléggé jellemző reánk. (S. K.)

II.

Aki a munkásmozgalmat csak írásokból ismeri, csalódva hallgatta volna végig a magyarországi szociáldemokrata-párt ezidei kongresszusát. Semmi ragyogó szónoklat, semmi elméleti vita a „jövő állama” vagy a „kommunizmus és individualizmus” kérdéséről. Semmi ilyesmi. Magyarország egy milliónál több ipari keresőinek képviselői csendesen, nyugodtan tárgyalták végig belső ügyeiket. Apró, hitvány ügyecskék az olyan ember számára, ki ragyogó szónoklatokat, elméleti vitákat óhajtott hallani: de fontosak és jelentékenyek a munkásmozgalomban résztvevők számára. Sok lassú, apró munka révén teremődik meg a munkásság hatalmas szervezete; az elméleti viták, fényes szónoklatok ünnepnapra valók. És ha egyszer-másszor ki is tört a szenvedély a kongresszuson, nem elméleti ellentétek voltak az indokok, hanem gyakorlati nézeteltérések vagy személyi ügyecskék.

A párt egészen belső ügyein kívül a kongresszust elsősorban a mezőgazdasági munkásoknak a munkásmozgalomba való bevonásának a kérdése foglalkoztatta.

A tavalyi kongresszuson Kunfi kiadta a „ki a falvakba” jelszót.

Már akkor kifejeztük kételyünket az iránt, hogy ilyen módon jelentősebb eredményt lehessen elérni.

Sajnos, igazunk volt!

Az idei kongresszus felszólalói szinte egyhangúlag megállapították, hogy a „ki a falvakba” jelszó, csak jelszó maradt. Fogantja kevés lett!

Lesznek sokan, kik ezen sikertelenségért a pártot fogják okolni. Különösen a munkásmozgalmon kívül álló, de épen a földmunkás mozgalommal rokonszenvező emberek. A fényesen kivilágított kávéházban, kényelmes karosszékben hátradülve könnyű mondani, hogy a párt hanyag, nem látja, hogy Magyarország jövője a mezőgazdaságon múlik, hogy el kell árasztani az országot röpiratokkal, szervezni kell a mezőgazdasági munkásokat, aratósztrájkot csinálni!

A kávéházban könnyű agitálni . . .

Ezek az urak bizonyára nem olvasták el a *Pester Lloyd*-nak egy kis táviratát, mely néhány hét előtt volt benne. így szólt:

Sátoralja-Újhely, márc. 11. (Eredeti távirat.)

„Meződomboron, Andrassy Gyula gróf birtokán az összes gazdasági cselédek sztrájkba léptek. A sztrájkot karhatalommal (*mit Brachialgewalt*), elnyomták. A felbújtót, Venczel Mihályt, a szerencsi járásból kitiltották.”

Pont. Nincs tovább. A hírt különben — tudtommal — egyetlen polgári lap sem vette át a *Lloyd*-tól. Még erre sem tartották érdemesnek!

Hány ilyen eset fordul elő évente! Hány pofont, mennyi ütleget, szitkot, durvaságot kellett ennek az ismeretlen Venczel Mihálynak eltűrni, mert bátorkodott a finomlelkű, a műbarát, az akadémiai tag, az européer gróf cselédeit felvilágosítani, hogy a gróf úr a fényűzésre költött pénz egy parányi részecskéjét inkább nekik juttathatná. Hány Venczei Mihály halt meg már csendőrkezek ejtette sebektől! . . .

Kerestem a *Mezőgazdasági munkabér statisztikában*, mennyi bért fizethet a nemes gróf az ő cselédeinek: nem találtam meg benne. Csak a szerencsi járás két másik uradalma közöl adatokat. Berzék és Hernádnémeti. Berzéken kap egy nős cseléd évente 80 korona készpénzt, 21,6 hl. gabonát, 1650 négyszögöl földet, egy tehén és szabad disznótartást, tűzifát: illetményeinek összes értéke a statisztika szerint 703 korona.

A nőten cseléd évi keresménye ugyanott ellátást beszámítva 400 K.
A női „ „ „ „ „ „ 370 K.

Hernádnémetin a nős cseléd nem kap semmi készpénzfizetést vagy nincs adat rá hogy mennyit, ellenben kap 16,8 métermázsa gabonát, 20 kg. só, 60 liter főzeléket, 1700 négyszögöl földet, egy tehén- és egy disznótartást, 4 szekér galyfát. Hogy mennyi az összes évi keresménye nincs bemutatva. A gróf úr nyilván még kevesebbet fizet, hogy ép az ő cselédei próbáltak sztrájkolni!

A magyar polgárság gyalázata elsősorban, hogy egy sztrájkot így egyszerűen karhatalommal lehet és szabad Magyarországon „a szabadság földjén”, elfojtani; a polgári szabadság kivívása az ő kötelessége volna. És ha ezen kötelességének nem tesz eleget, gyávaságból,

gyengeségből, tehetetlenségből, ne vádolja hanyagsággal a szociáldemokrata pártot, mert a lehetetlent nem bírta megcsinálni.

Épen a mezőgazdasági munkáskérdéssel áll kapcsolatban a kongresszus állásfoglalása a választójog kérdésében.

Az általános választójogért az ipari munkásság küzd Magyarországon a leghevesebben. Ép ezért felmerült az uralkodó osztály körében az a terv, hogy megadják a nagyonis lármázó ipari munkásoknak a választójogot, de kizárják belőle a mezőgazdasági munkásokat.

A kongresszus tagjai, majdnem kivétel nélkül ipari munkások, egyhangúlag tiltakoztak ezen terv megvalósítása ellen. Világosan kimondták, hogy ilyen látszólag nekik kedvező megoldásba nem nyugszanak bele, tiltakoznak ellene. Nem akadt egyetlen hang sem, mely ezen tervet védte volna. Az ipari munkásokra csak ráerőltetni lehet a választójogi kiváltságot, de elnémítani nem lehet vele őket.

A polgári szabadság hiánya nem csak a vidéken mutatkozik, hanem itt közöttünk, a fővárosban is.

A kongresszus folyamán egy fővárosi küldött felvetette azt a kérdést, milyen retorzióval éljen a párt a vagdalkozó rendőrökkel szemben.

A legutóbbi választójogi tüntetés sebesültjei különös dolgot tanúsítanak. A sebesülések túlnyomó részét hátul kapták az illetők, futás közben. És ami még furcsább, ezen sebesülések élesre fent kardoktól származnak. Az éles kardok kalapot, ruhát átmetszve okoztak sebesüléseket. Ha a rendőrség ezen eljárása, hogy menekülő, békés munkásokat élesre fent kardokkal megvagdál, tovább tart, és az illetők semmiféle elégtételt nem nyernek, úgy maholnap lehetetlen lesz választójogi tüntetést rendezni Budapesten.

A felszólaló két módot ajánlott az orvoslásra: egy békés és egy harciasát.

A békés az volna, összeszedni az ilyen megvagdalt embereket és küldöttségben felvinni a miniszterelnökhöz, győződjék meg róla, hogyan bánik a rendőrség a békés tüntetőkkel!

Ha pedig ez nem használ, monda az illető, úgy össze kell állni száz bátor embernek és megkezdeni a „direkt akciót” a budapesti rendőrség ellen . . .

A kongresszus zajos tapsa követte ezen szavakat. Még oda-jutunk majd, hogy nálunk is orosz eszközökkel lesz kénytelen harcolni a munkásság.

*

A kongresszusnak volt egy személyes érdekességű eseménye is. Ágoston Péter nagyváradi jogakadémiai tanár előadása a községi politikáról.

Külföldön az ilyesmi nem ritkaság. Nálunk azonban, hol a lapok a „cucilistákról” olyan hangon szoktak írni, mintha csupa részeges, munkakerülő fráterekről volna szó, nálunk tudtommal ez az első eset,

hogy egy magasabb rangban levő ember így nyilvánosan aktív részt vett volna a szociáldemokrata pártmozgalomban. Azt hiszem, a haladás minden őszinte barátja csak örülhet ennek; ha valahol a világon, úgy elsősorban Magyarországon volna helyénvaló a kultúrát kereső munkásság és a kultúrát terjeszteni öhajtó intellektuálisuk együtt működése.

#

Egy szomorú akkorddal végződött a kongresszus.

Az egybegyűltek egyhangúan részvétüket fejezték ki az ököritői szerencsétlenség áldozatai iránt. Csak természetes, hogy a szónok rámutatott arra a visszás körülményre, hogy nálunk az egész közigazgatási és csendőri szervezet tisztára az osztályuralom szolgálatában áll. Ha valami szegény asszony egy kis galyat visz haza az erdőből, ott terem a fegyveres mezőőr vagy csendőr és megbünteti. Ha pár tucat munkás faluhelyen összejön egy magánházba, hogy ügyes-bajos dolgait megbeszélje, a jegyző telefonjelentésére ott teremnek a kakastollasok, szétzavarják a beszélgetőket, néhányat közülök tiltott gyűlészés miatt lecsuknak. De az egész közigazgatási szervezetben nem akadt egyetlen ember sem, akinek esze és gondja lett volna, figyelmeztetni az ököritői ünnepség rendezőit, hogy ne torlaszolják el a kijáratokat. A sok munkásüldözés teljesen elszoktatta a magyar közigazgatás szerveit eredeti hivatásuk gyakorlásától. (Vj.)

III.

Magyar részről elítélőleg nyilatkoznak ez *ad hoc* szövetségről épügy, mint szerb részről. A Justh-pártból egy képviselő, egyéb ok híján, emiatt lépett ki, míg a szerb pártok — a radikálisok kivételével — e tényből politikai tőkét kovácsolnak maguknak. Íme a legnagyobb, legerősebb szerb párt szövetségre lépett mandátumai biztosítása céljából azokkal, akiknek vezetője szóval mindig mutatta, hogy türelmes tud lenni a nemzetiségekkel szemben, de a „nagyszerb propaganda” üldözöttjei érdekében egyetlenegy szóval sem tiltakozott. Sőt a szerb háborús veszedelemkor ugyanolyan ellenséges magatartást mutatott, mint más magyar pártok.

Hogy megérthessük e szövetségnek okait, sőt szükségét, egy kicsit jobban kell beletekintenünk a szerb pártok konyháiba. A viszonyokat csakis akkor érthetjük meg tőkéletesen, ha kizárunk minden szerbiai vonatkozást. A szerbiai pártok sokkal jobban vannak elfoglalva saját belső ügyeikkel, semhogy bármilyen módon is befolyásolják a magyarországi szerbek politikai konstellációját.

Magyarországon jelenleg négy szerb párt mérkőzik egymással. A leggyöngébb ezek között dr. Politnak liberális pártja, mely erejét a nemzetiségi és főleg a román pártra támaszkodva kapja. Az uzdini kerületet Polit csakis a románok segítségével nyerheti meg. A szerb nép előtt sokkal jobban van kompromittálva e párt, semhogy néhány óliberális intellektuelen kívül másokra is számíthatna. Igaz, hogy ez a párt áll egyedül a nemzetiségi program alapján, de mivel a kolostorpercek miatt állandó a torzsalkodás a szerbek és a románok között, a szerb népnek a nemzetiségi álláspont sem imponál.

A másik gyöngé párt a demokratáké, kiknek programja a legmodernebb alapon van, amennyiben nem fogadja el a nemzetiségi megyei szeparatiztikus törekvéseket és a magyar néppel együtt a demokrácia alapján egyesülni akar, hogy együtt vívják meg a közös ellenség, a feudalizmus elleni harcukat. Ennek a pártnak egészséges programja volna hivatva tömöríteni és egyesíteni a szerbek politikailag szétforgácsolt erejét. Élén művelt, intellektuel férfiak állanak, kik érzik, hogy helyes úton járnak, de kik még mindig a közjogi ideológiák befolyásától nem tudtak megszabadulni. Ennek tulajdonítható, hogy noha már néhány éve fennáll, mégis teljesen szervezetlen, sőt utolsó kongresszusukon éppen az önálló banknak a követelése miatt minden eredmény nélkül oszlottak széjjel s teljes szabadságot hagytak mindenkinek, vajon az önálló bank mellett foglal-e állást vagy sem. Ereje modern, haladásra képes programjában van, gyöngése vezetőinek ideológiai különbözőségében s főleg abban, hogy tisztán intellektueket képvisel.

A kis, szintén demokrata, csakis Zomborra terjedő, a *Sloga* körül csoportosuló pártocskán kívül van ma már egy harmadik párt is, mely bizonyos jövőre számíthat. Ez a kivált ifjúradikálisok pártja, akik szerb néppárt néven Újvidéken és a környéken szervezkednek.

Ezeket azonban éppen úgy, mint a többi pártokat, úgy szervezettsége, mint számbeli erejével fölülmúlja a szerb radikális párt, melynek vezetője Tomity Jasa, s melynek működési köre Magyarországra és a Szlavóniára terjed ki. Ez a párt, melynek vezetői ügyvédekéből és papokból állanak, a kisbirtokosságnak a pártja. Programja felölel mindent, ami a kisbirtokos és kismester nehéz helyzetén segíthet, s noha e programmból igen keveset valósított meg, a zadrugák, kisbirtokos szövetségzekkel kezében tartja választóit.

Ha már most az országos politika szempontjából bírálni akarnók a pártok magatartását, akkor talán nem tudnók megérteni a radikálisok állásfoglalását. Apponyi nyelvrendeletét a Justh-párt is megtapsolta s e rendelet meggyűlöltette a szerbeknél a magyar pártok sovinszta magatartását, csakúgy, mint a románoknál. A szerb pártok politikája a szerb nemzeti egyházi kongresszus körül csoportosul. Itteni helyzetük diktálja országos politikájukat is.

A radikális párt magyarbarátsága a kongresszus kérdésével van szoros kapcsolatban. A koalíciónak, s főleg a függetlenségi pártnak, hogy uralomra jusson, szüksége volt a szerbek barátságára. A radikálisok szívesen belementek abba, mert viszont csakis a függetlenségi párt segítségével biztosíthaták feltétlen uralmukat a kongresszuson. Hogy ez az uralom mit jelent, az legjobban kiviláglik abból, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyházi kongresszus majdnem 100 millió korona egyházi és iskolai jövedelem felett rendelkezik. A függetlenségi pártnak állandó támogatását életszükségletté tette az a tény, hogy a horvát-szerb önálló párt nem megvetendő számú kisebbséggel rendelkezik; s mivel a nagyszerb propaganda áldozatai főleg e pártból kerültek ki, nem kicsinylendő a radikálisoknak az a félelme, hogy hátha a most még az országos választások előtt végbemenő egyházi kongresszusi választásokon kisebbségben maradnak? Annál is inkább,

mert a radikálisok uralma alatt a szerb nép nyomora, a kivándorlás csak úgy emelkedett, mint régen, amikor még az őliberálisok voltak

Ez a tény magyarázza meg a szerb radikálisok rettenetes zavarát amikor a függetlenségi párt kettévált. Kossuth Ferenc protekcióival teljesen dominálták a kongresszust, mit csináljanak most, amikor Kossuth pártja kisebbségben maradt. Ez az érdek magyarázza meg azt, mért lettek a radikálisok olyan fanatikus hívei a magyar vezényszónak és az önálló banknak. S amikor a Justh-párt mellé állottak, azt főleg azért tették, mert remélték, hogy a Justh pártja kormányra jut s ők zavartalanul uralkodhatnak a kongresszuson.

Azonban csalódtak. Sőt kétszeresen csalódtak, mert közben megvalósult az a félelmük is, hogy Khuen-Héderváry kiegyezett a horvát koalícióval, melynek legtekintélyesebb pártja éppen a szerb önálló párt, a radikálisok legveszedelmesebb ellenfele a kongresszuson.

A szerb radikálisok legnagyobb erejüket az önálló párttal szemben abból merítették, hogy míg azok hirdették a szerb és a horvát-népnek egységes voltát, kiket csak a vallás választ el, addig a radikálisok féktelen demagógiával — tudományos cáfolatok ellenére — ma is azt az álláspontot képviselik, hogy a szerb és a horvát nép két nép, kiket semmilyen közösség sem fűz egymáshoz. Rauchnak szerbellenes, a horvátok kedvében járó politikája még jobban megerősítette őket álláspontjukban.

Khuen jövetelével a radikálisok szembekerültek egyrészt az összes szerb pártokkal, másrészt a kormánnyal is. A nemzetiségi pártból éppen a függetlenségi párt kedvéért léptek ki, oda vissza nem léphetek, hacsak meg nem akarták hazudtolni eddigi magatartásukat. Felülről gyakorolt féktelen terrorjukkal szemben az ifjabbik generáció különvált és külön pártban szervezkedik. Valamennyi szerb párt mind ellene tömörül. Ellene foglal állást a kormány is.

Egyetlen kivezető útnak látszott, ha uralmukat megakarják tartani, hogy a Justhpárttal szövethozzanak. Ez a párt az egyetlen ellenzéki párt, mely megvédheti őket Khuen esetleges támadásai ellen. Ezzel a párttal való szövetségük teszi lehetővé, hogy programjukat tiszta fényben kifejthessék. A népszerűség már csökkenőben van. Újból lobogtatni kell a radikális program zászlaját, talán így visszakerülhet a népszerűség.

A megegyezés a szerb-magyar barátkozás jegyében folyt le a zombori országos gyűlésen. A régi koalíciós barátság melege már rég megszűnt, de megújítása, különösen a Bácskában, hol a szerbség és a magyarság teljes békeességben él együtt, nem árthat. Úgyis csak a választásokra szól, úgyis csak néhány kerületre vonatkozik.

Tartóssága attól függ, milyen számban kerül ki a küzdelemből a Justh-párt. Ha erősen megnő, akkor a barátság megmaradhat, ha megfogyatkozik, akkor körülnéznek más barátok után.

Tényként kell megállapítani csak azt, hogy maga a nép zöme igen keveset törődik ez újabb szerb-magyar barátsággal. Sokkal inkább érzi a nyomort, a szegénységet, semhogy arra számítana, hogy bármilyen politikai barátkozás is segíthetne rajta. Ha mégis menni fognak

a radikális vezetők után, annak oka egyrészt az, hogy a falvak papjai, tanítói a radikális párttól várják kielégítetlen vágyaik teljesítését, ezeknek pedig még ma óriási befolyásuk van a szerb népre; másrészt annak, hogy a radikálisok óriási demagógiával dolgoznak, aminek klasszikus tanújelét adta Tomity Jasa a zombori gyűlésen, amikor a szociáldemokraták közbekiáltására, hogy mi lesz az általános titkos választójoggal, igen előkelő kézmozdulattal azt válaszolta, hogy ez neki semmi, ő többet követel, követeli a községenként való szavazást és a kisebbség képviselét!

Aki ismeri a magyarországi népnek kulturális hátramaradottságát, az tudja azt is, hogy Magyarország ma még nagy melegágya a mindenféle politikai demagógiának, sőt még igen sokáig az lesz, s igen nagy, erős és intenzív felvilágosító munkára van szükség, hogy ettől megszabaduljanak. (J. K.)

IV.

A Vigadó körül rendőrökön. A kioszk kerítése mellett lovas rendőrcsapat készenlétben. Minden sarkon és minden bejáratnál újból és újból kontrol. A vigadó belseje tele egyenruhás és polgári öltözetű rendőrrel. Bent elvélve lézeng egy néhány ember, majd mindenikre két titkos rendőr s egy fél tucat rendező esik. Végre behúzódik egy csapat kékbéli magyar (ha mindjárt a fele sváb is). Lehetek vagy ötvenen. Szörnyen idegenül érzik magukat a kongó üres nagyteremben, s tekintetükből az néz ki, hogy nem igen tudják, mit keresnek itt. Majd bejönnek a folyosókat s a lépcsőházat ellepő rendezők, titkos rendőrök, meg a gyűlést összehívó notabilitások. De közönség nincs. Legfelebb a hírlapírók, meg néhány érdeklődő, aki talán mindenhez közelebb áll, mint az *Omge* nemzetinek keresztelt reformjához, végül a budapesti munkásságnak a népet képviselő tagjai, akiknek legtöbb közülük volna a történetdökhöz, mert elvégre is róluk szólna a nóta, akiket azonban iparkodott a nagygyűlés rendezősége tőle kitelhetőleg távoltartani, vagy ha valamelyiknek mégis sikerült bejutni, amint felismerték, brachiummal eltávolítani. Azért van itt országos nagygyűlés.

Ez a külső kép mindent megmagyaráz. Egy országos nagygyűlés, amelyre 20.000 jegyet adnak ki, s ahol a rendőröket, detektíveket, hírlapírókat s hivatlan vendégekként megjelenő munkásokat is beleértve alig van néhány száz ember* úgy, hogy a terem nagyobb fele üres. Ha ez nem teljes fiaskó, akkor semmi sem az.

Amilyen sivár, üres a terem, épen olyan paradoxon az egész gyűlés.

A mai választói jog kiáltó tökéletlenségeit az előadó is kénytelen megállapítani. S valamit ez is ér. Mert ezek után már senki sem vitathatja, hogy a mai választási törvény reformja nem a legelső teendője a törvényhozásnak. Itt azonban már a gyűlést rendező nagybirtokosok szakelőadója a maga külön politikai tudományának erődítvényei közé vonul vissza, amelyet azzal vél találóan jellemezni, hogy szembeállítja az általa spencerinek nevezett szociológiával, amely sem

* Szemlénk egy barátja megszámolta a jelenlevőket. Mikor legtöbben voltak: 350 ember ácsorgott ott. *A szerk.*

a nemzetnek, sem a nemzeti államnak magasztos fogalmával nincs szerinte tisztában. Messze vezetne tárgyunktól e térré követni az *Omge* külön érdekeihez szabott javaslat „tudományos” indokolóját. Elég annyit megjegyeznünk, hogy az, amit mindenütt a világon komoly tudománynak ismernek, nem ismer epithetonos társadalmi jelenségeket, csakúgy mint a műtő asztalán, nincs anyagi szépség és nincs pokoli rútság. A szociológia bizonyára jobban tisztában van a nemzeti állam fogalmával, mint a gyűlés előadója, mert nem téveszti szem elől, hogy miből lett a fejlődés folyamán nemzeti állam, s épen azért nem tekinti sem mohamedán fanatizmussal kaabanak, sem katolikus hit szerint oltári szentségnek, ami előtt le kell borulni, hanem a jóakarátú, de elfogulatlan természetvizsgáló szemével nézi. Tisztában van a nemzet fogalmával is. Sőt tisztában van azzal is, hogy az *Omge* terminológiájával az állampolgárok kiváltságolt osztályaihoz tartozókat szokás a *miseria plebs contribuens*-sel szemben nemzetnek nevezni. Ez a terminológia mindent megmagyaráz. Megfoghatóvá teszi, hogy a nemzetnek miért van más célja és más érdeke, mint az állampolgárok összességének, a népnek, s ennél fogva miért kell a választói jog oly méretű reformját megakadályozni, amely az egyetemes közérdeket juttatná a nemzetinek nevezett osztályérdekkel szemben felszínre.

Feleslegesnek véljük az e helyen már agyonismételt érveket újra felsorakoztatni. Ha kivétel nélkül mindenki, aki e kérdéshez hozzá szolt, elismeri, hogy a jelenlegi választói jog tarthatatlan, akkor lehetetlen, hogy ez a kérdés modern államban ne általános princípiumok, hanem privilégiumok alapján oldassék meg.

Felesleges ismételni, hogy az államnak minden dolgozó polgárára szüksége van a közügyek vitelénél s hogy az általános közérdek az egymással szemben álló társadalmi osztályok harcában csak azáltal valósul meg s azáltal áll elő egyensúlyhelyzet a harcban álló társadalmi erők között, ha az államhatalomban való részesedésnél egyik sem nyer privilégiumot a másik felett.

Unos-untig hivatkoztak már arra is, hogy nálunk a főrendiház már magában véve a nagybirtoknak lévén elsősorban érdekképviselője, még akkor is eltolódik az állami akarat legális kifejezésre jutásánál az általános közérdek irányát jelző eredőtől, ha a képviselőház összeállítására semmiféle osztálynak nem kedvezne. Ha pedig az uralkodó osztály a képviselőház összeállításában is előjogokat biztosít magának, akkor ez az eltolódás fokozottá válik.

Ezzel az ironikusan teoretikusnak nevezett érveléssel szemben az *Omge* praktikusai előveszik a hol lenézett, hol dédelgetett statisztikát s számítani kezdik, hogy milyen alapon melyik társadalmi osztály s melyik nemzetiség mily arányban jut szavazati joghoz. Az előbbit azért, hogy a maguk érdekei uralmának zavartalan biztosítása érdekében micsoda korlátozásokat kell felkutatni, hogy a haszontalan tömegnek nevezett dolgozó népsokaságot miféle címeken lehessen a szavazati jogtól elűtni, az utóbbit azért, hogy az előbbi műveletet a sovinszták előtt nemzetiségű argumentumokkal indokolják. A kulturális censzusnak nevezett kritérium a rárakott sallangoktól megszabadítva tulajdonképen az írás és olvasás tudására lyukad ki. Mert a közép-

iskolák elvégzését — ő tudja miért — az *Omge* sem meri a szavazati jog elnyeréséhez követelni. A népiskola elvégzése pedig — aki a magyar népoktatás gyakorlati eredményeit ismeri — azonos az írás olvasás elsajátításával. Minden más posztulátum arra való, hogy ami ezen az egyedül elfogadható elvi alapon felépülne, gyökerében leromboltassék. Az adócenzuráról, mint a közterhekhez való hozzájárulásról lehetne talán elvileg beszélni oly államgazdasági rendszernél, ahol a közjövelmek egyedüli kútforrását az egyenes adók alkotják. De nálunk, ahol a másfél milliárdos budgetnek legnagyobb része a közvetett adóztatás útján folyik be, merőben erőszakolt hipokrizis akár a 10, akár a 20, akár az 5 koronás adócentzust emlegetné, mikor bárki, aki a magyar glóbuszon él és lélegzik, közvetett adózás útján sokkal nagyobb összeggel járul az állami jövedelmekhez. Erőszakolt szofizmák egymásra halmozása az egész vagdalkozás, amely a szavazati jogot az állami bevételekhez egyenes adófizetés útján való hozzájáruláshoz akarja etikai alapgondolattal bíró jutalom, vagy magánjogi ízű ellenszolgáltatás gyanánt fűzni. A katonáskodásról nem is szólva, a vagyontalan munkás *vagabund*, akire a gyűlés egyik, kabaretszereplőre emlékeztető orátora ismételtelen célzott, a maga munkájával bizonyára többel járul a nemzeti vagyon gyarapításához, mint a heverő tőkés vagy nagybirtokos, aki csak fogyasztani segíti azt a nemzeti jövedelmet, amely a dolgozók fáradságos, veritékes munkájából nélküle ép úgy előállott volna. Nyilvánvaló s a gyűlés előadója nem is csinált belőle titkot, hogy az egész adócenzus csak arra való, hogy az értelmiségüknél különben arra hivatott munkások a választói jogtól elűtessenek.

Megmondja az előadó maga. A 10 koronás cenzus a népnek oly csekély rétegét ereszti csak be az alkotmány sáncaiba, hogy ezzel szemben a mai osztályuralom fentartása még remélhető. Ha a cenzus lejjebb szállíttatik, akkor már a munkásoknak és pedig az előadó szerint is a magyar munkásoknak oly zöme nyer szavazati jogot, a mellyel szemben az osztályuralom fentartása lehetetlenné válik.

Ez világos beszéd. Ebből a magukat előszeretettel magyar gazdáknak nevező nagybirtokosok is tudják magukat mihez tartani. De tudják azok is, akik nincsenek a tüdővész, a pellagra, az éhínség, a rettenetes gyermekhalandóság, a kivándorlás, az analfabetizmus, a sanyarú kereseti viszonyok uralmával megelégedve, s annak konzerválását nem óhajtják, még ha azon cégér alatt ajánlják is, hogy ez a nemzeti állam egyedül képzelhető formája.

A szociális cenzusnak nevezett chimaeráról szinte nehéz komoly képpel beszélni. Szociálisnak szociális, mert a szegény emberre vonatkozik, akit példabeszéd szerint az ág is húz. E szerint a munkás embertől még az erkölcsi integritásnak és megbízhatóságnak külön garanciáját is meg kell követelni. A munkátlan vagyonos osztálybelitől nem. A munkás erkölcsi integritását pedig először az bizonyítja, ha törvényes házasságban él, vagy özvegy. Ha elvált, akkor úgylátszik kevésbé felel meg a morális kritériumoknak. Úgy szintén ha házasságon kívül él valakivel, lévén az elválás és a szeretőtartás az uralkodóosztályok kiváltsága. A második próbaköve a munkás érettségének a munkáltató szolgálatában tanúsított állandóság. Világos,

hogy az igazság inkább a mérték megfordítása volna s a munkáltató közéleti rátermettségének ismervéül kellene venni azt, hogy mennyi ideig maradnak meg nála munkásai. Talán így helyre állítva az egyensúlyt lehetne is beszélni róla, habár kétségtelen, hogy a munkásra nézve sokkal jelentősebb a szavazati jog mint a munkáltatóra, akinek számtalan más úton módjában van a közügyek intézésére befolyást gyakorolni. A *punctum saliens* azonban ott rejlik, hogy a munkáltatónál való állandó maradás rendszerint a munkás érdekekkel szemben való közömbösség jele. A munkásosztály legagilisebb tagjai, akik a bércocokban vezérszerepet visznek, rendszerint leginkább vannak annak kitéve, hogy alkalmaztatásukat változtatni kénytelenek. Ezeket akarja sújtani a szociális cenzusnak nevezett külön impedimentum. Ki akarja zárni a szavazati jogból s ezáltal a közügyekből való közvetlen befolyásból mindazokat, akiket az osztályuralom legerősebb, legagilisebb s legveszedelmesebb ellenfeleinek ismer. Ezek helyett hadd jöjjenek a jublátus öregberek, a felmedaillozott számadók és előmunkások, akik senkinek sem vétenek, akiknek önálló gondolatuk, törekvésük nincs, hanem vakon szavaznak a botos ispán vagy a művezető parancsára. Ezek nem veszélyeztetik a nemzeti államot s abban a hazafias értelmiség vezetését: kothurnus nélkül szólva, a nagybirtokosok osztályuralmát. Újat tehát az *Omge* gyűlése nem sokat hozott. Az a tárgyi-lagosan gondolkodók előtt sohasem volt kétséges, hogy amint a néposztályok a múltban sem kértek, sem ajándékba nem kaptak jogokat, hanem mindenkor a maguk erejével vívták ki azokat, úgy a jelenben sem lesz máskép. Csakhogy e jogokat nem a nemzetegészről kell kivívni, mert nem az áll a jogtalan néppel szemben, hanem csakis az uralkodó osztályoktól. S erre nézve mindenesetre biztató az *Omge* gyűlésének nyilvános fiaskója. Nem táplálunk vérmes reményeket. Jól tudjuk, hogy nem volt mindenki az *Omge* gyűlésén, aki belül fázik az általános szavazati jogtól. De viszont biztató az, hogy ezek vagy röstelték ezt az érzésüket a fényes napvilágnál leleplezni, vagy nincs meg a kellő energia bennük ezért magukat exponálni. Egyről azonban nem volna szabad az *Omge* urainak megfélekedni. Nevezetesen arról, hogy Magyarországot s a magyar nemzetet nem a feudális oligarchia, nem az a 2000 nagybirtokos alkotja, akinek a legutóbbi statisztikai adatok szerint 1000 kat. holdat meghaladó földbirtoka van, hanem az a húszmillió lélek, aki itt él, vergődik, izzad, dolgozik, fárad, verejtékével termékenyíti a magyar rögöt, kérges tenyerével istápolja a magyar ipart, lázas agyával s kimerült idegzetével építi fel a magyar kultúra palotáját. Ha azt a kétezer oligarchát kiemelnék a magyar glóbusról, ez a föld még mindig Magyarország maradna, s az élet árja, ép úgy zúgna tovább, mint előbb. De ha azt a húsz millió lelket elvesztené ez az ország, akkor megszűnnék Magyarország lenni s a kétezer oligarcha nem tartaná fenn a nemzetet. S ezt nemcsak mi tudjuk. Ezt a dinasztia is tudja. A külpolitikában való érvényesüléshez, a külföldi érdekeinkért kellő súlyllyal való fellépéshez népességileg, vagyoniilag s kulturálisan erős nemzet és állam szükséges. Ezt nem az agrárfeudalizmus, hanem az ipari kapitalizmus adja.

A magyar oligarchia jól teszi, ha visszagondol a jobbágyság felszabadítására. A szabadságharc minden sikere, minden nagyszerűsége, minden eposzi heroizmusa a jobbágyság felszabadításában leli legmélyebbre ható s legerősebb gyökerét. A földet és szabadságot nyert parasztság volt az a rendíthetetlen, az a leverhetetlen magva a magyar hadseregnek, amely az egész művelt világ figyelmét a magyar szabadságharcra irányította. A jobbágyság spontánnak feltüntetett felszabadítása tartotta meg az ország vezetését a történelminek nevezett osztályok kezében. Ha az 1848-i országgyűlés szűkkeblűségéből, rövidlátásból, rosszul istápolott osztályérdekből elszalasztja az alkalmat a jobbágyság felszabadításával a dinasztíát megelőzni, s az uralkodóra marad a korszakalkotó intézmény behozatala: a magyar szabadságharcra a történelem szegényebb lett volna s a magyar történelmi osztályok vezetőszerpe rég megszűnt volna.

Most a helyzet némileg hasonlatos. Ausztriában már fungál és sikerrel fungál, mert a partikuláris érdekek lehangosabb szóvivőinek kiszorításával s az obstrukció letörésével a parlamenti munkaképesség biztosítására vezetett az általános szavazati jog. Nálunk való behozatala — tekintve, hogy a dinasztikus érdek s a népi érdek e tekintetben azonos — csak időkérdése. Ha a magyar középosztály jobb belátását követve a további haladásnak élére áll s maga is közreműködik, hogy a nemzet népességét, gazdasági és kulturális fejlődésének e nélkülözhetetlen posztulátumát életbe léptesse, biztosíthatja magának a jövőre is a nemzeti közélet vezetését. Ha azonban rosszul felfogott osztályérdekből szembe helyezkedik, akkor ellenére fog megvalósulni s az idők árja elfogja őt seperi a magyar közélet színpadáról. (*Kégl János.*)

V.

Oh be irigylem a politikusokat, a nagy nyilvánosság e szabadjegyeseit! A kvalitás mérték-jelzői, amelyeket, mennél jobban differenciálódik a közgondolkodás, annál gondosabban adagolva juttat az érdemeseknek, ellenőrzés nélkül, korlátlan mennyiségben állanak a politikusok rendelkezésére.

„Tömör”, „ötletdús”, „klasszikus”, „színes”, „mély igazságokkal telített”: az ilyen jelzőket apró bonbonok gyanánt szopogatják a közélet becézett gyermekei. Mindenki belenyugszik, sőt öntudatlanul természetesennek találja, hogy a *valeur*-ök szörnyű arányúakká növekednek meg a szereplő politikus személyében. Kávéházi vicc szellemes ötletté, a magyar nyelv már eddig kifejlesztett minden készsége híjján küzködő dadogás szóközi lendületté, a gondolat kocavadásainak agyontaposott közhelyei termő őstalajjává válnak, ha a politikus úr veszi azokat protezsáló szárnya alá.

A politikusok zárt társadalmában a nagy társadalomtól egészen elkülönített nagyságok élnek, akiket e privilegizált mértékelés emelt nagyságokká. Van ott „rettentő tudás”, „költői lendület”, „csillogó humor” és mind e kvalitások kifelé imponáló fönséggel meredeznek. A jámbor köztudat megbámulja azokat és egyetlenegyszer se jut eszébe, hogy megtapogassa: vajon micsoda masszából rakódtak össze ezek

a szuverén arányok. Az újságok hűségesen közlik a politikus minden elröppentett megjegyzését, kolumnaszámra közlik a beszédet és ugyanazok a újságok, amelyek nem átalják még a városligeti szinkör bohózatairól is elmondani véleményüket, habozás nélkül biggyeszítik a politikusokhoz azokat a jelzőket, amelyeknek megállapítása pedig az ő hozzájárulásuk nélkül történt.

Mostanság naponta olvashatni az újságokban a képviselőjelöltek névsorát. Csupa olyan név, amelynek értékelése a pártkörök titkos kulcsa szerint végeztetett el. Talán egyetlen ember se az újjászületésére vajdó Magyarország szereplői közül. És ugyancsak az újságok, amelyek egy készsűlő színdarab szereposztását is oly komor gondallal ellenőrzik és egy-egy színész elszerződését cikkekkel, *interview*-kal nagy eseményné dagasztják: ugyanezek az újságok egyetlenegy kritikai megjegyzés nélkül regisztrálják a „nemzeti munka” készülő nagy komédiájának szereposztását.

Hogy miért szólok minderről most? Először is, mert egy újságban olvastam, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli taggá óhajtja választani gróf Tisza Istvánt, valószínűleg ama tiszteletreméltó rezignációjának jutalmául, amellyel e kiváló államférfiú eddig a tudományok művelésétől tartózkodott. Másodszer pedig azért, mert egy másik újságban olvastam, hogy gróf Tisza Istvánnak Nagyváradon tartott beszéde „sekszipíri mélységű”.

Nagyon szeretném, hogy — ha már ez a beszéd kolumnákat foglal le a közérdeklődés legelőjéből — akadna szakavatott ember, aki mindenféle pártpolitikai nézőpontot félretéve, méltatná ennek a beszédnek esztétikai értékét és a benne kifejtett gondolatok tudományos jelentőségét. Erre hivatott nem vagyok. Beérem azzal, hogy e beszédből egy hatalmas mondatot ide tűzzek a magam félénken kritizáló kérdőjelével együtt.

Íme így beszél gróf Tisza István, a magyar politikai élet providenciális vezére:

„Teljes megnyugvást önt belém a történelem tanulmányozásából évek és évtizedek során át magamba szítt és mindig erősebb meggyőződésemmé vált tudat, hogy botor féreg az ember, ha irányítani akarja a jövőndőt; hogy meg kell nyugodnunk abban, hogy mindannyian öntudatlan eszközök vagyunk az emberiség sorsát magasabb szempontok szerint intéző világhatalom kezében és hogy teljesítsük mi kötelességünket, végezzük el azt a munkát, amelyet elénk tár a sors, de ne sokat örüljünk a sikernek, ne sokat búsuljunk a balsiker felett.”

Hej, micsoda irigység sajdul meg bennem e magasztosan derűs gondtalanság láttán, amellyel egy politikai vezérférfiú ilyen bölcseséget mer elmondani a nagy nyilvánosság előtt. Kis újságírók, akiknek robotmunkájukban ilyesmit kellene leírniuk, bizonyára búsan lehajtanak utána a fejüket és rezignált undorral sóhajtanák:

— Ilyen az élet! Hiába, élni muszáj! (*Nagy Endre*)

Könyvismertetések és bírálatok

Pittsburghi Szemle. (*The Pittsburgh Survey. New - York 1909. 433. l.*)

Mintegy 250.000 bér munkást foglalkoztatnak Pittsburgh gyárai és bányái, köztük 70.000 acél- és 200.000 bányamunkást. Amerika „a vasváros” és „a világ műhelye” névvel ruházta föl e várost. Az anyagi termelés e hatalmas gócpontja szellemi élet tekintetében egyik legelmaradtabb helye az országnak, hol néha egész télen nincs egyetlen hangverseny vagy előadás. Egyéb ellentétei által is legsötétebb oldalát tünteti föl az amerikai életnek: nyomorúságos, rohadó faviskók és égbe nyúló felhőkarcoló, távol élő milliomosok és zsúfolt *slum*-ökben sínylő munkások.

Egy maroknyi *settlement-worker* összeállt, hogy megismertesse a közönséggel három füzetben: 1. Pittsburgh népét, 2. lakóhelyét és 3. munkáját. Az egész sajtó elismeréssel fogadta e munkát, sőt egyik szemle (*World's Work*) annyira ment, hogy még Booth Londonról szóló monumentális művének is fölébe helyezte.

A füzetek írói egy művészt is bevettek soraiba, aki Meunier-re emlékeztető stílusban, megkapó realizmussal ábrázolja egész sereg képből a pittsburghi munkás életét.

Ez a munka reánk nézve sem lehet érdektelen, hisz sok ezer honfitársunk van e munkások közt és számuk minden valószínűség mellett inkább fog növekedni, semmint csökkenni. A Carnegie művek idegen munkásai így sorakoznak szám szerint: tót 6477, lengyel 2255, brit 2010, magyar 1323, horvát 1239, román 410 stb., vagyis tőlünk kerül, ki e vállalat legtöbb munkása. Sajnos, a Pittsburghban lakó összes magyarság száma nem tűnik ki e könyvből és külön jellemzését sem találjuk, mert az amerikai egyszerűen a „szláv” gyűjtőnév fogalma alá foglalja az összes előtte ismeretlen nyelvű — keleteurópai népeket.

A bevándorló munkásról szóló vélemény egyik író szerint körülbelül a következőkben foglalható össze. Az európai munkást a nagy bér csábítja. Galíciában, Olaszországban, Oroszországban a bér 1,25—2,50 korona, a munkaidő pedig 12—16 óra, holott Amerikában 9—12 órás munkáért 7,50—10 korona jár. A szláv munkás fizikuma kiállja a versenyt bármely népével, de a munkaadók véleménye szerint általában e munkások „buták és nagyobb felügyelő személyzet tesznek szükségessé, mint az angol nyelvűek. Sok vállalkozó kétségkívül szívesebben szerződtené az utóbbiakat, de a kínált munka-

bérért nem kapják meg őket, így tehát a szlávra szorúlnak. Sokan azért szeretik jobban a szláv és olasz munkást, mert ezek alázatosak, szó nélkül engedelmeskednek, könnyebben fegyelmezhetőek és szívesen dolgoznak időn túl, zúgolódás nélkül.”

Az idegenek egymás iránt nem ritkán viseltetnek gyűlölettel: a lengyel és litván közt semmi közös érzés nincs és mindketten megvetik a tótot”. Az idegenek közti gyűlöletet a munkaadók gyakran használják ki, kivált bérharcokban. Egyik író azt jósolja, hogy az olasz és szláv munkások kezében a szervezetek — nagy összetartásukat tekintve — idővel hatalmasabb fegyverré válhatnak, mint az angolszászokéban. E jóslat teljesülése mellett szól a lengyeleknek most páratlan kitarással folytatott szövőgyári sztrájkja, melynek letörésére görög sztrájktróket hozattak.

A hazai viszonyokhoz képest persze fényes keresetük van a munkásoknak. „A legcsekélyebb bér, melyet a szláv munkások közt találtam, 13½ cent (67,5 fillér) óránként. A közönséges munkás bére óránként 15 — 16,5 cent.” Az újonnan érkezők természetesen a legolcsóbbak és az író tud esetet, hogy horvát munkások napi 1,20 dollárért (6 korona) vállaltak munkát. A munkafelügyelő ennek hírére fölkiáltott: „En istenem, miféle országból jöhetnek ezek?” Mire vezetőjük így felelt: Adj nekik rozskenyeret, egy heringet és sört és meg vannak elégedve.” Aki a hazai viszonyokat ismeri, tudhatja, hogy a vezető mily kevésbé túlzott.

Kétségtelen, hogy a kivándorolt mezei munkás jobban él, mint otthon. E könyv adatai rámutatnak arra, hogy az ipari munkás helyzete is sokkal kedvezőbb. Ugyanis egy átlagos szláv családnak (ebbe nyilván a magyar is beletartozik), mely három felnőtt személyből és egy kis gyermekből áll, heti háztartási budgetje a következő:

	Cent (kb. 5 fillér)	pound (0.454 kg.)
Kenyér	75	14
Sütemény	3	—
Hús	146	10
Liszt	26	6
Burgonya	25	15
Főzelék	9	3
Szemes bab	6	1
Tojás	24	1,5
Tej	11	4
Vaj	38	1,5
Sajt	5	0,75
Gyümölcs	13	3
Cukor	14	3
Tea	8	—
Kávés	16	—
Vegyes	40	—

510 cent

Az amerikai előtt végső szegénységnek tűnik föl, hogy egy háztartás havonta csak 110 koronát költhet élelemre. Így áll a dolog a

lakásviszonyokkal is. Mivel az amerikai munkás azonnal elköltözik arról a vidékről, ahová a „hunok” letelepültek, a bevándorló ugyanolyan lakásért többet fizet, mint a benszülött; pl. amiért az amerikai havi 10—12 dollárt költ, ezért az idegen 18-at kénytelen adni.

Az idegen elem különös bűnéül róják föl az ivást és ki kell emelni, hogy az amerikai közvélemény e tekintetben igen szigorú, hogy legtöbb ember előtt a „mérsékelt” szeszélvezet is erkölcsi züllés jele. Az iszákosság talán legtöbbet árt a bevándorlók jó hírének és vasárnaponként kiszolgáltatja őket a zsaroló hatósági közegeknek. T. i. Pittsburghban az *alderman*-ek fizetése a letartóztatások számától függ, így tehát minden ok elég jó a letartóztatásra. Egyik író előtt azonban egy rendőr keservesen panaszkolt: „Az idegen már túlokos, a régi idők elmúltak.”

A bevándorló egyébként is teljesen ki van szolgáltatva bárkinek, első sorban a munkaadónak. A balesetek száma ijesztően nagy: 1907-ben 526 halálos kimenetelű és 2000 kórházi eset volt. Minthogy ez 8—10 év alatt 10.000-re menő nyomorékot jelent, a város utcái telve vannak félkezű és féllábú emberekkel. A kártérítés oly nyomorúságos, hogy halálos kimenetelű baleset után az olasz munkások hátramara-dottjai szerződészerűleg 200 dollárnál nem kapnak többet. Az olaszok vezető embere azzal magyarázta a dolgot, hogy lehetlenség kedvezőbb föltételeket kikötni, mert a bíróság „hazafiasságból” ritkán kényszerít egy amerikai vállalatot arra, hogy külföldre kártérítést fizessen. A horvát-egylet 17.000 tagja közül 95 ember esett áldozatul ipari balesetnek (az összes halálozások egy harmada) és 85 vált munkaképtelenné.

A nemzeti egyleteken kívül az egyház tartja össze az idegeneket. Különösen vallásosak a szlávok és litvánok (Pittsburghban 4 millió koronára tehető egyházaik vagyona), a csehek azonban mindenütt szabadgondolkodókkul ismeretesek. A magyarok lanyhák, az olaszok hitbuzgalma pedig csak addig terjed, míg pénzáldozatról nincs szó. A munkások túlnyomó többsége szervezetlen, mert a nagyvállalkozók minden oly alkalmazottat, akiről kiderül, hogy valamely szervezet tagja, azonnal elbocsájtanak.

A kivándorolt tótok helyzetét hazánkhoz élesen világítja meg az alábbi szemelvény e könyvből:

„Hudák tót, aki mintegy 17 év előtt jött ez országba 19 éves korában. Minden tekintetben pompás példánya az embernek; fizikailag óriás számba vehető, 6 láb és 2 hüvely, domború mellű, széles vállú. Oliverben dolgozik a Pennsylvania javító műhelyekben, havonta 80 dollárt keres, ami igen jó fizetés egy szlávnak, tekintve, hogy a munka állandó és nem veszélyes. Nagy tekintéllyel kell birmia az egész szomszédság előtt, mert mikor egy délután hazamentem vele, mindenfelől köszöntek neki, oly hangon, mely szeretetet és tiszteletet mutatott. Tisztán öltözik és folyékonyan beszél angolul. Ha van oly fajtája a bevándorlónak, akire mindenek fölött szükségünk van, úgy gondoltam, Hudák ez a fajta.

„Először akkor fedeztem föl honvágyát, amikor megkérdeztem, hogy miért nem szerez polgárjogot. „Minek tennék hamis esküt?” mondta.

„Nem értettem meg és magyarázatot kértem. „Minthogy visszatérek az ó hazába, nem volna helyes, ha hűtlen lennék hozzá és amerikai polgárrá lennék.” Okait kérdeztem, és előadta azokat, — oly okokat, melyek sok ezer esetre ráillenek. Ősi őstzönből földműves volt; a föld iránti szeretete lényének

egy része volt oly vágyódás, mely haláláig fog tartam. Amióta idejött és az iparba vetette magát, az egyetlen föld, melyet valaha úgy ismert, hogy vonzó érzett iránta, ez a föld melyen született és amikor elérkezett az idő hogy kielégíthette e föld utáni vágyát, gondolatai csak régi hazája földjére tértek vissza. Így bár társadalmilag ép oly jó helyzete volt itt, mint ott és gazdaságilag jobb, visszament.

Ugyanígy volt Minek is. Az ő becsvágya az volt, hogy gazdag paraszt lehessen néhány év múlva Magyarországon és nem rég ő és felesége hazamentek és földet vettek. Néhány hétig maradtak csak, de ez a néhány hét elég volt. Gyógyultan tértek vissza. „Minden kis falusi írnokocska lenézett, mert nem beszéltem a hivatalos magyar nyelvet,” mondta nekem Minek. Ő hivatalnok volt, én pedig csak paraszt. Negyed annyi jövedelme sem volt, mint nekem, mégis meg kellett hajolnom előtte. Ez bántott. Amerikában szabad ember vagyok. Aztán pedig, jobb dolgom van itt, mint az ő hazában. Igen, elég jó nekem Amerika.”

A tótok, horvátok számban, vagyonban, szervezetségben, tekintélyben egyre növekszenek. Általában úgy írnak róluk, mint politikai menekültekről. (Lásd Prof. Steiner, Commons stb. stb. könyveit.) Bár értesülésem szerint jó viszonyban vannak a magyarokkal, nagy részük áldozatrakész, amikor otthoni fajrokonai támogatására kerül a sor. Jelenleg bizonyára még nem lehet róla szó, de a jövőre nézve ki merné lehetetlennek mondani, hogy nem fognak-e ép oly befolyást gyakorolni a hazai politikára, mint az amerikai irek a brit politikára? A lengyelek máris követik az ír példát. Ne feledjük el, hogy Amerikában népszerű az ilyen szerep és hogy Magyarországon kevesebb pénz nagyobb segítség, mint sok a gazdag Britanniában. Hazánk liberális híre máris hosszú időre helyrehozhatatlanul diszkreditált Amerikában; azt a dús örökséget, melyet Kossuth és emigráns társai a magyarságnak megszereztek, rövidlátó, kapzsi politikusok nemesak otthon, de külföldön is könnyelműen elfecsérelték. Ne feledjük azt sem, hogy a hazai papság befolyása valószínűleg rövid idő múlva véget ér Amerikában. Az amerikai közvélemény ugyan nagyon pártolja a vallásosság ápolását, de gyanús szemmel nézi az európai származású papságot, melyet egyre hangosabban pénzvággyal és antidemokrata érzelmekkel vádol. A vatikán támogatása alig lehet kétséges, amint Amerika rászorul és ezzel vége az egyetlen eszköznek, mellyel Magyarország — úgy ahogy — hathat a kivándorolt nemzetiségekre. Pedig ezek intellektuális és anyagi ereje rövid idő múlva előreláthatólag nagyon is számbaveendő erő lesz, melyet könnyű lesz Magyarországgal ellenfordítani. Kit terhel majd ezért a felelősség?

Sok egyéb figyelemre méltó is van e könyvben, e bennünket oly köz vetetlenül érintő dolgokon kívül, mint pl. a kis monográfiák számba menő fejezetek a 22 ezren fölüli női bérmunkásokról, a közel 30 ezernyi négerről stb.

Pittsburgh egészben véve az amerikai ipari vállalkozás szervező képességének legfényesebb diadala. A keleteurópai, középkorban élő paraszt-tömeget a legmodernebb termelés tényezőjévé változtatja. Ez két eszközzel érhető el: óriási fizetés a szellemi munkáért és oly egyszerű munkaeszközök adása a durva parasztkézbe, melyekkel egy gyermek is elbánhatik és melyeket egy örült sem tehet tönkre. A tanult munkáért jó fizetés jár. Már maga az angol nyelv tudása óránként 10 fillér fizetéstöbbletet jelent egyik író szerint. Alig

lehet kétséges hogy ez az angol nyelv terjesztésének leghathatósabb eszköze. Az építómunkás napi 8 óráért 2 \$, a vakolatkordó pedig 3,55 fizetést kap. Nyomdászok évi keresete 800—100 \$, a reggeli lapok szedőié pedig 1500 \$ (7500 korona). Gépészek órábère 50 cent. Jobb munkások napszáma nem ritkán 4 Sí, sőt még a bányamunkásoké is átlag 5,36 \$.

Mégis, a jobb fizetés dacára is keserves a bevándorló sorsa. *Standard of living*-je a négeré alatt áll és így az amerikai nem sokkal tartja különbnek a négernél. E megvetéshez a nagy bizonytalanság, a teljes elhagyatottság és védtelenség érzete járul. Ha hozzávesszük a hontalanságot, a folytonos életveszedelmet, lehet-e ezt dollárokkal és centekkel megfizetni?

Mikor e sorokat írom, értesülök a napi sajtóból, hogy Buffalóban közadakozás indult meg egy hasonló irányú „Buffalói Szemle” kiadására. Vajon Budapesten nem akadna pénz és ember ilyenféle munkára?

B. R.

§=====§

A szindikalizmus és

Bergson. (*C. Bouglé, Syndicalistes et Bergsoniens. La Revue du Mois, 10 avril 1909. pp. 403—416.*)

Az új szocialista elmélet a nagyszerű francia gondolkodó, Bergson, írásaival igyekszik támogatni tanításait. Sokszor hivatknak reá a szindikalista teoretikusok. Bouglé

ebben a cikkében próbálja megállapítani azt a viszonyt, amelyet Bergson tanai és a szindikalista elmélet között, a filozófus akarata ellenére, fölállítottak.

A szindikalizmus filozófusai szerint a marxi elméletekkel nem kell sokat törődni. A forradalomnak nincs szüksége teóriákra, az értelem konstrukcióira. Legyünk mindenképen marxistábbak magánál Marxnál. Óvakodjunk mint a tüztől az értelem ambícióitól. Elégedjünk meg azzal, ha a tények följegyzői leszünk. Ezt sokkal könnyebb megtennünk nekünk, mint Marxnak az ő korában. Manapság végre a munkásosztály elkezd exisztálni maga-magától és maga-magáért. Őt kövessük napi harcaiban, lessük el az akcióinak közepette megszülető gondolatokat, de ne adjunk, ne fabrikáljunk számára eszméket. (Érdekes — jegyzi meg itt Bouglé — hogy bár a szindikalista elmélet alapgondolatai vérbeli munkásoktól származnak, az elmélet továbbfejlesztői, a fönti álláspont képviselői polgári eredetű és polgári foglalkozású emberek, akiket Sombart méltán nevez az „elmélet gourmet”-inak. A munkásosztály a történelem nagy némája, amely csak kiált egyet-egyét néha-néha, de akik számára a doktrínákat csinálják, kevés kivétellel, a polgári osztályból kerülnek ki.)

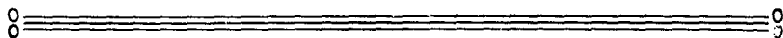
A bergsoni antiintellektualizmusra támaszkodva, beszélnek le bennünket az értelemben való vak bizakodásról és ehelyett a munkáslendület, ez *élan vital* inspirációinak termékenységét hangsúlyozzák. Értelemellenességükben találkoznak — kissé furcsa találkozás — a legszélsőbb reakció táborával, a neokatholikusokkal, a modernistákkal, akik szintén elvetik a világszervező, a kaosz-rendbeszedő értelemben való hitet. Ők is az akció dicséretét zengik, az inspiráló akcióét

mely belénk szuggerálja, ránk erőszakolja az élet szükségleteinek megfelelő meggyőződéseket. A bergsoni bölcsélet megtanít minket arra, hogy bizalmatlankodjunk, ha nem is az észben (*raisori*), legalább a disszkuszív értelemben (*l'entendement*), amely a tudat adatait hajlékony formálható, megérthető fogalmakra alakítja át. Ezek a működései kétségkívül szükségesek mind a társadalom összhangja, mind a természet ellen való küzdelem érdekében, de veszedelmesek, mihelyt azt hisszük róluk, hogy fölfedik előttünk a dolgok mélységét. Ellenkezőleg, elrejtik előlünk ezeket a realitásokat. „*Nous risquons, si nous nous laissons prendre au filet que l'intelligence jette sur les choses, de nous muer en choses nous mémes. Nous deviendrons incapables de vivre de cette vie intérieure, qui ne s'étale pas dans l'espace mais se concentre dans la pure durée. Nous perdrons le bénéfice de ces intuitions illuminantes, recompenses de l'effort personnel, qui seules nous permettent de comprendre la vie par une Sympathie inexprimable.*” (406.)

Ismeretesek azok a vétkek, amelyeket a szindikalizmus a politikának fölhánytorgat. De szerinte nemcsak a demokrácia módszerei szerencsétlenek, hanem maga az ideálja is. Ez az intellektuálisok ideálja, olyan embereké, akik a teoretikus ember felsőbbségében hisznek és azt képzelik, hogy a társadalom megmentésére elegendő ezer meg ezer példányban létrehozni ezt a típust. Az akció az egyedüli szervezője a gondolatnak. Szerezze az ember gondolatait is úgy, amint életét föntartja, homlokának veritékével. A mindennapi küzdelemben alakul ki az igazi lélek. A termelők, nem a fecsegők kultúráját követeli a szindikalista ösztön növekvő energiával. Minden osztálynak a maga kultúráját, minden osztálynak a maga ideálját! A germánok megengedték fertőzni magukat a latin kultúrától. Vigyázzunk, hogy így ne járjanak az új barbárok is, akikbe az új civilizáció az ő reményét vetette. Proletár, akár kicsiny, akár nagy a poharad, a magad poharából igyál. És a nagyobb biztonság kedvéért magad is csinálj meg magadnak a poharad. Izoláltságra van szüksége a munkásosztálynak. („*Être Soi-même, cest pour un bergsonien la formule de la liberté*” 412.) Örködni kell a szakszervezeti intézmények körül, amelyekben a munkásosztály teljesen önállóan új jogot, új erkölcsöt, új világot hoz létre.

De nem szabad megfélemlkezni a „mítosz” értékeléséről. Semmiféle nagy dolog se jó létre mítosz nélkül, amely nem leírása a dolognak, hanem az akarat kifejezése. Ne kérdezzük, hogyan csináljuk meg az általános sztrájkot, hogy fog-e sikerülni. Elegendő, ha az általános sztrájk víziói — milliónyi ember keresztbe tett karokkal, az üres magtárak, a mozgósított katonaság — amíg a burzsoát megfélemlítik, arra emlékeztetik a munkást, hogy harcban álló hadsereg tagja.

A bergsoni szindikalisták műhelyéből, bármily véleményvel legyünk is hitvallásukról, fejezi be Bouglé éles, de egészséges szél fúj felénk. Fölbreszt bennünket és rég megingathatatlanok hitt, megsontosodott elveink újra való mérlegelésére kényszerít. Sz. Art.

Oppenheimer Ricardója.

(*Franz Oppenheimer. David Ricardo's Grundrententheorie. Berlin. Georg Reimer. 1909. 254. oldal*)

Malthus és Marx közgazdasági rendszerének bírálata után Oppenheimer ezen művében Ricardo földjára-
dék elméletét boncolgatja. Művének gondolatmenete a következő:

Miután a hűbér-állam és gazdasági rend Nyugateurópában megbukott, a munkásság helyzetének várt javulása nem következett be. A 19. századelei szocialisták, Spence, Hall ezért a tőkéseket és földbirtokosokat avval vádolják meg, hogy monopolisztikus módon kifosztják a munkásságot, alacsony bérek fizetése és magas gabonárak által. Ezért a polgári közgazdászok második generációja, Malthus és Ricardo, feladata volt ezen támadásokkal szemben kimutatni, hogy az alacsony munkabér és a magas földjára-
dék természetes, jogos alapon jönnek létre, nem monopoljellegű dolgok. Az elsőnek igazolására szolgált a „béralap” teória; a másodiknak a Ricardo-féle különbszeti földjára-
dék. A munkásság rossz helyzetét pedig a népeségnek az élelmiszerekhez képest túlgyors szaporodásával magyarázták, összecserélve a csökkenő földhozadék törvényét, mely változatlan földművelési technika mellett fennáll, a csökkenő élelmikör nem igaz tételével. Ricardonak ki kellett mutatni, hogy a földjára-
dék nem monopol ár: vagyis a fogyasztó nem fizet a gabonáért a jogosnál magasabb árat; pontosabban, hogy a földjára-
dék nem alkatrésze az árnak, nem drágítja az árt.

Ricardo ezt ismeretes földjára-
dék elméletével éri el: a jára-
dék csakis különbszeti jára-
dék; nagysága mindig csak a legrosszabb földön, illetve a legkevésbé produktív módon alkalmazott utolsó tőkerészlet és a legkedvezőbb módon alkalmazott tőke-hozadék-különbségével egyenlő. Árat a legkedvezőtlenebb módon alkalmazott tőkével termelt gabonában foglalt munkamennyiség szabja meg: ez szabályozza, természetes, jogos módon a jára-
dékot!

Evvél szemben áll Rodbertus meg nem cáfolt támadása, hogy Ricardo csak a jára-
dékok különbszetét, de nem magát a földjára-
dékot magyarázza meg. Ha az összes a földművelésbe fektett tőkék hozadéka egyforma nagy volna, úgy Ricardo szerint jára-
dék nem keletkezhetnék.

Ez azonban legalább is valószínűtlen. Rodbertus a következő problémát állítja fel. Vegyünk egy kerek szigetet, melyben a mai föld és tőketulajdon áll fenn, külkereskedelem nélkül. A sziget közepén elterülő város csak ipart űz, a határ csak mezőgazdaságot. A sziget nem nagy: az összes birtokok a várostól lenyúlnak a tengerig; tehát kedvezőbb helyzete egynek sincs; a föld minősége is egyforma; földművelésbeli javítások folytán az újabban alkalmazott tőkék hozadéka ugyanakkora, mint a régebbieké. A mezőgazdasági, valamint ipari termékek pontosan a bennük foglalt munkamennyiség arányában cserélődnek ki. A produktivitás elég nagy, hogy a tőkéseknak munkabéren és az elhasznált tőke pótlásán kívül tekintélyes nyereségük marad. Itt tehát — mondja Rodbertus — a különbszeti jára-
dék ki van zárva: és mégis lesz földjára-
dék-jövedelem. Miért van itt mégis földjára-
dék-jövedelem? Ricardo egyetlen követőbe sem

felelt kérdéseimre, sem nem tárgyalta problémámat. Míg ez meg nem történik, felteszem, hogy nem is képes rá senki!

Rodbertus problémájának megoldását Lexis és Diehl külön-külön megkísérlették. Oppenheimer mindkét megoldásról kimutatja, hogy nem felelnek meg Ricardo tanának, mivel monopol-járadékot tételeznek fel: a Rodbertus-féle probléma tehát Ricardo tanával nem oldható meg.

Miután még kimutatta, hogy a különbözeti járadék megállapításában senki, sem James Anderson, sem Malthus, sem Edward West nem előzte meg Ricardot, áttér Ricardo rendszerének bírálatára.

Oppenheimer szerint Ricardo járadékelméletének bizonyítása logikailag téves: 1. mert Ricardo járadékelmélete feltételezi értékelméletének helyességét; viszont értékelméletét a Smith féle költségelmélettel szemben úgy védi meg, hogy bebizonyítja, miszerint a mezőgazdasági termékek is „természetes árukon” = munkabér + tőkenyereség kelnek el; itt tehát circulus van a bizonyításában; 2. mert Ricardo érvényesnek veszi a munkabér-alap elméletét, tehát azt a lehetőséget, hogy a földjáradék a munkabérből való levonás, nem veszi figyelembe. Mivel pedig a munkabér-alap elmélet tarthatatlan, Ricardo bizonyításánk egyik premisszája helytelen. Továbbá nem lehet helyességét a mai gazdasági rend tényeiből sem bizonyítani, mert sehol sincs olyan föld, vagy olyan tőke földművelésben alkalmazva, melynek járadéka nulla volna. Ellenkezőleg, bebizonyítható, hogy a földjáradék-jövedelem igenis monopoljövedelem, amennyiben a munkabér monopolisztikus lenyomása által keletkezik. Bizonyítható, hogy a földjáradék erőszakos úton keletkezett és mai alakjában sem egyéb, mint egy feudális hatalmi pozíció következménye.

Ha vizsgáljuk a feudális földjáradékot, világosan látszik, hogy nem egyéb, mint levonás a jobbágyok „természetes munkabéréből”; föltétele a politikai erőszak, mellyel a földet a paraszt elől elzárják és az engedélyért, hogy rajta dolgozhassék, levonnak bizonyos részt keresményéből; igazuk van a fiziokratáknak, hogy feudális viszonyok közt — midőn a gabona nem kerül piacra, minél produktívabb a munka, annál nagyobb a földesúr járadékjövedelme, annál több gabonát kap jobbágyaitól. Ellenben a kapitalisztikus társadalomban, Ricardo tana értelmében, a munka produktívásának haladásával a járadéknak csökkeni kell. Minden feudális nagybirtok erőszakon alapszik, jogi monopólium, minden feudális járadéklevonás a föld művelőinek természetes béréből. (154.)

Ricardo és követői szerint a különbözeti földjáradék minden társadalmi állapotban egyformán fennáll; a feudális földjáradékról kitérve, hogy monopoljellegű, a Ricardo-féle tan, hogy minden földjáradék tiszta *naturrechtlich* viszonyokból származik, részben már megdőlt!

Richard Jones, Berens és Diehl, Ricardo hívei, úgy vélik Ricardo tanának helyességét legalább a mai kapitalisztikus viszonyokra fentartani, hogy a feudális földjáradékot nem tekintik igazi járadéknak, vagy mint Jones elismerik monopol-járadéknak, de állítják, hogy a kapitalizmus az eredetileg monopoljellegű földjáradékot termé-

szetjogi járadékká alakította át, míg Diehl és Berens szerint a feudális járadékjövedelem nem különbözeti járadék, hanem megadóztatás volt. Ez azonban nem lehet helyes, mert Ricardo tanai értelmében minden társadalmi berendezés mellett kell különbözeti járadéknak létezni. Ha a feudális földjáradék nem különbözeti járadék, hol van a feudális korban a különbözeti járadék.

Hogy a kapitalisztikus járadék is lényegében feudális földjáradék, bizonyítja az, hogy a földbirtokos egyszerűen visszaállíthatja a feudális formát: ehhez csak az szükséges, hogy gabonajáradékát ne vesse piacra, ne alakítsa át pénzáradékká, hanem magát a gabonát fordítsa cselédek, iparosok, tudósok, művészek fizetésére. Tényleges fogyasztása, fenyűzése körülbelül ugyanakkora lesz, mint előbb, járadékának feudális jellege azonban világosan kitűnik. Vagyis a kapitalisztikus járadék csakis a pénzformában való megjelenése által különbözik a feudálisétól, lényegében ez is levonás a természetes munkabérből.

Ricardo tana tehát helytelen. Ricardo pedig azért jutott ezen helytelen eredményre, mert ki akarván mutatni a földjáradék jogos voltát, néma járadékot, mint a földbirtokos osztály jövedelmét, hanem a járadékot, mint földdarabok hozadék-különbségét, — minden szociológiai vonatkozástól elszigetelve — vizsgálta.

A földjáradék-jövedelem értéktöbblet kisajátítás, mint Marx mondja: föltétele, hogy munkaeszközöket nélkülöző munkástömeg létezzék, mely munkaerejét kénytelen áruba bocsátani. A munkások megfosztása a termelő eszközöktől pedig csak úgy lehetséges, hogy az összes föld, amelyen kilátás van, hogy belátható időn belül járadékot fog hozni, magántulajdont képez, a termelés elől elzáratik, a mint ezt Henry George Kaliforniára olyan szépen leírja, vagy a mint a városi telekjáradéknál világosan kitűnik. A nagybirtok monopóliuma teszi lehetővé, hogy a munkások nem üzhetnek önálló termelést; tehát a földön való magántulajdon teszi lehetővé a kapitalisztikus kizsákmányolást is: vagyis az elsődleges földbirtok-monopólium teszi csak lehetővé a tőke másodlagos monopóliumát!

Végül még ismeretes bérelméletének vázlatát találjuk Oppenheimer ezen művében. A munka rendkívül világos, logikus, meggyőző. Néhány kisebb fontosságú gyenge ponttól eltekintve egy fontos fogalom magyarázatát teljesen nélkülözzük: nem tűnik ki, mit ért „természetes munkabér” alatt, melyből való levonás által keletkezzék a járadék?

Ha Oppenheimer természetes munkabér alatt a teljes munkaterméket érti — levonva természetesen a tőke kopását — úgy semmi különbség sem volna tőkésjövedelem és földjáradék jövedelem közt: mindkettő a monopólium fejében elvont része a munkások munkatermévének. Ez azonban nem magyarázná meg tényleg fennálló különbségeket tőke-profit és földjáradék közt: egyenlő tőkék *ceteris paribus* egyenlő profitot hoznak; egyenlő nagyságú, de különböző fekvésű, minőségű stb. földek járadéka tényleg nagyon különböző. Vagyis, ha a járadék semmi más nem volna, mint „levonás a természetes munkabérből” hogyan lehetséges az, hogy egyenlő számú munkások természetes munkabérből, a föld különböző minősége szerint, egyik esetben öt annyit lehet levonni, mint a másikban?

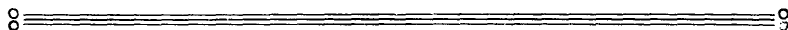
Magam a következő formulázást adnám a földjáraadék kérdés megoldásának. A Ricardo-féle különbözőti járaadék tényleg bármily társadalmi viszonyok közt fennáll: ugyanis, hogy a termékenyebb föld és az első befektetésű tőke hozadéka nagyobb mint a terméketlenebb földé vagy utóbb alkalmazott tőkée.

A hozadék különbözet természetzi tényétől meg kell különböztetni a földjáraadék jövedelmet, mint társadalmi tényt.

Amennyire a történelmet ismerjük, mindenkor minden megművelt föld biztosított tulajdonosának munkanélküli jövedelmet, mióta földmagántulajdon fennáll. Ezen jövedelem nem más, mint amit a földesúr a földet művelő munkások munkatermekéből, gabonájából a jogi formát öltött erőszak által elvett. Ezen gabonajövedelem tehát fennállt volna akkor is, ha az összes föld és tőke egyforma minőségű: nem más, mint a munkások által termelt értéktobblet kisajátítása. Tehát nem minden földjáraadékjövedelem különbözőti járaadék, mint Ricardo állította.

Viszont ezen egyszerűen kisajátított értéktobblet nagysága különböző, a föld termékenysége szerint: a földbirtokos, ha jobb földje van, a bármely megművelt földön nyert járaadéknál nagyobb járaadékat nyer; tehát a Ricardo-féle különbözőti járaadék külön jövedelemtobblet a rendes minden földtulajdonosnak jutó járaadékjövedelem felül.

Ez egészen világos a terménygazdaságnál: a jobb földdel bíró hűbérúr azonos számú jobbágytól nagyobb mennyiségű gabonát kap, mint aki rosszabb földet bír. Mivel pedig a gabona nem a benne foglalt munkamennyiség szerint cserélődik ki pénzért vagy ipari termékekért, hanem minden szükséglet fedezésére még szükséges mennyiség azon az áron kel el, mint a legrosszabb körülmények közt termelt gabona egysége, nagyobb gabonajáraadék arányosan nagyobb pénzjáraadékat fog eredményezni! Vj.

Az újhegelianizmus jogbölcsélete. (*Lehrbuch der Rechtsphilosophie* v. Josef Kohler. Berlin und Leipzig. Dr. Walther is. Rothschild. 1909.)

A utolsó évek filozófiai mozgalmai közegett mindinkább élénkülni kezd a jogbölcsélet iránti érdeklődés. Az újkantianusok és újhegelianusok iskolája mellett egyes filozófusok, jogtudósok, szociológusok is hozzájárultak ez érdeklődés ébrentartásához. Azt, amit az újkantianusok részéről Stammler, a jogászok részéről Ihering, a szociológusok köréből Spencer, Gumplovicz és a kriminológiai részletkutatók terén Lombroso és Ferri, a szocialista politikusok közül Lassalle, individualista filozófusok közül különösen Nietzsche tettek a jogbölcsélet fejlesztése érdekében, azt az újhegelianusok részéről Köhler vállalta. E vállalkozásának eredményeit nyújtja legutóbb megjelent könyvében. Ennek, csak úgy mint szerző egész gondolkodásmódjának alkotóelemeit különböző népek jogviszonyainak tanulmányozása és a régi és új filozófia tanaiban való búvárkodás adják. Szerzőnek e vallomásából következtetést vonhatni módszerére: a filozófia történelmi és jelenkori eredményeinek meg a kultúra különböző fokán álló népek jellegének összegezéséből áll elő

a berlini professzor jogbölcészete. Ez a módszer, bár az első pillanatra azt a látszatot kelti, mintha a jogfilozófia spekulatív elemeinek empirikus tényezők által való helyes mérsékelését jelentené, sok tekintetben aggályos. A jog bölcseleti felfogása ugyanis nem a jogtudomány általános elveinek a filozófiai megismeréssel való összeforrasztását célozza, hanem a jog saját külön életnyilvánulásának végső alapelveit kutatja.

A könyv egy általános és egy különös részre oszlik. Az első fölött teljesen Hegel szelleme lebeg felfogásban, módszerben, sőt még formában is. A paragrafusokba ékelt szellemeskedések Hegel mellett még csak egy istenségnek engednek teret és ez Nietzsche, akinek „korszakalkotó befolyását” a jog filozófiájára azonban, sajnos, csak érinti. Csak tényállítás formájában, minden bizonyító eljárás mellőzésével. Annál mérgebben támadja Kantot és iskoláját, és ezt is inkább kijelentésekkel, mint bizonyítékokkal. A problémák egész raját idézi fel rövid 40 oldalon, de ezen problémák megoldásával még csak meg sem próbálkozik. Ilyen módon intézi el a kulturfejlődésnek — szerinte — problémáit: a logikus és logikátlan folyamatokat a világtörténelemben, a lelki élet fejlődéstanát és a fejlődés különféleégeit 16 oldalon, anélkül, hogy tisztán látnók a jog szerepét a kultúra e fejlődésében. Igaz, hogy ahhoz, hogy azt tisztán lássuk, szerzőnek teljesen meg kellene változtatnia a kultúráról vallott nézeteit, mert szerinte „az emberi kultúra fő rugói mindenkor az emberek lelki hajlamai, melyek játéka eleveníti meg voltaképpen a világtörténelmet”. Nem csoda, hogy szerző nem megy valami sokra e „játék-elmélettel”, lévén a „lelki hajlam” önmagában is, Köhler felfogásában is olyan síkos fogalom, hogy a dialektika összes eszközei sem óvnak meg az elcsúszástól. Nem óvják meg szerzőt sem, főleg a könyv különös részében nem, ahol sok ismert etnográfiai adat felhasználásával igyekszik némi életet önteni a hagyományos jogi dogmatika általános elveibe. De már e különös rész második sorában, a személyi jogok tárgyalásánál kénytelen sutba dobni összes szövegeit, hogy a rabszolgaságot a perhorreszkált materialista felfogással magyarázza és lelki hajlamok helyett egészen brutális gazdasági eszközökkel operáljon. Sőt kijelenti, hogy a rabszolgaságot nem is szabad az újkori szempontból, az emberi jogok szempontjából megítélni, mert „a technikának tovább kell képződnie, az embereknek fejlődniük kell az ipari élet terén és ez évszázadokon keresztül csak emberélet feláldozásával történhetik.” Azonban „a kultúrának hozott áldozat a legszentebb áldozat, melyet az egyén hozhat, de melyet hoznia is kell”. Ennek a felfogásnak a tudománytalanságát és reakcionárius voltát fölösleges bővebben fejtegetni, de igen jellemző, hogy a kultúrának, mellyel szerző úgy bánik, mint valami fétissel, pontos meghatározásával sehol a könyvben nem találkozunk.

A történelmileg csak úgy mint a fejlődés mai állásánál oly nagyfontosságú jogi képződmények, mint a tulajdonjog s államjog filozófiája felett pusztán egy felületes szóáradattal halad el, anélkül, hogy tulajdonnak és államnak az úgynevezett és sokat idézett kultúrában elfoglalt szerepét elfogadható módon szemléltetné.

Még legelfogadhatóbb a büntetőjog bölcseletéről szóló fejezet, aminthogy általában szerző annál biztosabb talajon mozog, mennél inkább közelíti meg filozofálása a pozitív jog absztrakcióit, míg a jog reális kultúrfilozófiai szemléleténél cserbenhagyja a filozófus és csak a dialektika marad meg. Ez különben érthető. A történelmi idealizmus, melyben mozog, nem alkalmas reális rugók látására, tehát reális ismeretek szerzésére és közlésére sem.

Ha azonban szerző szerint minden más történetfelfogás, mint az új hegelianizmus idealisztikus historizmusa meghalt már, úgy erre igazán nem lehet mást válaszolni, mint azt, hogy ami halott és meddő, az épen az eszmékbe való vak kapaszkodás, és ami a tudományra nézve élő valóság, az az eszmék megérzésének és megértetésének anyaga: a természet és a társadalom erői. Ha a jog ilyen erő, akkor méltó tárgya az emberi kutatásnak és megismerésnek. De ebben az esetben jobb sorsot is érdemel, minthogy ezermesterkedő jogászok és filozófáló dilettánsok játékszere legyen.

Bolgár Elek.

8=====9

Könyvszemle.

Kenedi Géza: *Szociológiai nyomozások*. Budapest, 1910. Franklin, 2 kötet. VIII + 264, 248 p.

A sokatmondó cím készit minket arra, hogy írjunk erről a könyvről, mert ha van némi köze is a szociológiához mindannak, amit a magyar liberális hagyományok jeles képviselője a két kötetben összehordott, szociológiai érték nincsen bennük. A szerző a magyar közönség vezető publicistái közül a legrokonszenvesebbek egyike. Sokkal különb ő a raffinált üzleti tehetség és a nagyszerű alkalmazkodóképesség emberénél Rákosi Jenőnél, vagy még inkább a magyar újságírás egy másik típusánál, a hihetetlenül korlátolt látókörű, kevés vágott dohányú, műveletlen lelkű és mégis minden lében kanál Porzsolt Kálmánnál, aki véletlenül az egyik legelterjedtebb újságban a Tóth Béla helyét foglalván el, a lehető legnagyobb befolyásra tett szert, szomorú bizonyóságul a magyar újságot olvasóközönség páratlan mű veletlenségének és ítéltéképesség-hiányának. Kenedi a becsületés jóindulat embere, egy idegen nyelveken olvasó, külföldre járó, művészethez és tudományhoz értő kedves táblabíró, akit nevelése és osztályhagyományai, régi vágású világszemlélete legtöbbször megakadályoznak abban, hogy a mai idők mozgalmait és értékmegállapításait megértse, akit sok minden új és furcsa elképeszt, de aki nem kapálódik *ab ovo* minden ellen, ami új, lelkesedik Spencerért, híve a föltétlen gondolatszabadságnak, elítéli a párbajt.

Az első kötet első fejezetei meglehetősen hézagos kompendiumok Spencer, Darwin, Marx tanításaiból. Közben kis elmefuttatás a természet-tudományi módszerről. Tizenöt lapon elintéződik a háború szociológiája, nyolcon a halálé. Olvassunk tömegelektanról, feminizmusról (erről egész ciklust, nem hiába a nőmozgalommal van a legtöbb nehézsége az íróknak). Kenedi utálattal beszél az új szexuális etikáról, etikáról, elítéli az erotikumot a művészetben, óvja az az asszonyokat a házasságtöréstől, nem hisz a szabad szerelemben. A sok-sok nemi természetellenesség és eltévelyedés — szerinte — egy degenerált, pusztulásra hajló társadalom kórtünetei. Általában nem szeret határozottan állást

foglalni, szereti a felemás, aranyközéput-álláspontokat. És mialatt ebben a rakás újságcikkből a nemzeti nyelv problémájától kezdve, a modern magyar irodalmon át a tanuk megbízhatóságáig és a mikrobák harcáig oly sok mindent letárgyal — hangsúlyozni kell, mindig könnyed, elegáns finom irodalmi tónusban — néha osztozunk a véleményében, különösen azokon a helyeken, ahol a nagy-képűséget és a snobságot gúnyolja ki. Többször azonban úgy beszél, mint & kávéházak filozófusai.

Szociológiai nyomozások c. gyűjtemény általánosságok, fõlszínes megállapítások, az író olvasmányairól való beszámolások halmaza, nyomozásoknak nyoma sincs bennük. Aki ebből a könyvből akar magának képet alkotni a szociológiáról — és Kenedi megérdemelt nagy írói tekintélyénél fogva bizonyít sokan lesznek ilyenek — rossz helyre fordul. És ezért bármennyire se mernék egyszerűen reakciós munkának nevezni, nem tudunk örülni a megjelenésének
(*Székely Artúr.*)

Underwood, Joseph Harding: *The distribution of ownership.* New-York, 1907. Columbia University Studies. 219 p.

A magántulajdon sehol sem volt korlátlan, hanem mindig úgy volt értelmezve, hogy jogot ad bizonyos javak használatára és felettük való rendelkezésre a törvény által meghatározott határokon belől. Az egyének joga tulajdonuk felett mindig korlátozva volt a társadalom magasabb rendű érdekében, melyhez tartoznak s a tulajdonjog nem egyéb, mint egy residuum, mely határozatlan s a tulajdon története pedig e residuum kvantitatív változásainak története. A szerző vizsgálódásainak tárgya eszerint az a mód s annak változása, mely szerint a teljes tulajdont alkotó jogok összessége megoszlik az egyén és a kollektivitás között, melyhez tartozik.

Előbb tárgyalja, igen röviden és sommásan az őstulajdont, majd a tulajdon fejlődését Angliában; behatóbban foglalkozik az északamerikai tulajdonjog fejlődésével s itt a fejlődésnek két s ellenkező irányú vonalát állapítja meg. Előbb a tulajdonjog az egyéni tulajdonos jogainak növekedése irányába» fejlődik, majd e fejlődés irányt változtat s mindinkább csonkítván az egyén tulajdonjogát, a kollektivitásra ruházza át. A szerző e fejlődést természetesnek és hasznosnak látja s bízik annak nagyobb lendületében, melytől igen sokat vár.

Schücking, Lothar Engelbert: *Demokratische Betrachtungen.* München, 1909. Langen, 61 p.

A fegyelmi pöréről híressé vált porosz polgármester reflexiói. Egy becsületesen szabadelvű, erős szociálpolitikai érzékű polgári politikus sokszor keserű fölajdulásai a porosz junkergazdálkodás és junkeruralom ellen. Nem egyszer naiv és fõlszínes és sohase nagyon új és nagyon mély, amit mond. Nem látja a nagy társadalmi és gazdasági összefüggéseket, de néha meglep a bátorsága. Könyvének egyik fejezetében demokratikus történetírás szükségességét hangoztatja, amely nem hallgatja el, hogy Bismarck volt ugyan a német egység megalapítója, de egyszersmind a demokrácia és a liberalizmus legádázabb ellensége is. Az első fejezeteknél sokkal érdekesebbek és értékesebbek a városi politikára vonatkozó fejtegetések. Városi önkormányzat, demokratikus és női választójog, a porosz városi polgárságban a közügyek iránt való érdeklődés, fölkelése, a bürokrácia károsan szomorú szereplésének megszüntetése, a város-építés — rendezés és szépítés terén — a kívánságai. Ismerteti a bajor város, proporcionális választórendszert, amely listákra és egyéni jelöltekre való szava-

zást is megenged. Ha pl. 8 városi képviselőt kell választani és a leadott szavazatok a következőképpen oszolnak meg:

az egyetlen listára jut	1556
egy egyéni jelöltre, aki nincs a listán	210
egy másik egyéni jelöltre	24
több egyéni jelöltre összesen	<u>10</u>

Összesen 1800

az összeget el kell osztani a megválasztandó képviselő számánál 1-gyel többel: $1800 : (8 + 1) = 200$. A hányadossal az egyes szavazatszámokat elosztjuk, és így a lista jelöltjei közül $1556 : 200 = 7$ és ezenkívül a legtöbb szavazatot kapott egyéni jelölt is megválasztottnak tekintendő.

Könyvének végén Sch. fölállítja az arisztokratával szemben a demokratikus érzésű ember típusát. Hangsúlyozza, hogy Poroszországban a viszonyok nyomasztóbbak, mint bármelyik más német államban, és ennek következtében a porosz ember a legkevésbé világosfejű és önálló gondolkodású és legkevésbé érdeklődik a köz dolgai iránt. (*Sz. Art.*)

Davis, Michael M.: *Psychological interpretations of society. Studies in history, economics and public law.* New-York, 1909. Columbia University, 260 p.

A szerző a szociológia pszichológiai elméleteit vizsgálja s veszi kritikájá alá; mily fogalmakhoz jutunk, ha a társadalmat, mint tudat-jelenséget, mint pszichológiai ténytet tekintjük s mily értéket tulajdoníthatunk e fogalmaknak. Már a közkeletű mondás, mely szerint a társadalomnak meg kell felelnie az emberi természetnek, kifejezi a hajlandóságot, a szociológiát úgy tekinteni, mint a pszichológia egyik alkalmazását. A filozófusok, majd pedig a szociológusok nagy része a társadalmat tudat-állapotok rendszerének, egy fogalomnak tekinti s pszichológiai okok által igyekszik azt magyarázni. A szociológusok között a szerző legtöbbet foglalkozik Tarde-val, kinek alapjában véve elfogadja imitáció-elméletét, ha talál is benne kifogásolni valót.

Hocking, William Ernest: *In the law of History. University of California Publications, vol. 2; No. 3, Berkeley: University Press, 1909.*

A szerző megkísérli beolvasztani a történelmi materializmust egy idealista filozófiába, mely a haladást vallja vezérelvéül. A gazdasági szükségszerűség nyomása alatt az ember megtanulja az előrelátást s a gondolkozást, mely azután a haladás igen fontos tényezőjévé válik azonkívül, hogy az emberi lény értékét emeli. A történelem alaptörvénye: ezen érték állandóan növekszik egyrészt az ember hatalmának kiterjesztése által, mely maga után vonja szabadságának növekedését, másrészt a szabadság kiterjesztése által, melyet a hatalom növekedése kísér. E két tényező körül egyik sem tekinthető, mint amelyik megelőzné a másikat sem abszolúte, sem időrendben, amint hogy nem is függetlenek egymástól. Melyik a lényeges és valódi alaptényező, a metafizika dolga meghatározni.

Bagnall Poulton, Edward: *Essays on Evolution 1889—1907. Oxford: Clarendon Press, 1908. XLVIII + 479 p.*

E könyv tíz tanulmányt tartalmaz a fejlődés kérdéseiről s egész tisztaságában látszik megőrizni az eredeti darwini felfogást. Igyekszik kimutatni, hogy De Vries elmélete a variációk diszkontinuitását illetőleg s Mendel vizsgálatai a gaméták tisztaságát illetőleg nem érintik Darwin elméletét.

Az első cikk vitatja Lord Kelvin és Tait konklúzióit, melyek szerint a föld nem lenne elég idős arra, hogy a fajok átalakulása megtörténhetett volna. A második a faj definícióját tárgyalja; a harmadik szembeállítja Darwin és Weissmann elméleteit Lamarck és Spencer elméleteivel; a negyedik és ötödik az átöröklés és a szerzett tulajdonságok átvitele kérdéseinek van szentelve, míg két másik főleg történelmi érdekű s a három utolsót a mímelés és a védő-színek kérdése foglalja el.

Paulhan, F.: *La morale de l'ironie. Paris, 1909. Alcan, 170 p.*

Az ember két ellentétes hajlam hatása alatt szenved: egyrésztől az egyén, aki a saját maga megőrzésére s fejlesztésére törekszik s másrésztől a szociális én, aki a környezet hatása alatt fejlődik s az egyéni hajlamokkal ellentétes követelményekkel lép fel, melyek a társadalom javára fognak szolgálni. De az értelem nem látja be, miért engedjen az egyéni érdek a közös érdeknek s nem tud látni a kötelességben valóbb értéket, mint az egoizmusban. A kötelesség csak egy tény, a társasélet eredménye s nem remélhetjük, hogy az értelem valaha másként fogja látni; az ember későn kezdte a társulást, mikor már igen individualizálva volt s soha sem fog teljesen szocializálódni. És a morál maga nemcsak hogy változó népek s korok szerint, de be sem tölti hivatását, mely a szociális összetartás megtartása lenne. A konklúzió . fogadjuk el a morált, mint egy tény, melyet akarva nem akarva úgy is et kell fogadnunk, de másrészt ne engedjük elámitani magunkat a morális öntudat csalképei által. Cselekedjünk mosolyogva, tudván, hogy abszolút értéküket tekintve a kötelesség és érdek felérnek egymással s hogy ami erény reánk nézve, bűn lenne mások előtt. íme a gúny morálja: a gondolkodás hozzátesz az egyéni és szociális emberhez egy harmadikat, aki látja a másik kettő irracionálisát s ezáltal enyhíti ellentétüket, anélkül, hogy valaha is remélhetné azt megoldani.

Gaultier, Paul: *L'ideal moderne. La question morale. La question sociale.*

La question religieuse. Paris, 1908. Hachette, VIII + 360 p.

A szerző igen nagy jóakarattal tárgyalja korunk e nagy problémáit s elég könnyedén gondolja azokat megoldani. A morál problémája áthidalni az űrt, mely a jelen objektív tudományát elválasztja a moráltól s ez történnék egy etika által, mely a „szubjektív tudománya” lenne az életnek, úgy amint élni kell a maga valóságában. Az újabban divatosá lett antik ideált igyekszik összeegyeztetni a keresztény ideállal s kimutatni, hogy bizonyos fokú individualizmus szükséges magának a társaséletnek fentartásához. A társadalmi probléma két oldalról mutatkozik: a morális kérdés társadalmi kérdés-e? és a társadalmi kérdés a morál kérdése-e? Megoldás: a morál és a társadalom összeegyeztetése, melyek kölcsönösen hatnak egymásra s fentartják egymást. A harmadik rész a vallást kerülgeti s noha a morált függetlennek mondja a vallástól, mégis hozzáköti elszakíthatatlannak látszó kötelékekkel s a tudomány feladatává teszi keresni, hogyan felelnek meg a hit előtt a jelenségek a „miért”-re.

Mac Dougall, W.: *An introduction to social psychology. London, 1909. Methuen, 355 p.*

Szerző szerint a szociológia csak a pszichológián épülhetvén fel, mint természetes alapján, a legelső feladat az egyén, a psziché és a társadalom között

összefüggést és ezen összefüggés módját meghatározni, azaz egy szociálpszichológiát csinálni. Az egész pszichológia nem fog a szociálpszichológiában szerepelni, csak azon részei, melyek az egyén szociális oldalát, azaz cselekvéseit és az ezzel összefüggő tényezőket tárgyalják. Eszerint a munka két részre oszlik: az első keresi, szétválasztja az egyénben a tisztán egyéni és a szociális-egyéni, míg a második rész vizsgálja ez utóbbi társadalmi értékét. Minden egyénben vannak hajlamok, tendenciák, s ezekből ered minden kollektív gondolat és egyesülés. A hajlamok, melyek a karakter és az akarat alapjául szolgálnak, az ösztönök és bizonyos általános hajlandóságok, melyek az elme konstrukciójából s az intellektuális tevékenység magasabb fejlettségéből erednek. Azután igyekszik megállapítani a hajlamokat, előbb az ösztönöket, majd a másod fajta-hajlamokat s azok szerepét az egyén életében s fejlődésében. A második rész, a tulajdonképeni szociálpszichológia, vizsgálja az ösztönök és hajlamok társadalmi szerepét, a befolyását a társadalom alakulására és jellegének meghatározására.

Levy, Emmanuel: *Capital et travail*. Paris, 1909. Libr. du parti socialiste, 32 p. Népszerűsítő füzet, mely különösen a tulajdon kérdésével foglalkozik és a jogász szempontjából nézi a dolgot. Keresi azokat a fogalmakat, melyeken nyugszik a mai tulajdonjog s igyekszik kimutatni azok változását és instabilitását. E fogalmak a birtok és tulajdon, a kapitalista érték és munka, a szerződés és munka; továbbá az egyesülés és biztosítás, mely átalakítja a tulajdon jogot egyszerű kölcsönné. E fogalmak folyton változnak s tényleg csak a gyakorlat létezik s nem az elvek, melyek amahoz viszonyítva csak etikettek, melyek csak kevéssé fedik a valóságot. „A jogászok dolga ráilleszteni ugyanazon etiketteket a megváltozott gyakorlatra és új életet adni az öreg szavaknak; ... az etikettek maradnak, míg az intézmények változnak.”

Maxwell, J.: *Le crime et la société*. Paris, 1909. Flammarion, 360 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique.)

Szociál-kriminológiai tanulmány, mely sok s egymástól elég távol eső kérdéseket ölel fel. A bűntények klasszikus osztályozását — egyesek és az állam ellen elkövetett bűntények, végrehajtott és megkísérlett bűntények — azok okainak kutatása követi. Megkülönböztet szociális, pszicho-szociális és pszicho-fiziológikus okokat, melyek mind lehetnek bűntények eredői. Szociális ok lehet minden nagy társadalmi változás, minden politikai vagy gazdasági krízis; pszicho-szociális oknak nevezi a szerző, ha a bűntény vallási okból, babonából, politikai szenvedélyből követtetett el; és pszicho-fiziológiai eredetűnek a bűntényt, ha azt éhség, kéjvágy, féltékenység, gyűlölet vagy düh idézte elő. A pszicho-fiziológiai okok kérdése az átöröklés kérdéséhez vezet, melyből természetes az út a gyengeelméjűek és örültek bűnössége és felelőségének problémájához. Az átöröklésnek nagy szerepet tulajdonít s ezért a „bűntényre hajlammal bíróknak” eltiltaná a házasságot. A degeneráltak felelősége vagy felelőtlensége kérdése igen nehéz, mert a degeneráltság foka és befolyása igen különböző lehet, úgy hogy tulajdonképen minden egyes egyénre különböző felelőség-fokot kellene meghatározni, a mi igen kétséges, ha ugyan nem lehetetlen. Általában a kriminalitást normálisnak látja, amíg az nem növekvő: „a szociális élet természetes hajtása, mely nem egyéb, mint az

Társadalomtudományi Társaság

A *Társadalomtudományi Társaság* f. év január 29. ülésén Dániel Arnold tartott előadást nagy közönség előtt *Kommunizmus és individualizmus* címen. Ezen előadáshoz hosszabb vita fűződött. És pedig február hó 12-én Pikler Gyula, Varga Jenő, Madzsar József szólottak hozzá Dániel fejtegetéseire; február 19-én Basch Imre, Reinitz Ernő és Szabó Ervin február hó 27-én Láncki Jenő. A vita Dániel Arnold záró beszédével ért véget, mely a február 27. ülés felét és a március 6. ülést kitöltötte. Dániel előadását a *Huszedik Század* márciusi és áprilisi száma hozták. A vitát bő kivonatban következő számunkban fogjuk közölni.

A *Társadalomtudományi Társaság* 1910, február 7-én tartott ülésén I. T. Tribich Lincoln az angol parlament tagja tartott előadást az *angol politikáról*, melynek eszmemenete a következő volt:

Lloyd George a britt egyesült királyság pénzügyminisztere az 1910 évi budget összeállításánál az egyesült királyság összes kiadását 384 millió K-val többnek állapítja meg, mint amennyi a várható bevétel. Az egészen kétségtelen hiány két okból keletkezett: 8 új nagy hadihajó építéséhez szükséges 360 millió és az 1908-ban életbeléptetett aggkori biztosítás keresztülvitelénél mutatkozott 24 millió többletekből. Mivel pedig a kormány sem a hadihajók építésére, sem pedig az aggkori biztosítás gyakorlatba vett díjtételeitől eltérni nem akart, új bevételi források után nézett.

Ezt az új bevételt a dohányra, a szeszre és petróleumra kivetett új behozatali vámokból, továbbá a szeszfogyasztási és italmérési adóból, valamint a nagyvagyonúakat sújtó örökösödési, javadalmi és földértéknövekedési adóból akarta beszerezni. Az adó összege nem nehezedett volna súlyosan a nagyvagyonú osztályokra, mégis síkra szálltak ellene a nagytőkések, mivel új adózási elvet akart törvénybe iktatni, és pedig lényegében azt az elvet, hogy a társadalom által teremtett vagyon és jövedelem a társadalomé és az egyes nagytőkéseknek nincs joga a társadalmi közvagyonhoz, akik azért, mivel a termelőeszközöket kisajátítják, ma még kisajátítják mindazt a jövedelmet és vagyont is, amelyet nem a nagytőkések munkája, hanem a társadalom közös munkája hozott létre.

Síkra szálltak továbbá az új budget ellen azért is, mert az utolsó 25 év alatt nagy változás történt a világ ipari termelésében. A nagyiparos államok kiszorították sok helyen az angol ipar cikkeit

a világgpiacokon s így az angol nagyiparosok és nagykereskedők védővámval akarják a Brit Birodalom fogyasztását biztosítani, az angol gyáripari termelés számára. S így a főrendiházban a nagybirtokosok, nagytőkések, katonák, püspökök egyesülten izentek hadat a budgetnek, mely a szabadkereskedelmet és a kispolgárság érdekeit akarta favorizálni.

* * *

A Társaság több lelkes hívének, Vámos Henrik tagtársunk kezdeményezésére megindított taggyűjtési akciója a legsebb eredményre, vezetett. Ugyanis a választmány f. évi január 18-án 108 új tagot vett fel, február 12-én 222 tagot, február 19-én 51 tagot, március 5-én 72 tagot és március 23-án 157 tagot. Társaságunk ekként 610 új taggal szaporodott, mely tény örvendetes és biztató jele annak az egyre fokozódó érdeklődésnek, mellyel a művelt magyar társadalom a modern szociológiai és szociálpolitikai törekvéseket felkarolja.

* * *

Ugyanezen felpezdült közszelleméről tesz tanúságot az a mozgalom is, mely vidéki társadalomtudományi körök alakítását célozza. Így f. évi március hó 7-én megalakult a *Társadalomtudományi Társaság aradi fiókja* 125 taggal. Az ünnepélyes megnyitó ülés az aradi közönség élénk érdeklődése mellett folyt le. Krenner Vilmos a fiók céljait fejtegette; Pikler Gyula a szociológia és az aktuális politika viszonyát magyarázta; Somló Bódog a szociológia iskoláiról tartott előadást. Az aradi fiók tisztikara következően alakult meg:

Elnök Krenner Vilmos ny. máv. főfelügyelő, Alelnök: dr. Bácskay Béla orvos, Titkár: dr. Neumann Miksa ügyvédjelölt, II. titkár: dr. Sárkány Ferenc ügyvédjelölt, Pénztáros: Deák János magánhivatalnok.

Lugosi tagtársaink is a közel jövőben meg fogják alakítani a *Társadalomtudományi Társaság lugosi fiókját*. Az egyesület ideiglenesen már meg is kezdte működését Sulyok Árpád vármegyei főügyész elnöklete alatt.

Hasonló tervvel foglalkoznak Társaságunk hunyadvármegyei tagjai is.

Ha, mint e jelekből remélni lehet, vidéki tagtársainknak ez a mozgalma további követőkre talál, úgy rövid idő múlva a szociológiai és szociálpolitikai, elméleti és gyakorlati törekvéseknek egy oly országos szervezete fog kiépülni, mely melegágya lehet a társadalomtudományi és társadalompolitikai reformeszméknek.

Pályázat.

A *Galilei kör* a következő pályázatot hirdeti. „Készíttessék egy magyarországi falu társadalmi és gazdasági rajza.” A munka terjedelme legfeljebb 1½ nyomtatott ív (8°) lehet. Minden jó munka 50 korona jutalomban részesül. Pályázhatnak bárki. A lepecsételt jeligés levéllel ellátott pályamunkákat a *Galilei kör* elnökségének (IV., Károlykört 14. II.) kell beküldeni, amely egyúttal mindennemű felvilágosítással is szolgál. Pályázati határidő 1910 november 1. A bíráló bizottság a *Társadalomtudományi Társaság* és a *Galilei kör* által kijelölt három szakember lesz. A kitüntetett munkák közlését a kör egy évig magának tartja fenn.

A munka kidolgozásában a következők legyenek irányadók.

A pályázat kizárólagos célja adatgyűjtés, tehát minden szubjektív értékelés vagy megjegyzés mellőzendő. Írjunk tömören, lakonikus rövideggel. Lehetőleg csakis megbízható, pontos adatokat kérünk. Minden hozzátétőleges becslésen alapuló adatot föltétlenül mint ilyen kell megjelölni. Közlendők továbbá az adatok forrásai, s az adatgyűjtés módszere. A leírandó falu lakossága a felvétel pontossága érdekében lehetőleg ne legyen több 5000-nél.

A falu leírásánál ezek legyenek a főszempontok:

A geográfiai helyzet rajza. Folyók, területi viszonyok, föld minősége, éghajlat, csapadék. A népesség száma. (Figyelembe veendő a statisztikai közlemények új sorozatának 1—2. kötete.) A keresők és eltartottak száma. Foglalkozások megoszlása. A szociális tagozódás pontos ismerete végett megállapítandó a mezőgazdák és a más foglalkozásúak száma. Azután, hogy a mezőgazdák között mennyi a cseléd, a házas és hazátlan mezőgazdasági munkás (zsellér), törpe- és kiscgazda, közép- és nagybirtokos? A nem mezőgazdák közül mennyi a közszolgálatot teljesítő és szabad foglalkozású, mennyi az iparos (határozott különbség teendő a vándor, kis- és nagyiparos között), mennyi a vándorkereskedő, szatócs és nagykereskedő, mily nagy az ipari proletariátus, mennyi a megtelepült és vándor cigány? A szociális tagozódás ismerete alapján kell az egyes rétegek szociális és gazdasági viszonyait leírni. A mezőgazdák helyzetének megismeréséhez a földbirtokeloszlás ismerete is szükséges, melyet a községházán található adókataszteri összeírásból lehet megállapítani.

Az egyes néprétegek helyzetének ismertetésénél főleg a következők érdemelnek figyelmet:

A mezőgazdasági cselédek. Munkaviszonyok, munkaidő, robotnapok, s a családtagok mellékszolgálatai. Jövedelem. Pénz és naturáliák. A családtagok mellékjövedelmei. Fogyasztás, életszínvonal. Háztartási és leltárstatisztikák s készítettők. A cselédlakások. A gyermekek nevelése, pályaválasztása. (Hány megy közülök iparostanoncnak?) Úr és cseléd viszonya. A cseléd-ség kultúrája; szocializmus. Cselédhiány.

A mezőgazdasági munkások. Munkaviszonyok, munkaalkalmak, munkaidő, bérfizetésrendszer. Mily magas a napszám a különböző időszakok, nők, férfiak és gyermekek szerint. Mennyi napszámomunka van a különböző évszakokban? Asszony- és gyermekmunka s mellékjövedelmek. Törpebérletek árai. Részes, feles és harmados munka. A bérelt földek megmunkálása.

(Haszonállathány.) Aratási szerződések s aratási jövedelem. Mennyi a munkás összjövedelme? Lehetőség szerint háztartási és leltárstatisztikák készítenők A hazátlan munkások lakbéréi. A házas munkások közlegelője, tenyészállattartása, közlegelő-adója. Téli foglalkozás és háziipar. A munkások kultur-nívója, érdeklődési köre, kriminalitása, a szocializmushoz való viszonya. Kivándorlás, visszavándorlás, amerikai pénzküldemények. Az amerikai levelek lehetőleg összegyűjtendők s az érdekesebbek közlendők. A gyermekek pályaválasztása, elvándorlás a városba. Mennek-e sokan házi cselédnek? S milyen ezek szociális és gazdasági helyzete?

Törpe és kisgazdák. Tagosítás, arányosítás és visszaélések. Közbirtokosság. Termelési rendszerek. Három nyomásos, három-négy fordulós és szabad gazdálkodás. A termelés technikája. Szántás, ekefajták. Vetés, vetőmagcserélés, vetőgépek. Kétszerest vetnek-e? Kapás növények. Gumós vagy szálas-e a túlnyomó? Ugar. Zöld ugar. Takarmánytermelés. Aratás, aratógép. Cséplés. Kézi cséplő és cséplőgép fajták. Trágyázás, műtrágya. A földekre való kitelepülés, tanyai rendszer, házépítés. Állattenyésztés, közlegelő, tenyészállatok. Mennyit termel magának, mennyit, mit és hogy ad el. A városi piacra való járás. Csirke és tejtermelés. Értékesítő és termelő szövetkezetek. Kereskedők. Eladásosodás mértéke. Mikor vesz fel a kisgazda kölcsönt, s mire használja a kapott pénzt. Falusi hitel. Bankhitel. A váltók szerepe. Szerződések. Hitelszövetkezet. A parasztság kriminalitása. A kisgazda és ügyvédje. A kataszteri térképek megbízhatósága és a határsértési perek. (Az erre vonatkozó adatokat a mérnököktől lehet megszerezni.) Parcellázások, visszaélések, ezek hatásai a termelés technikájára, a kivándorlásra s a kisbirtokos munkájára (napszám). A kisgazdák házi ipara, népipar, szeszfőzés, szőlők. Asszony és gyermekmunka. Örökösödési szokások. A parasztság érdeklődési köre, lelki állapota, reformmozgalmi, kultúrája, életnívója. Lehetőleg háztartási és leltárstatisztikák készítenők.

Közép- és nagybirtokosok. A gentry pusztulása, ennek mértéke és okai. A közép- s nagybirtok, önálló puszták, kincstári és papi birtokok, havasok, erdők nagysága és üzemi viszonyai. Termelési technika. Állattenyésztés. Gépek. Mezőgazdasági ipar. Trágyázás, műtrágya. Mezőgazdasági kereskedelem. A termékek értékesítése. Hitelviszonyok. A közép- és nagybérlők. A bérletek árai. A mezőgazdasági munkásvédelmi szabályok betartása. Mezőgazdasági balesetek. A közép- és nagybirtokosok, valamint tisztviselőik kultur és életnívója.

Közszolgálatot teljesítők és szabadfoglalkozásúak. A jegyző, tanítók és papok szociális hatásköre, kultúrája, életnívója, jövedelmei, földbeli járandósága. A jegyző magánmunkálatai. Mellékjövedelmek általában. A pénzügyőrök szerepe és visszaélései. Az asszonyok szociális helyzete, szerepe, kultúrája.

Iparosok. Vándoriparosok. Különböző fajtái, munkájuk, életmódjuk, jövedelmeik. A háziipar formái és a termékek értékesítése. A kisiparos szociális és gazdasági helyzete. Munkája. A vásári termelés. Tanonckérdés. Tanoncok kiképzése és kizsákmányolása. A nagyiparos és szociális szerepe. Az ipari proletariátus. Ennek munkabére, életmódja, kultúrája, szocializmusa és hatása a mezőgazdasági munkásságra.

Kereskedelem. Vándorkereskedők különböző formái, élete, jövedelme és szerepe. A szatócsok. Árak, hitelezési módok és az uzsora.” A szatócs viszonya a nagykereskedőhöz. A pálinkamérés s az alkoholizmus. A fogyasztási

szövetkezet. A falusi szatócs kulturális szerepe. Zsidókérdés. Antiszemizmus, A nagykereskedők és az alkalmi kereskedés. Vásárok. Takarékpénztarak.

Cigányok. Vándorcigányok. Életmódjuk, kriminalitásuk, erkölcsaik és viszonyuk a csendőrséghez. Mennyi és hogyan települt meg? Mivel foglalkoznak a megtelepültek? Életmódjuk és viszonyuk a falu többi lakosaihoz. Adófizetés, közigazgatás, községi politika. Mennyi a falu összes dója? A földadó mértéke a különböző birtokkategóriák szerint. Egyenes dók Ezeknek kivetése. Pótadók. Fogyasztási, községi és egyházi adók. Köz-munka, közmunkaváltáság. Különös adónemek. Közigazgatás. A jegyző és a falu különböző osztályai. Ajándékok. A csendőrök. A szolgabíró s a bírásokodás. Jegyzőválasztás. A falu és a megye viszonya. Községi politika. Hány községi választó van. Kik a képviselőlet tagjai? A község háztartása. Vagyona. A vagyon kezelése. A különböző alapítványok. Az országgyűlési képviselő-választók száma. A választások, választási visszaélések.

Kulturális viszonyok. Nemzetiségi viszonyok. Nemzetiségi kérdés. Vallások megosztása, szociális ereje. Vallásosság. Búcsúk s hatásai a kriminalításra, alkoholizmusra és a nemi erkölcsre. Analfabetizmus. Óvodák. Iskolák, Állami, községi, felekezeti iskolák. Az iskolák tisztasága. A tanítás módja. Iskolahány. A tantermek nagysága. Taneszközök. Mulasztás. Okai. Zugiskolák (zsidó iskolák). A felnőttek kultúrája. Milyen újságokat olvasnak. Tudnak-e számolni. Felteendők továbbá ilyenfajta kérdések: Mi az állam? Ki volt Jézus? Ki a legnagyobb úr? Mi az a gőzfürdő? stb. A nép politikai véleménye. Felnőttek nevelése. Felolvasások. Népkönyvtárak. A börtön, katonaság és a szekták nevelő hatása. A zsidók önképzése. Egészségügyi viszonyok. Halálozások és születések. Ruházkodás, tisztaság s tisztasági fogalmak. Orvos, bába, gyógyszerház közelsége, szerepe. Babonák, javasasszonyok, népies orvosságok. Járványok. Fürdés, különösen az asszonyok havonként való fürdése. A zsidók közös fürdője. A gyermekhalandóság. Okai és mértéke. Nemi bajok. Nemi erkölcs. Házasságon kívül való nemi élet. Hol ismerik meg a nemi életet a fiúk és a leányok. Prostitúció. Törvénytelen gyermekek. A papok és az úri-osztály hatása a nemi morálra. Vadházasságok. Házasságkötések, összeházadosások osztályok és felekezetek között. Egy- és kétgyermekrendszer.

A munka teljessége szempontjából ajánlatos a helyi irodalom s a helyi lapok, továbbá a vármegyei levéltárban meglehet találni a félévi közigazgatási bizottsági s évenkénti alispáni jelentéseket a közigazgatásról. A törvényszéki irattárban a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adatai található meg, a telekkönyvi irattár pedig a parcellázási titkokról, hitelreformokról stb. nyújt igen érdekes felvilágosítást. Igen sokszor a falusi mesék, dalok és a földműves nép levelei is tartalmaznak érdekes adatokat, (Összeállította: *Bergstein Béla.*)

Nyilatkozat.

Az Alkotmány és Marczali.

Vettük az alábbi sorokat:

A *Huszedik Század* múlt számában bíráló tárgyává tettük Marczali Henrik tudományos működését, az őt ért személyes támadásokkal kapcsolatban. Egyben azt írtuk, hogy „ezen vádak nyilván alaptalanok”.

Ezen állításunk miatt Görcsöni az *Alkotmány* hasábjain élesen megtámad bennünket, úgy tüntetvén fel a dolgot, mintha mi Marczalit akartuk volna megvédeni az őt ért támadásokkal szemben.

Görcsöni félreértett bennünket: sem okunk nincs rá, sem célunk nem volt Marczalit védeni. Ezt bizonyítja az az éles hang, mellyel tudományos működését bíráltuk.

Ha mégis azt írtuk, hogy a vádat alaptalannak tartjuk, ezt azért tettük, mert ezideig a vád még beigazolva nincs, és mi valószínűbbnek tartottuk, hogy félreértés vagy felekezeti gyűlölség esete forog fenn, semhogy egy egyetemi tanár annyira megfélemedjezzék magáról, tanszéke prestigéjéről, hogy összejátsszon egy vizsgázóval! Nem hittük azon személyi impresszió folytán sem, melyet hosszantartó személyes ismeretség alapján szereztünk Marczaliról.

Egyet azonban ígérhetünk Görcsöninek: Ha tényleg igaznak bizonyulna a vád, nem fogjuk elmulasztani a tudós professzorral e téren is szembeszállni.

Várjuk tehát be nyugodtan a vizsgálat eredményét! (T. K.)

A Huszadik Száznak a következő új könyveket küldték be.*

- Fournière, Eugène: *La Sociocratie. Essai de politique positive.* Paris, 1910. Giard & Brière. (20 p.) Ára 2 fr. 50.
- Katona, Joseph: *Bánk Bán.* Traduite du Hongrois par Ch. de Bigault de Casanove. Bibliothèque Hongroise de la Revue de Hongrie. Paris, 1910. Honoré Champion. (194 p.)
- Szomory Dezső: *A nagyasszony.* Budapest, 1910. A Nyugat kiadása. (208 p.)
- Lukács György: *A lélek és a formák. Kísérletek.* Budapest, 1910. Franklin. (210 p.)
- Elek István és Mezei Kornél: *A társadalmi gazdaságtan alapjai.* Budapest, 1910. Grill. (XII + 173 p.)
- Vajda János: *Büszkének.* Budapest, 1909. (147 p.)
- Kafka Margit: *Csendes Válságok.* Budapest, 1910. Nyugat. (237 p.)
- Ambrus Zoltán: *Soleil d'Automne.* Bibliothèque Hongroise de la Revue de Hongrie (II.) Paris, 1910. Honoré Champion. (232 p.)
- Berthod, Aimé: *P. J. Proudhon et la propriété.* Un socialisme pour les paysans. Paris, 1910. Giard & Brière (131. p.) Ára 3 fr.
- Ignotus: *Kísérletek.* Budapest, 1910. Nyugat. (377 p.)
- A II. országos patronage kongresszus tárgyalásának naplója.* 1909. december hó 4. füzet. (272 p.) Ára 3 kor.
- Virágh Gyula: *A magyar vallási jog ésszerűségei.* Budapest, 1910. Benkő. (94 p.) Ára 1.50 kor.
- Móricz Zsigmond: *Sári Bíró.* Budapest, 1910. Nyugat. (96 p.)
- Szomory Dezső: *Az isteni kert.* Budapest, 1910. Nyugat. (195 p.)
- Sirius: *Rhapsodies Hongroises et autres poèmes inutiles.* Budapest, 1910. S. Deutsch & Cie. (191. p.)
- Fontalirant, William: *Etude critique du Systeme electoral actuel. L'Absurde souverain.* Paris, Giard & Brière. Deuxième édition. (78 p.) Ára 1 fr.
- Friedmann Ernő: *A korlátozott beszámíthatóság a magánjogban.* Budapest, 1910. (16 p.)
- Cavaillon A.: *Manuel pratique des lots sociales.* Paris, 1910. Giard & Brière. (191 p.) Ára 2 fr.
- Bölsche Vilmos: *A tengerfenék titkaiból.* Fordította: Fülöp Zsigmond.
- Lavedan Henri: *A fiatalok.* Ford. Benedek Marcell.
- Ibsen Henrik: *A tenger asszonya.* Ford. Forbáth Sándor.
- Lippay Zoltán: *Mikszáth irodalmi működése és a magyar közélet.* Győr, 1910. (24 p.)
- Stein Fülöp: *Az alkoholkérdés mai állásáról.* Budapest, A Társadalmi Múzeum kiadványai (73 p.) Ára 1 kor.
- Dóczi, Samuel: *Les expositions borognes.* Leurs inconvénients et les moyens de les combattre. Paris, 1910. Giard & Brière. (44 p.)

Magyar Könyvtár,
Budapest, Lampa,
Egyre számra 30 ill.

* Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebről érdeklik még visszatérünk.

- Ábrányi Emil: *Szabadság, Haza.*
- Hervieu Paul: *Ismerd meg magadat.* Ford. Ambrus Zoltán.
- Ágoston Péter és Mártonffy Marczel: *Jelentése a nagyváradai lakásügyi bizottságnak a nagyváradai alsó néposztályok lakásviszonyairól.* Nagyvárad, 1909. (23 p.)
- Lagerlöf Zelma: *Az Antikrisztus csodái.* I. és II. kötet. Fordította Pogány Kázmér. Budapest, Lampel. (262 és 282 p.) Ára 6 kor.
- Mandel Zoltán: *A beavatkozásról.* Pécs, 1910. (76 p.) Ára 1.50 kor.
- Rignano, E.: *Le phénomène Religieux.* Estratto da *Scientia.* Bologne, 1910. (30 p.)
- Szabó Ervin: A fővárosi könyvtár közleményei: *Közszégi szocializmus.* Függlékül: Munkaviszonyok közszégi vállalatokban. Budapest, 1919. Kilián bizománya. (VII+210+13*) 4 szám 3 füzet.
- Várdai Béla: *Mikszáth Kálmán.* Budapest, 1910. Franklin. (190 p.) Ára 2.50 kor.
- de Montbel, Guy: *La condition politique de la Croatie-Slavonie dans la monarchie Austro-Hongroise.* Deuxième édition. Paris, 1910. Librairie Plon. (314 p.)
- Babes, Emil: *Diagnoza.* Studiu asupra situatiunii politice a românilor din Ungaria. Budapest, 1910. Tipografia „Poporul Român”. (230 p.)
- Wass Rezső: *Az általános jólét akadályai.* Budapest, 1910. Világosság könyvnyomda. (62 p.)
- A magyar általános polgári törvénykönyv iervezetének főkérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások.* III. *Kötelmi jog.* Budapest, 1909.. Pesti könyvnyomda r. t. (V-j-170p.)
- Bárány Gerő: *Philosophiai essayk.* Budapest, 1910. Lampel. (208. p.) Ára 3.50 kor.
- Worms, René: *Les principes biologiques de revolution sociale.* Paris, 1910. Giard & Brière. (119 p.) Ára 2 fr.
- Beaubois, Gabriel: *La Crise postaié et les monopoles d'Etat.* Paris, 1909. Giard & Brière. Editions du Mouvement Socialiste. (54. p.)
- Hatvány Lajos: *Én és a könyvek.* Budapest, 1910. Nyugat. (118 p.)
- Bíró Lajos: *A családi tűzhely.* Budapest, 1910. Nyugat. (82. p.)
- Elek Artúr: *Poe Edgar.* Két tanulmány. Budapest, 1910. Nyugat. (121. p.)
- Magyar Statisztikai Közlemények: *A magyar szent korona országainak 1909. évi külkereskedelmi forgalma.* Budapest, 1909. Athenaeum. Ára 12 kor.